

valóság

A TARTALOMBÓL

Jean Renaud: Egalitarizmus és rejtett bosszúvágy

Jakabffy Imre: Egy fiatal térképész szemén keresztül. Az 1946-os párizsi béketárgyalások (napló) 1. rész

Somorjai Ádám OSB: A visegrádi népek közös vonásairól

Szabó Kinga: A közösségi gazdaság mint a fenntartható fejlődés egyik alternatívája

Bruckner Éva: Ecseri, a mindent túlélő informális piac

Szalma József: A piacgazdálkodás (szerződési szabadság) és az intervenció (a szerződési szabadság magán- és közjogi korlátai) az európai és a magyar magánjogban

Hortobágyi Gyöngyvér: 50 év néptánc – Honnan hova?

Zsuráfszky Zoltán: A Balettintézetől a Magyar Nemzeti Táncegyüttesig

Huber Szabasztján: A szeretet és a hűség szociológiája

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
2
3

8

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2023. augusztus
LXVI. évfolyam 8. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf. 176
Telefon: +36-30-755-5691

E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja a Tudományos
Ismeretterjesztő Társulat

Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértes Dániel

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Kulturális Alap,
Emberi Erőforrás Támogatáskezelő

Nemzeti
Kulturális
Alap

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

Szakmai együttműködő partnereink:
Magyar Nemzeti Bank,
Magyar Művészeti Akadémia
Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet,
Budapesti Metropolitan Egyetem

Magyar Művészeti Akadémia
Művészetelméleti és Módszertani
Kutatóintézet

BUDAPESTI
METROPOLITAN
EGYETEM

Szerkesztőbizottság

Bogár László
D. Molnár István
Harmati István

Pomogáts Béla

Tellér Gyula

Főszerkesztő
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztők
Kengyel Péter
Albert Valéria olvasószerkesztő

Szerkesztőségi irodavezető
Szalai Zsuzsanna

Digitális formában lapszámonként és előfizetésben is megvásárolható
a <https://eletestudomany.hu/lapvasarlas/> oldalon.

Előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: +36-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu, eshop.posta.hu,
vagy megvásárolható a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál: +36-30-755-5691, titlap@titnet.hu.

Életének 86. évében, 2023. június 16-án, Budapesten elhunyt Károlyi András festőművész, grafikusművész, aki folyóiratunk egyik állandó grafikusaként alkotásaival évtizedeken keresztül hozzájárult szellemi egészségünkhöz és üzeneteinkhez.

1938. március 18-án született Budapesten, a családjával már gyermekként is a XII. kerületben lakott. Az 1950-es évek megpróbáltatásai a család életét kemény próbára tették, édesanyjának hosszú éveken keresztül egyedül kellett két fiát és egy leányát nevelnie, akik szinte már csak felnőttkorukban tudtak újból abba a harmóniába visszazökkenni, amilyenben a kisgyermekkoruk elindult.

Károlyi András a budai általános iskolai tanulmányok után az Ybl Miklós Építőipari Technikumban érettségizett 1957-ben. Az otthoni neveltetésében a művészetek megismerése és szeretete döntő fontosságú volt, ez lehetett az alapja annak, hogy később az alkotásaiban fontos szerepet kaptak az irodalmi és a kultúrtörténeti vonatkozások.

Az 1958–1960 közötti években az Iparművészeti Főiskola textil (gobelin–szőnyegszövő) szakán, majd 1961–1964 között a Képzőművészeti Főiskola képgrafikai művészrajztanári szakán tanult és szerzett diplomát; tanárai: Schubert Ernő, Barcsay Jenő, Ék Sándor és Kádár György voltak.

Ezt követően 1964-től 1970-ig a Budapest, IX. kerületi Tanács oktatási osztályán dolgozott, majd a 4. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet tanára lett, 1972-től már a Dekorátor és Kirakatervező Iskola oktatója – grafika- és alakrajztanára – volt egészen a 2007. évi nyugdíjazásáig.

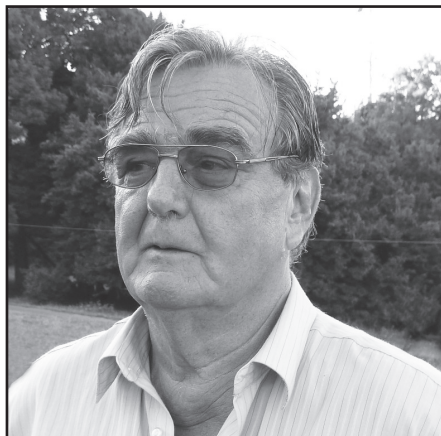
Már a képzőművészeti főiskolai tanulmányainak kezdetétől vállalt egyházi megbízásokat, az ország több katolikus templomában (Jászfényszaru, Bejcgertyános, Tiszacsege, Etyek, Pásztó) láthatók az általa készített freskók, szekők, olajfestmények. Károlyi András a műveivel 1967 óta jelentkezett a nyilvánosság előtt. Intellektuális érdeklődésű, a dolgok rejtett értelmét kereső alkotó volt, művészetében sajátosan keveredtek a realista hagyományok a konstruktivizmus és a szürrealizmus elemeivel. Az 1969-től indulóan összesen többtucat egyéni és csoportos hazai kiállítás mellett Franciaországban, Németországban, Lengyelországban és Olaszországban is láthatta műveit a közönség.

Évtizedek alatt ismert és elismert illusztrátorrá lett, grafikai publikációit a napilapok (többek között a *Magyar Nemzet*, a *Magyar Hírlap*, a *Népszava*) és a hetilapok (a *Szabad Föld*, az *Élet és Irodalom*, az *Új Ember*), illetve folyóiratok (mások mellett: a *Valóság*, a *Kortárs*, az *Alföld*, a *Lyukasóra*) is közölték-közlik.

A Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete (MAOE) tagja, továbbá 2009-től a Galéria 12 Egyesület (G12) alapító tagjaként is aktívan tevékenykedett. Művészetét 1970-ben a Képzőművészeti Rajzpályázat különdíjával, 2018-ban Művészeti Életmű Díj-jal ismerték el.

Képei közgyűjteményekben, múzeumokban is megtalálhatók (Magyar Nemzeti Galéria, Budapesti Kiscelli Múzeum, Miskolci Múzeum, Kecskemét Cziffra Palota Múzeum, Hatvan Grafikai Múzeum); továbbá Csikóstöttös önkormányzata – az alkotó által – a településnek ajándékozott képgyűjteményből létrehozta a Károlyi András-termet.

Szerkesztőségünk és a lapkiadó Tudományos Ismeretterjesztő Társulat vezetősége fájó szívvel búcsúzik Károlyi Andrásról, adjon Neki az Úristen örök nyugodalmat!

Egalitarizmus és rejtett bosszúvágy¹

Hamis az állítás, hogy a természet törvénye az egyenlőség. A természet semmi egyenlőt nem alkotott. Az alávetettség és a függőség a szuverén törvénye.

Vauvenargues

Minden teremtménynek megvan a maga jellemzője, a jó és kitűnő tulajdonsága. Így a föld erős és megingathatatlan szilárdságú, a víz átlátszó tisztaságú, a tűz melegsége finom és átható. A dolgoknak e sajátos tulajdonságai olyanok, mint az útjelzők, amelyek arra szolgálnak, hogy senki se tévessze össze őket.

Bossuet: Prédikáció a démonokról böjtfő vasárnapján

A világ soha nem lenne tökéletes, ha az élőkben egy csöppnyi jószág lenne.

Szent Tamás: Summa theologiae I, 49, ad 2

(A ressentiment, a rejtett bosszúvágy genezise) Miért létezik a ressentiment, a rejtett bosszúvágy? Goethe *Vonzások és választások* második részében a csodálatos V. fejezet egyik részlete segít elmékedésünkben. Nagyszerű aforizmákat olvashatunk itt, amelyek az egyik hősnő, Ottilia szerzeményei. Az egyik meglepő egyszerűségű és szépségű maxima megérdemli, hogy kiemeljem a többi közül. Kitűnő, mert alkalmas arra, hogy egy villanással bevilágítson a sötétségünkbe, majd Napként tündököljön nekünk:

A nagy erényekkel szemben csak egy üdvösség lehet, a szeretet.

Hát nem szép? Nem kimeríthetetlen? Nem úgy tűnik, hogy egy ilyen igazságnak a pusztá elolvasásától is jobbak leszünk? A régi költők a gnómák stílusában, felejtethetlen sorokban fordították volna. Költői adottságok hiányában mi elégedjünk meg az eszmével, de ne habozzunk idézni, kóstolgatni, finoman kibontani, és megízleljük a nedűjét, a legbelsőbb lényegét. Arról van szó, hogy a lélek nemességével, a bátorsággal, a hősiességgel, a lángésszel szemben, a szó igazi értelmében vett *értékkel* szemben, és *minden* felsőbbrendűséggel szemben hajlamosak vagyunk valamilyen csalódottságot, sőt bosszúságot, egy be nem vallott megalázottságot érezni, amely gyorsan átfordul, ha a lelkünk enged neki. A rejtett bosszúvágyról van szó. Hogyan viseljük el az emésztő kisebbségi érzésünket? Erre csak egy válasz és orvosság lehetséges: szeretni! Az egyetlen üdvösségünk a szeretet.

E szép aforizmát már jó ideje ismerem. Történetét és eredetét – szégyenemre – csak nemrég ismertem meg. Noha Goethe régi csodálója vagyok, elhanyagoltam a Schillerrel való levelezését². Bepótolva ezt a hiányosságot, egy levél ragadott meg különösen, amely a *Meister Vilmos tanulóévei* témában írt nagyszerű levélsorozat csúcsa. A *Tell Vilmos* szerzője megpróbált tanácsot adni, egy-egy mondat vagy szó javítását ajánlotta, és főleg csodálatát fejezte ki a kiváló levelezőtársának. 1796. július másodikán ezt írta végül a híres mű befejezése után:

Ezúttal azt éreztem, és olyan erősen, amelyhez semmi sem hasonlítható, hogy a kitűnőség olyan erő, amely még a saját magukkal elfoglalt szívekre is erőként hat, és hogy a kitűnőséget tekintve nincs más szabadság, csakis a szeretet.

A mondat vége – „[...] a kitűnőséget tekintve nincs más szabadság, csakis a szeretet” – tizenhárom év múlva újra felbukkan, módosulva, javítva, hogy elérje a Schiller által felkeltett „kitűnőséget” egy halhatatlan aforizmával, amely méltó az újra megfogalmazásra:

A nagy erényekkel szemben nincs más üdvösség, csak a szeretet.

Csak a szívbeli alázatosok örülhetnek a legjobbak nagyvonalúságainak, erkölcsi és szellemi adományainak. Ők nyitva állnak arra, amit az erők és az erényeik nem tudnának elérni, befogadják az ártatlanság és a szeretet egyszerűségével a nemes gondolatokat, a nagylelkű sóhajokat, a rendkívüli szépségeket. Ezért, amikor lehetőséget kapnak, hogy beléphessenek, mintegy betörjenek a nagy ember szellemi közösségébe, szintén megvilágosíttatnak a Nap által, mely áthatja őket.

Tegyük fel, hogy alázat híján vannak, akik irigykednek a csodálat és a szeretet helyett. Ők azonnal száműzetnek a közösségből; és ettől kezdve elválasztva, elszigetelve, ismét a régi énjükig lealacsonyítva találják magukat saját jelentéktelenségük túszaiként arra szorítva, hogy utálják és elforduljanak attól, ami megmenthette és felemelhette volna őket. Ez bizony nem csak személyes baj; a közösségek sem mentesek ettől. Létezik ugyanis átjárás az ember és a közösség között. Az 1998-ban elhunyt Ernst Jünger egyik műve különösen ki tudja emelni az egyéni erkölcsi romlás és egy civilizáció szellemi dinamikája közötti összefüggést. A második világháború idején, annak borzalmi közepette született művének címe *A béke*³. A gondolatmenetünk szempontjából íme egy fontos részlet, amely megnyugtató, mint a csillagos ég, és felragyogó, mint Elmo tüze az éjszakában:

Az embernek soha nem szabad elfelejtenie, hogy a mai, rémületes képek nem egyebek, mint lelkének visszatükröződései. A lángokban álló világ, a megszenesedett házak, a romba dőlt városok, a rombolás nyomai hasonlítanak a leprához, amelynek csirái jóval előbb tenyésznek a mélyben, mint ahogy megjelennek a felszínen. Így ment ez titokban már hosszú ideje a fejekben és a szívekben. Az ember pokla az, ami a világ képére rávetül, mint ahogy a belső derű is felismerhető a külső békességben. Ezért a gyógyulásnak is először a szellemben kell végbemennie, és az egyetlen termékeny béke az, amelyet megelőz a szenvedélyek lefegyverzése.

Lehetne jobban ábrázolni – és nemesebb ünnepélyességgel átítatott komolyabb stílusban – a szörnyek vagy a lélekben megszületett csodák elterjedését az emberi jelenségek egészében? Az egész esszéet egy különös és feszült szépség jellemzi, noha a háború teljében írta, és a sarkaiból kifordult „hitlerizmus” által megtizedelt elit utolsó maradványainak szentelte. Remélem, hogy a tollam rajzolta szavak, a jámbor glosszák, az Ernst Jüngeréhez hű megjegyzések nem fosztják meg szépségüktől felejthetetlen elődjét.

Nietzsche azzal vádolta a kereszténységet, hogy tulajdonképpen az a végső oka a modern lélekben felerősödő rejtett bosszúvágynak⁴. Fogadjuk el tőle e lényegét, egy korlátozó fenntartással: a lelkipásztor fiának a tollán megjelenő keresztény szón, a protestantizmust kell érteni. Ez az irányzat Észak-Európát a XVI. századtól hódította meg. Az „ostoba XIX. században” (dixit Léon Daudet) elárasztotta Európa déli részét is – a liberális katolicizmus átlátszó segédletével. Családokat és egyéneket fertőzött meg e szellemi méreg, elcsúfította és komorabbá tette a nyugati lelket. Egy Alice

Miller által elítélt fekete pedagógiából ihletett albigenis nevelés, a természettel szembeni gyerekes gyűlölet, páni félelem az általa adott örömmel szemben, nos, mindezek életet adtak – főleg a polgárság körében – a szörzálhasogató szörnyeknek, az ájtatosság mazochistáinak, az eltorzult lényeknek. Talán egyetlen példa, de a François Mauriac példája is elég bizonyítékul. A Nobel-díj bírálóbizottsága szempontjainak megfelelően nagy író, aki a felszínen a katolikus polgárság jellegzetes terméke, a mélységeiben protestáns volt. Kétségtelen, hogy az írói módszerei – félúton Barrès és Fénelon között – eléggé vonzóak. És mégis! Jól felismerhető benne a dezinkarnáció regényírója, hiszen az erény e kétszárvú „újplatonista” szerint nem javítja meg a lelket. Eléggé hasonlít ő egy cselekedni bátortalan bűnös tulajdonsághoz. A *Thérèse Desqueyroux*, a Bovaryné értelmiségi változatának regénye erkölcsileg és teológiailag miért marad el annyira a hitetlen Flaubert remekműve mögött? A derék Normand-ot, noha ugyanaz a szenvedély kínozza, mint a hősnőt, modernitásunk Jules Gautier által bovarizmusnak keresztelt par excellence betegsége tisztánlátással ítéli el. Mauriac esetében az ontológiai szakadás előrehaladottabb, a valósághoz vezető út jóval homályosabb, ebből ered *Thérèse* iránti rokonszenve. Bovaryné csak egy bizonyos pontig Flaubert; *Mauriac* viszont *Thérèse*, és *Thérèse pedig mi vagyunk*. A hősnő és az alkotója a degeneráció olyan fokozatát érte el, ahol a rosszat már jónak hívják. Légiónyian vannak a szadista ügyeskedők, gyakran kórista gyerekeknek álcázva, akik találékony cinkosai a „sötétség szégyenletes elemeinek” (*buttock of shadow*, mondja nyersen Shakespeare). A kanti vagy protestáns erkölcsnek, a létezés és a dolgok szépsége ellen felállított, a társadalmakat és az embert elpusztító háborús gépezetnek, az örömet becsmérő, az élvezetet rágalmazó, az élet elfogadását tagadó irigy rendszerező újkereszténységnek nem felel meg, hogy tisztánlátó, tehetetlen cinizmussal válaszoljon. A mesterséges realizmusa megcsönkítja a valóság kiemelkedő elemeit; szembe megy – először a saját életében! – a *katolikus* erkölccsel, amely fő összetevőiben az ókori örökös és a goethei világlátás rokona. Aquinói Tamás az erényt „moraline” (=erkölcs) nélkülinek tekinti (Nietzsche), és az ókoriak szerint képzelet: növekedés a természet rendjében, jókedvű megfelelés az erő és a jó között, az igaz és az emberi szív között, egy megbékült gondolkodás teljes hatalmának alávetettsége az isteni mértékkel szemben.

A kereszténység moralizáló meghamisítása nagyon régi tanokban gyökerezik. Amikor a kereszténység (vagy a judaizmus) elveszíti a transzcendencia értelmét, akkor egy rejtett pesszimizmus terhét veszi magára, és régi keleti metafizikák komor vigasztalanságához fordul.

Látszólagos „evilági” optimizmusa (a haladás, a fejlődés stb. ideológiái), a régi keresztény (vagy zsidó) metafizikai optimizmus másolata, amely ha meg is csalja a felületes megfigyelőt, egy mélységes kétségbeesést leplez. A metafizikai pesszimizmus, amely ráadásul megfertőzte az egész keletet (a buddhizmus által) és a pogány nyugatot (különböző neoplatonista irányzatok és a titkos vallások által), megrendítette a gnosztikus és manicheista eretnokségek ferdeségein keresztül a kereszténységet is annak kezdetén. Gondoljunk arra, hogy még Szent Tamás munkássága sem mentes teljesen tőle!

Általában, ami a Keletet illeti (nem számítom ide a Távolságot bizonyos metafizikai közömbösség nevében született bölcsességeket, mint például Konfuciusz eszméit), a lét és a teremtés adományként nem elfogadottak. Megvetették a testet: „[...] ez a teher, amelyet magunkkal cipelünk, és amit testnek nevezünk, és amelybe be vagyunk zárva, mint az osztriga a kagylóhéjba”, olvassuk a Phedrában Platónról, aki az említett nézetek örökösé⁶. Szent Tamás kizárja ezt a spiritualista tagadást: „[...] az ember nem csupán a lélek, hanem egy lélekből és testből álló lény” (*Summa theologiae* I., 75,4.).

„Az ige testté lett” kinyilatkoztatás ellene mond a manicheista elvnek, ahol a test egy börtönnel azonos, amitől jó lenne megszabadulni, hogy elérjük a *megnyilvánulatlan* állapotot. Mindazonáltal a metafizikai pesszimizmus, amely csírája és élesztője az emberi lét meghatározottságából való időserű kimenekülésünknek, úgy győzte le a Nyugatot, hogy nem tette bénulttá vagy elszigeteltté a teremtett világgal szemben; a földgolyónak ez a nyugtalan és a cselekvéssel szemben megszállott része inkább a létező világ átalakításának vállalását nyerte ki belőle, a világ *újraateremtésének* demiurgoszi akaratát. Érthető elhatározás az univerzumnak egy halkuló kisugárzássá, léten kívüli tévelygessé való redukálása után. Egy gyűlölt „teremtéssel”, amely egy csalóka világ hiábavaló halmaza, orosz babák mintájára épített fülkés börtön, a *Teremtés* nagyszerű tervezést állít szembe. Ezt mondja: az Örökkévaló *életet* adott annak, aminek nem volt, olyan csoda ez, amely egyetértést és elismerést érdemel. Isten, miután megteremtette az eget és a földet, aztán a fényt, a boltozatot, a vizeket, a növényeket, az állatokat és végül az embert, látta mindannyiszor, hogy ez jó:

Isten látta, hogy nagyon jó mindaz, amit alkotott. (Gen.I.,31.)

A keresztény *megtalálja* az eredendő bűn (kozmosz méretű) tátongó sebén túl az isteni mű ragyogását és szépségét. Mindenkor makacs csodálatot érez iránta, hibái ellenére, és zsidó elődjéhez hasonlóan *várja* az új eget és az új földet a teremtett valóság, a befejezetlen nagyszerűség folyamatosságában. A kereszténység szellemisége azt kívánja, hogy a létező a maga *teljességében létezzék*. Krisztus visszatérése minden dolog helyreállítását jelenti, *a létezés teljességét*. Ennek elfogadása egy „erkölcsöt” feltételez. A modern ember ellentmond ennek. Számára a létezés nem jó dolog, és tevékenyen készül átfestésére, módosítására, a Teremtés mélyreható megmásítására és helyettesítésére egy mesterséges földdel és mesterséges éggel, ez álmai netovábbja. Lázadása a kezdeti *Fiat* ellen irányul. Az utópia szelleme azt igényli, hogy az, ami van, *ne legyen többé*, és hogy ami nincs, *az legyen*.

Ez a fausti kísértés nem szűnt meg ostromolni az emberiséget és beborítani azt miazmájával. Ebből származik a nyugati történelem két nagy esztétikai és filozófiai betegsége: a romantika és az idealizmus.

(A romantika kritikája: Goethe álláspontja) A páratlan művész munkásságának két részlete szolgál támpontul, hogy a romantika összefonódott gyökereit szétválogassuk. Az első egy 1808. augusztus 28-i, Riemerhez írt levélből származik:

Az antik józan, egyszerű, mértéktartó; a modern mértéktelen, mámoros. Az antik idealizált valóság, a nagyság és ízlés szerint kezelt valóság; a romantika irreális, valószerűtlen, amelynek csupán a képzelet adja a valóság látszatát. Az antik igaz, valóságos és képlékeny; a romantika illúziót kelt, mint a laterna magica képei, mint egy prizma vagy az ég színei.

Mielőtt magyarázatot fűznénk az iméntiekhez, lássunk egy másik, és valóban híres, Eckermannal való 1829. április 2-i beszélgetésből származó részletet:

Azt nevezem klasszikusnak, ami egészséges, romantikusnak azt, ami beteg⁷. Ezért a Niebelung-ének klasszikus, akárcsak Homérosz; mindkettő egészséges és erős. Az új alkotások többsége nem azért romantikus, mert új, hanem mert gyenge, rokkant, morbid; ami régi, nem azért klasszikus, mert régi, hanem mert erőteljes, vidám és egészséges.

Néhány pontosítás: a Riemerhez írott levelében Goethe nem használja a klasszikus szót. Ehelyett *antikot* ír; ez számára és számunkra is a görög művészetet és mestereit jelenti. Hasonlóképpen a *modern* szó használatával kezdi, aztán a *romantikussal* helyettesíti, mintha a két kifejezés egyenértékű lenne. Látható, az antik és a modern közti különbség csak véletlenül vonatkozik a korok közötti különbségre. Az antik művek *józanok, egyszerűek, mértéktartók*; a modern alkotások *mértéktelenek, mámorosak*. Ezek az erények és hibák nem egyszerűsíthetők le „alapelvekre”, elvont tanra: a mű lényegére vonatkoznak, annak természetére és belső életkedvére.

Mi a döntő tényező, amelynek egy mű létrehozásában a legfontosabb szerepe van: a betegség, a gyengeség, a rokkantság, a morbiditás, vagy az egészség, az erő, az életkedv, az öröm? Egészséges, erős, életrevaló, vidám, életerős, illetve beteg, gyenge, rokkant, morbid – ezek az Eckermannal való beszélgetésben előforduló jelzők. Majdnem húsz évvel a Riemerhez írt levele után Goethe már nem egy adott korszakra utal (egy mű nem azért romantikus, mert új) vagy egy sajátos civilizációra (a Niebelung-ének ugyanolyan klasszikus, mint Homérosz). A romantika esztétikai dekadenciája az élők és a művek degenerációjára mutat. Patológiai állapotot jelez.

Az idős Goethe nagy fokú egyszerűsége (1829. április 2-án nyolcvanadik évéhez közeledett) elfelejtetheti-e velünk a sokrétű elágazásokat és vonatkozásokat, amelyeket a Riemerhez szóló levelében sugallt, jelzett, emlegetett, és amelyek a klasszikus és romantikus fogalmakhoz kötődtek? Olvassuk újra a sorokat az előző megjegyzéseink fényében:

Az antik józan, egyszerű, mértéktartó; a modern mértéktelen, mámoros.

A művészetben a hanyatlás a túlterhelésben, a dagályosságban, a díszítések burjánzásában nyilvánul meg. Egy higgadt művészeti alkotás elveti a fölösleges díszítéseket, az egyszerűséget, az egységet, az eleganciát és az erőt választja, azt, ami magában is érték: nincs szüksége arra, hogy a lét teljességét szemfényvesztéssel és cicomával tartsa fenn.

Erkölcsei téren a higgadtság erénye a vérmérséklethez kapcsolódik (lásd Aquinói Tamás, *Summa Theologiae* 2a 2ae, 149). A higgadt ember (ne tévesszük össze az absztinenssel) rendben és mértékkel használ bódító italokat. Ennek a mellékes jelentésnek a kiemelése nem fölösleges, ugyanis Goethe szembehelyezi az antik higgadtságot a modern mámorosággal. E szóval a rossz részegséget jelöli, amely mindig steril az állításai ellenére, egy megjátszott, mesterséges túlfűtöttség, a kábítószeres, zavart és rendetlen állapothoz hasonló: a képzelet egyszerű gyümölcse, tehát „mértéktelen”. Az eredmény? Torz káosz, a műalkotás és az emberi lény rombolója. Egyiket is, másikat is megfosztja határaitól és korlátaitól. Esztétika és etika újólag találkozik itt, egymást kölcsönösen megvilágítják.

A következő megjegyzés, noha világos, a modernnek többségét megteveszti, mivel esztétikájuk ugyanolyan elfajzott, mint erkölcsük vagy metafizikájuk:

Az antik idealizált valóság, a nagyság és ízlés szerint kezelt valóság.

A valóság eszményítése nem jelent Goethe számára eltorzítást vagy megváltoztatást, hanem azt, hogy visszaadja neki az épségét. Ez a nem idealista eszményítés a valósággal való egyetértés eredménye, finom jele az elfogadásnak. Világosan kiderül, ha olvassuk a folytatást:

(...) a romantika irréális, valószerűtlen, amelynek csupán a képzelet adja a valóság látszatát.

A romantikában hamis a valóság íze. A következő hat szó megérdemli, hogy elidőzünk néhány pillanatra a társaságukban:

Az antik igaz, valóságos és képlékeny.

Először is, csodáljuk meg az igazság és valóság Goethe által szűkszavúan helyreállított megfelelését! Helytelen dolog volt megtagadni tőle a filozófusi címet: inkább megérdemeli e címet, mint Fichte, Schelling vagy Hegel. Nem testesíti-e meg a filozófia alapvető magatartását: a legszélesebb mértékű elfogadást, a valóság sokféle arcával szembeni teljes és maradéktalan vendégszeretetet? És ez a kifogástalan szemlélő, megfélemlítve a divatos dicsőítőket és a kedves Schiller által, hitvány „teoretikusnak” látta magát!

Ami a képlékeny szót illeti, az a formára, az anyagi dolgok megformálásukra, meghatározásukra utal. Hogy az alakítható minőséget elérje, a szellemnek alá kell szállnia az anyagba, a lélek és a test nászával hasonló egyesülésben. Ezzel ellentétben „a romantika illúziót kelt, mint a laterna magica képei, mint egy prizma vagy az ég színei.” Goethe zseniálisan rátalál *A szofista* című dialógus Platónjára: szofisztika, idealizmus, romantika, a veszély benne mindenütt visszatér. Ezek a betegségek gyengítik a lelket, elszívják életerejét, megfosztják életkedvétől. Lebontják a valóságot, és behelyettesítik egy tetszés szerint alakítható, de gyenge, sápadt és vézna képpel. A romantika tagadja a meghatározás érvényét. Számára minden, és az ellenkezője is igaz. Elfogadja a halálbüntetést, de ellenzi a végrehajtását, mivel „teljes lelkéből” hisz a pokolban – azzal a feltétellel, hogy senki ne kerüljön oda. Szégyen nélkül veti el azoknak az elveknek a következményeit, amelyekkel színleg egyetért. Délibábokat teremt, párhuzamos, szellemekkel tele, meseszerű világot hoz létre. Értjük-e már a romantika perverzítését és az idealizmus ártalmasságát, amelyek avatárjai egy modern betegségnek (amelyet Friedrich Nietzsche *ressentiment*-nak, rejtett bosszúvágnak nevez), és amely a valóságba ássa magát, hogy azt megrázza és vérét vegye?

(*Descartes és Malebranche lenne a romantika atyja?*) A dolgok és az emberi értelem (*adecvatio rei et intellectus*) közti mélyen gyökerező összhangnak a metafizikai alapjai a reneszánsztól kezdve inogtak meg, és az idealizmussal el is tűntek. Descartes a gondolkodásból indult ki és eltérítette a modern embert a külvilág valóságától. Már nem a valóság megismerése, hanem az *átalakítása* jött számításba. Miután szembeállította az alanyt a tárggyal, a fogalmat a valósággal, a gondolkodást a léttel, Descartes olyan minőségű hidakat épített, amelyek gyorsan összeomlottak követői léptei alatt. Kant transzcendentális megoldása sem oldott meg semmit, mivel ez is alkalmatlan arra, hogy a külvilág teljességét visszaállítsa, és lezárja azt a szakadékot, amely minden újabb ismeretelméleti csőddel szélesedik, és még jobban elválasztja a létezést a megismeréstől.

Sainte-Beuve-nek a *Port-Royal* című művében a Descartes és Malebranche legkitűnőbb tanítványainak szentelt fejezet pompás bevezetőként szolgál a romantika és az idealizmus filozófiai gyökereihez:

Ő [Malebranche] azzal kezdi, ami nem látható⁸, az érthetetlenel, a csodával, a megfigyelés és az indukció visszájával. Ami legfeljebb a dolgok ideális és végső perspektívája lehetne, ő azt kiindulópontként és megalapozásként kezeli⁹

A kezdetben „hegelianus” Malebranche, Descartes következetes tanítványa az önkívületig viszi a modern filozófiára jellemző angyaliság bűnét.

Minden eszmefuttatásában egyedülálló, a természetesnek ellentmondó eljárást követ. Ahelyett, hogy az ismerttől az ismeretlen felé haladna, mint Bacon tanítványai, ő a kinyilatkoztatástól ereszkedik a természetes felé.

Én azt mondanám, hogy a lelkiről tér át a valóságra és mesterénél, Descartes-nál hangsúlyosabban (Berkeley és Hegel sem állnak ettől távol):

Felkapaszkodik, először is helyet foglal a legmagasabb ponton, Isten helyébe és szerepébe helyezi magát, birtokában van az isteni okoknak és dedukcióknak.

És Sainte-Beuve, szokásos tisztánlátásával világítja meg ennek a gondolkodásnak a szubjektivista és volutarista (a kettő ugyanaz) alapját.

Malebranche akár kinyitja, akár becsukja a szemét, csupán a saját és ugyanakkor kinyilatkoztatott világát látja; Istenben lakik, az egyetemes Szellemmel beszél, vele teremti meg a természetet; azt hiszi, hogy csak a magyarázó, de ő a templom építője.¹⁰

Malebranche „platonizmusból, geometriából és kereszténységből álló legvégsőbb ötvözeté” előfutára a német idealizmusnak és romantikának¹¹. Csak emlékeztetünk arra a tiszteletre, amellyel Fridrich Schlegel viseltetett Malebranche iránt, és arra az érdeklődésre, amellyel Novalis az okazionalizmus felé fordult.

A kaland, a véletlen, az előre nem látott találkozás kedvelése a romantikában és később a legutolsó, irodalmilag is érvényes sarjadéka, a szürrealizmus kiemeli Malebranche művei alapján a Carl Schmidt által meghatározott kimeríthetetlen kategóriából az *alkalomszerű* jelenségét.

Az alkalomszerű tisztán az az alapvető viszony, ahol megszületik a világ fantasztikus eszméje vagy ezen kívül, a romantikus egyén szerint, a rézségség vagy az álom, a gyámoltalanság, a mese vagy a boszorkányság. Minden alkalom mindig új világokat szül, de mindig alkalmiakat, lényeg és szerves kapcsolódás nélkülieket, pontos irányultság, következtetés, meghatározás nélkül. Sem döntés, sem végső cél, amely a végtelenségig fejlődne. Úgy tűnik, csupán a véletlen mágikus keze vezet. A romantika egy ilyen világban használja fel a tárgyakat, a tényeket vagy az eseményeket, hogy kielégítse hajlamát a romantikázásra. Csak üriügyek vannak.¹²

Az alkalom fogalma megsemmisíti az ok fogalmát:

Az alkalom az a sajátos viszony, amely a fantasztikust irányítja.¹³

Egyik nagy monoteista vallást – Malebranche-hoz hasonlóan – az okazionalista metafizika jellemzi. Az iszlám, amelynek félreértik a modernségét, nem annyira a hétköznapi vallási fanatizmushoz közelít, mint inkább a teremtés ellen irányuló nihilizmushoz. Megkérdőjelezi a tartós és erős természeti rendet. A klasszikus keresztény teológia számára a teremtett dolgok tartóságok és szilárdak. Az Isten Ádámnak még az utódlás képességét is megadta¹⁴. De a Korán számára minden ember, minden dolog az Istennek egy újabb alkotása: „Ő terem meg benneteket az anyáitok méhében, teremtéssel teremtés után” (39,6). Az isteni mindenhatóság félreértése semmisítette meg a természet eszméjét:

Porból teremtettünk benneteket, aztán apró cseppből, aztán egy megtapadt dologból, aztán egy húscsomóból, ami megformált és formátlan volt, hogy nyilvánvalóvá tehessük nektek Allah teremtő művészetét és felettetek gyakorolt abszolút hatalmát. És az anyaméhekben marasztjuk egy kijelölt ideig azt, amit akarunk, aztán gyermekként hozunk elő benneteket, hogy aztán elérhessétek a teljes érettséget (22,5, ford. Kiss Zsuzsanna Halima)

Érhető számunkra, hogy a muszlim ortodoxia miért fogadta el Démokritosz atomizmusát, és miért vetette el Arisztotelészt. Az oksági elvet lerombolták, akárcsak Malebranche-nál; minden bekövetkezhet, és annak az ellentéte is. Nincsenek okok, csupán az egymásutániség.

Az iszlám nem tagadja a teremtést (inkább addig nagyítja, míg el nem tűnteti), a változatlan teremtés zsidó és keresztény modelljét veti el. Ezért helytelen a muszlim vallást hagyományosnak minősíteni. Bőven találunk benne nagyon modern vonatkozásokat: nincsenek természetes törvények és jogok (az erő teremti a jogot); az álom és a valóság között elmosódik a határ (mindkettő érvényes); a természet rendje súlyosan sérül benne. Jól felismerhetők az *Ezeregyéjszaka*, a par excellence romantikus alkotás teológiai alapjai. Az iszlám számára, akárcsak a romantika számára, a valóság alig létezik. Hogy is lenne az értékes? A „nyugati korrupció” állítólagos ellenségeinek nihilizmusa nem tűnik furcsán testvérinek? A miénkhez csatlakozik. Ennek közeli rokona.

Nyugati unokatestvére, a széles értelemben vett romantikus értelmiségi még nagyobb mértékben veszti el a világot. Jó kanti idealistaként árnyékokkal benépesített semmire vágyik. Az ezeryi, látszólag „fantasztikus” és „csodálatos” univerzumaik, amelyet felfedezhet a „regényes” mágiának köszönhetően, meglehetősen véznák és romantizáltak. A szereplőik nem biztosak, minden szüntelenül változik, minden bizonytalan képet ölt. Itt a legkisebb kívánság is teljesül, mivel e fantomvilágban nem különbözik az álom és a valóság. És ami bekövetkezik, az sem különbözik attól, ami még meg sem történt. Az ilyen világok *nem igényelnek semmit tőlünk*. Mi több, vég nélkül alakítható és állandó mérnöki munkához megfelelő még a legkevésbé ügyes és ékesszóló műsztagogosz kezei között is.

A romantikus nem akarja, hogy a dolgok azok legyenek, amik. Sőt, ami ennél is rosszabb: nem akarja, hogy *valóságosan létezzenek*. A „bárhol e világon kívül” asztmás ideálja, a valóság ürességének egészségtelen érzése, az álom és a tündérmesék, a távoli és a különleges kedvelése, tehetetlenség a *most* és az *itt* fogalmával szemben, rettegés a felelőségek és az igények előtt, egy kiábrándult világban való lét érzése, mindez a megtestesülés hiányát jelöli. A romantika a rettegett életet mindenekelőtt „a képzelet varázslataival” (Chateaubriand) szereti helyettesíteni. Így érthetővé válik, hogy miért a szeretet hiánya képezi a romantika alapját. Azok, akik André Breton-nal annyit emlegettek „az örült szerelmet”, képtelenek létrehozni bármilyen más kapcsolatot, mint azokat, amelyeket saját magukkal tartanak fenn. Örökösen azt keresik, hogy félreálljanak, mivel képtelenek elkötelezni magukat, és nem ismerik az önfeláldozást, csupán a rettegő én által kivetített árnyékokat szeretik. Az igazi csoda számukra nem létezik: a romantika hazug menekülés a szenvedés elől, és távol tart minket a mély örömöktől.

(Romantika és forradalom) Mi történik, ha már a romantika és az idealizmus végzett az emberi lélekkel? Egy megrövidített, meggyengített lény áll előttünk, aki elveszítette a dolgok valódi nevét, viszonzásul a lidércnyomásaiból vagy álmaiból világra jött árnyékokat kapta – távol a szent valóságtól. Megromlottak belsejében azok az eszközök (érzékelés, elme, nyelv), amelyek őt az élőknek és a világnak a lényegéhez kötötték, és kárpótlásként szakadatlanul képzeletének vérszégény termékeiből táplálkozik.

A szerencsétlen és rokkant közösségi hozzáállásával, a kétségbeesés erőfeszítésével a romantikus küzd, hogy szembeszálljon az elkerülhetetlen kimerüléssel, amelyre az egyedül és a magány ítéli. Ezért a benyomásait mindinkább intellektualizálja: úgy „érzeli” a dolgokat, ahogyan elképzeli, és nem úgy, amilyenek azok valójában. És ezzel a romantika és a forradalom közötti kapcsolódási ponthoz érkezünk. Noha belső létünknek soha sem sikerülhet saját képére formálni a világot, a romantika lényege éppen egy ilyen, fáradhatatlanul ismételt és mindig megcáfolt hiten alapul. Ezért az egyszerre mértéktelen és angolkóros „egok” általános forradalmat óhajtanak, hogy átalakítsák és *megzavarják* a lét és a dolgok természetét: az egyedül- és magánvalók halmaza, kitágult és fegyelmetlen egok összeragasztása a hangulat valóságos fellángolásában csúcsosodik ki, amellyel az egyéni vagy kollektív szeszélyek és hóbortok nem restellik jogoknak hirdetni magukat. És mialatt a törekvések, nosztalgiaiák, panaszok, kiáltások, egy kielégítetlen és a valóságtól elrugaszzkodott érzékenységu személyiség legkisebb impulzusai azt követelik, hogy helyet kapjanak abban az óriási katalógusban, amelyben megszámlálhatatlanul szerepelnek az angyalok, állatok és a legalacsonyabb rendű állatkák elidegeníthetetlen előjogai¹⁵, ez az embernek nevezett tolatlan kétlábú, a téveszmés vetélkedés első áldozata, feloldódik. Mivel már nem emberi jogokról beszélünk itt, hanem annak az örökös jeremiádjáról, akinek rendeletekre van szüksége ahhoz, hogy éljen: az egyének és ösztöneinek jogairól.

A ressentiment-ből született romantikus betegség tehát társadalmi és politikai vetületet keres. Sok metamorfózis nyomán érett korba jutva, az emberi lélekbe vetett irigység magja létformává és rendszerré vált, miután régen túllépte az egyének szűk korlátait. Az intézményeket és az egész közösséget így torzítja el az álcázott bosszúvág, amelyet egalitarizmusnak nevezünk.

(*Egalitarizmus, totalitarizmus, hiperdemokrácia*) Az egalitarizmus nem korlátozódik arra, hogy csak a jakobinus demokráciákat uralja; nem elégedik meg azzal, ahogy kormányozta annak idején egyszerre elvont, geometrikus és örvöngő formában a kommunista blokk országait, hanem a náciizmust is átítatta. Bizonyíték erre a *Paris-Midiben* 1936. február 28-án megjelent Hitler és Bertrand de Jouvenel közötti híres találkozó. Jouvenel megjegyzi az erőteljes ellentétet a régi „porosz formalizmus” és aközött, amit ő „náci kedélyességnek” nevez: „a párt tisztségviselői és gépirók barátoknak a pártházban” – teszi hozzá meglepődve a *náci egalitarizmus*¹⁶ láttán.

Az abszolutizmus, az autokrácia, a cezarizmus jól egyezik a tiszta demokráciával, amely sokkal inkább az egyenlőségre, mint a szabadságra éhező rendszer. (Tocqueville tisztában volt ezzel). Megdönthetetlen, noha nem eléggé ismert axióma, hogy a zsarnokság a feltételek egyenlősége felé igyekszik; mindig megtöri és megalázza a tradicionális rangsorokat, és mindig a plebejus réteg elégedetlenségéből táplálkozik. A római császárok kihasználták a tömegek támogatását, és folyamatosan nyírbálták a köztes testületet, a szenátust. XIV. Lajos is azok közé tartozott, akik a legnagyobb mértékben változtatták meg a hagyományos monarchiát, csorbítva a nemesség jogait, és megalázva őket. (Chambord grófja, a Bourbonok idősebb ágának utolsó örököse, a *csodagyermek* az őstét egyébként az első Bonaparténak nevezte.) A tömegek, hogy zsarnoki vágyukat megvalósítsák és gyakorolják, felfedeznek vagy kitalálnak egy szervet, egy zsarnokot, amely az elit tagjaival és a felsőbbekkel ellenséges, illetve a névtelen államot, amely arra hivatott, hogy mindnyájunkat egymáshoz hasonlóvá tegyen.

Tehát a nagylelkű kifejezések, mint egyenlőség, igazság, jog különleges szenvedélyekre utalnak¹⁷. A felfuvalkodott és üres egoknak a törvény nevében hangoztatott követelései a tehetetlenségen és keserúségen alapuló elégedetlenségnek képmutató megfogalmazásai. Ezzel mérgezik a társadalmi életet. A semmirekellők által felemlegetett igazságtalanság vérben és könnyben sokasodik. Az igazságosztó, akit az irigység rág, nem szorítkozik arra, hogy mindenkinek visszaadja, ami neki jár. Hamar eljut oda, hogy felvigyázzon, kémkedjen, hiteltelenítse azt, aki őt meghaladja. A modern világ lealacsonyít – így Pégyuy –, és földalatti zárkájából kibújt, hogy így kiáltson: nincs közöttünk nagy ember! A becsmérítő düh a valóság tagadásának kifinomult és megnyugtató indokai formáját ölti magára. Ez a dühös vágy, a heves harag a valóság megsemmisítésére irányul. Hozzáértő abban, hogy fedezze magát erkölcsi és szellemi ürügyekkel, amelyeket bőséggel szolgáltat az olyan vitatkozó okoskodás, amilyent szokás szerint az örültek folytatnak nagy ügyességgel. Charles Baudelaire-t megremítette az ehhez hasonló rosszindulat:

Az ember oly természetességgel romlott, hogy kevésbé szenved az egyetemes hanyatlás miatt, mint egy észszerű rangsor felállításától. (Rakéták)

A boldogtalanságot választjuk, ha ez közös osztályrész lehet, a boldogság helyett, ha nem emel fel. *Így veszítünk el mindent.*

(Egalitárius tanok rövid cáfolata) Az alárendeltség gyűlölete inkább a degenerációt mutatja, mint a haladást vagy az egészséget. Aki ösztöneinek vagy búskomorságának a rabja, az nem tud sem engedelmeskedni, sem irányítani, s így saját magának a leigázója. Hamar kiábrándulunk az ilyen zsarnokból, és kevésbé kegyetlen vagy jelentéktelen vezetőt keresünk. Ez lenne a szabadulás premisszája, ha nem szoktunk volna el a szeretettől, amely átugrik a közös karámon, és nem a kiehézett hasonmások mellett béget, amely szolgálás helyett szolgálva alacsonyít. Igen sok császárt a csöcselék emelt pajzsra, hogy rajtuk keresztül magát imádjá és istenítsé.

Az egyenlőség szenvedélye – többször leírták már – megkeserített minket.¹⁸ Csak azok a társadalmak humánusak és kellően puhák, amelyek differenciáltak, hierarchiával rendelkeznek, szabadságjogokkal vannak megkoronázva, változatos arisztokráciát hoznak létre. Itt nem vetik meg az isteni lustaságot, amely a művészetek és az élvezetek forrása, és nem uralkodik rajtuk a nyereszkesedés kizárólagos csapdája.

Az alárendeltség a világ alapvető törvényei közé tartozik: Rivarol szerint őrangyalaink egyike. Jóakarató Eumeniszként felszabadítja az egyéneket és a közösségeket, akik szeretettel elfogadják; de ha szembeállnak vele, dühös Erünnisszé változik, aki megbünteti őket és kegyetlenül megbosszulja istentelenségüket. Ezért a legdurvább egyenlőtlenések az egalitarista társadalmakban alakulnak ki. Anatole France bizalmas levele Marcel Le Goffhoz¹⁹ vélemény korának uralkodó osztályáról, amely nem mentes a pikantériától, ha a *Thais* szerzőjének a szocializmus és a kommunizmus iránti rokonszenvére gondolunk:

Régebb a szolgák valóban részei voltak a domus-nak, mert akkoriban volt domus. Ma a meggazdagodott polgárság, akinek nincs más értéke, mint a pénze, azt hiszi, hogy megalázza magát és kevesebb lesz, ha szolgálait jóindulatúan kezeli. E tekintetben alábbvaló, mint a régi főurak, és még sok másban. Choiseul hercegnőről, aki a forradalom alatt megismerte, és bátran viselte a nyomort, olyan szolgáló gondoskodott, aki hű maradt hozzá. A múlt tele volt erényekkel.

És néhány évvel később, nem sokkal halála előtt Anatole France ezt mondta tanítványának:

*Egy király szívét még meg lehet lágyítani. Ki lágyítaná meg egy gazdag szívét?*²⁰

Mégse kárhoztassuk a pénz óriási tekintélyét és mérhetetlen hatalmát, mert a plutokráciát kiegészíti az állam szolgálatában álló szocialista oligarchia befolyása! A mi pénzembereink, iparmagnásaink, kapzsi és megálljt parancsolni képtelen újjgazdagjaink elfogadható és javítható arisztokráciát képezhetnének, ha nem egy árnyékban lappangó, és *anonim* elithez tartoznának, akiket a nemesség *nem kötelez*. Valójában az *elismert, bevallott, arisztokráciaként felcímkezettek* akarva-akaratlan elfogadták a feladatokat és az áldozatokat.

Egyenlőtlenség és hierarchia a különbözőség tisztelettudó közösségét jelenti. A tradicionális társadalmak nem csupán egyetlen, nagy hatalmú tekintély által felülről érvényesített mintamértéknek voltak alávetve; nem engedelmeskedtek volna egy elvont despotának, a szigorú racionalistának, aki megszállottja volt annak a néhány paraméternek, ameddig rövidlátó és gyakran szektás tekintete ellátott. Szívesebben igazodtak a rejtett energiákhoz, a tapasztalat, a *kreativitás* (ahogy ma mondják), a körülmények és a jószerecsse által hitelesített erőforrásokhoz. Az Ancien Régime alatt a feltételrendszer gyarapodása elviselhetővé tette az egyenlőtlenségeket, mivel kevésbé volt *személyes*. Csak másodfokon foglalkoztak a magánszemélyek érdemeivel, amely csupán egy tényező volt a többi közt. A családi örökség fontossága, az erkölcsi és anyagi tőke természete, egy mesterség (a többségük öröklött volt) vagy egy társadalmi helyzet áthagyományozása többet számított. Az egyenlőtlenség ma közvetlenül az egyénbe ütközik; *személyében* alázza meg. Így ismét igazolódik a parodisztikus visszatérés törvénye: az egyenlőtlenség, amelyet először tagadnak, névtelenül, még elviselhetlenebbül tér vissza. Ugyanakkor olyan társadalmi kapcsolatok felé közeledünk, amelyek legegyszerűbb funkciójukban jelennek meg, és amelyet a híres megfogalmazás összegez, a »*struggle for life*«. Ez vegytiszta verseny, vagyis a legnagyobb egyenlőtlenség előidézésének elve, amelyet a civilizáció engedményei a legkevésbé sem enyhítenek. Véleményeink hisztérikus egyenlőség-eszméje csak megalázó egyenlőséget szül továbbra is. Ne lepődjünk meg, ha nyomuló egyenlők között nem érzünk együttérzést sem az egyikkel, sem a másikkal. Jóság, együttérzés, könyörület a legjobbak privilégiuma, az ember ékessége. Élő és hierarchikus közösségekben terem.

Ne szépítsük az Ancien Régime-et, az ember az emberrel mindig kemény volt. A vezetőket mindig szükséges emlékeztetni a feladataikra, ismételtetni, hogy javaik és örökségük az alázasok szolgálatába kell, hogy állítsák őket²¹, hogy feddjék és intsek a hatalmasokat fáradhatatlanul, figyelmeztessék a Prédikátorral, hogy szolgálóikat ne nyomorgassák (Préd. 7. k.), bánjanak velük elnézéssel és megértéssel (Préd. 33. k.). Ha autentikus adottságokat gyakran megront a hiúság, a gőg²² vagy a durvaság, a dolgok alapja nem változik: a fölrendelt jótétemény marad az alárendelt számára. A gyengék hasznát húznak, ha akarják, ha nem a tehetséges ember vagy a zseni örökségéből. Megtörténhet, hogy erőteljes képességekkel rendelkezők együttműködnek a rosszal és a zsarnoksággal? Kívánjunk erősebb képességeket, hogy a borzasztó csapást visszatartsuk. Csak a legjobb fordul a legrosszabb ellen. A középszerű nem alkot semmit, nem őriz meg semmit, nem száll szembe semmivel. Nem kíváncsi az egyetemesre, nem képes szeretni, gondolkodni, feláldozni magát. Mivel kizárólag kisszerű érdekek foglalkoztatják, ügyetlenül védi őket, és nem veszi észre kapcsolódásukat az általánosabb érdekekhez, mindenki *közös javához*. Nem kívánom becsmérlni a középszerű személyeket azzal, hogy leírom, és nem óhajtom megalázni azzal, hogy megkülönböztetem a jóindulatú és nemes lelkű emberektől.

A hanyatló idők paradoxona: az emberek minél önzőbbek, és minél jobban eltávolodnak egymástól, annál inkább hasonlítanak egymásra. A sok kapcsolatot tartalmazó élet elősegíti a differenciálódást, és megsokszorozza a hierarchiákat. Az elszigetelődés ezzel szemben uniformizál. A mechanizmus jól látható és megfigyelhető. Amikor a másik ismeretlen, mindenki keresi benne a saját mását. És mindenkire hat a másik, tudtán és akaratán kívül. A modern ember, akit kínoz az unalom és az üresség, maga is menekül magától egyfajta nyugtalansággal, *zavaros monotoníával*²³, az infantilizmus határán mozgó felindultsággal. Így aztán nap mint nap mindjobban elszemélytelenedik, mindaddig, amíg összetéveszti magát a szomszédjával, aki hasonló szabványozódáson megy keresztül. Ebben az összefüggésben könnyedén magyarázható az egyenlőséghez vezető egyetemes tendencia.

Végül is egy civilizáció a halállal szembeni – be nem vallott – vonzódása miatt hajlik az egyenlőségre. Semmi sem homogénebb, mint a halál, és semmi sem egyenlőbb. Hanyatlás idején a legbonyolultabb kifejezések is lassan tisztázódnak, minden mindenhez hasonlít: a férfiak a nőkhöz, a kórházak az iskolákhoz, a gazdagok a szegényekhez. Személyek és intézmények egyetlen biztos pontba torkollnak, amely az egyetemes összetartás oszthatatlan és szervesen helye, az áldott semmi, amelyet némely vallások összetévesztettek a paradicsommal.

*Az egyenlőség tanítása! [...] De ennél ártalmasabb mérég nincs: mivel úgy tűnik, hogy magának az igazságnak a szózata, miközben minden igazság halála.*²⁴

Minden igazság halála – mondja Nietzsche – az irigység találmánya, és nem a szeretet meghosszabbítása.²⁵

De hiába a beszéd és a tett, a napnál világosabb igazságokat is elutasítják, és az irigység, hálátlanság, neheztelés, a gyűlölet megkérdőjeleznél, vitatná, kikezdené a legalapabb bizonyítékokat is. A legmeggyőzőbb és a legbölcsebb beszéd sem elégséges, hogy legyőzze a némelyek érzékenységében ilyen mélyen gyökerező gonoszt. Nem lehet a szenvedélyt meggyőzni, pláne az ilyen erőteljes gyökerekkel rendelkezőt. A nyafogásra, a gázságra, a lelki gyengeségre támaszkodó tételeket fölöslegesen vitatjuk. A modern racionalizmus mindenekelőtt a szeretet romlása, azután az értelem torzulása. Semmihez nem vezet, ha azt az ideológiát támadjuk, amelynek életet adott: az érzelmekből született narcisztikus hiedelmek a valóságtól való elszakadás gyümölcsei. Az igazság már előre elítéltetik, ha érzelmeinknek ellentmond. Ne lepődjünk meg, hogy a lelkekre szinte kizárólag az egalitárius és voluntarista tanítások hatnak. Mivel az igazságban és valóságban kimondottan szűkölködnek, erejüket más, kimeríthetetlen forrásból merítik: gőg, irigység, ellenkezés, gyűlölet... Fondorlatos stratégiákban bővelkedő bűnös tulajdonságok újítják szüntelenül az érveket, álcázzák a képtelenséget, igyekeznek elrejteti azt, ami szembeütnően nyilvánvaló: a király meztelen!

(Hogy az Igazság felszabadítson) Az ideológiák egy érzésből születnek, amelyet észszerűsítéssel és törvénybe iktatással igazolnak. Nincs kapcsolatuk azzal, ami van, csupán azzal, amik mi vagyunk. Semmiképpen nem tudjuk őket kijavítani, de tudjuk javítani *magunkat*. Jelenleg az emberek többsége, diplomákkal körülbástyázva vagy szűkölködve, magas intelligenciahányadossal vagy majdnem-gyengeelmével, alá vannak rendelve a modern szellemiség alapvető tényezőinek: az idealizmusnak, a voluntarizmusnak

(az akarat elsőbbsége az értelem fölött a modernitás alapvető dogmája), a konstruktivizmusnak – és szakítanak a konkrétummal. A valóságban a szellemiekben egyszerűek rendszerint kevésbé érintettek, és általánosságban több valódi bölcsességet birtokolnak, mint a kliséktől uralt egyetemi szakemberek. Ugyanis az a képesség, hogy figyelünk a fogalmakra, csak egy újabb alkalom az eltévelyedésre, ha már az észszerűség nem tartozik a dolgok rendjébe. Vajon miért van, hogy néhány kezdetleges igazságra az értelmiségi réteg képtelen rájönni? Saját magukban könnyű megérteni ezeket (csupán a tőlük való menekülés céljából türelmesen épített állványzat a bonyolult), de feneketlen rejtélyekké válnak, amikor hátat fordítunk nekik. És nagy árat fizetünk értük, *pálfordulást* igényelnek (a szó magában foglalja a *visszatérés* jelentését). Senki sem elég gyenge, sem elég ostoba, hogy ne tudna szembeszállni az igazsággal, és – egy bizonyos értelemben – ne tudná legyőzni azzal, hogy megtagadja. Sokan, ha nem is a többség, azért érvelnek vagy okoskodnak, hogy csalódnak, magukat megtévedszék, misztifikálják, *hogy ne lásanak*. Szomjaznak a vakságra.

A modern világ titka a saját lelkünkbe van vésve. Csak erről szól a szentencia? Nincs mögötte valami, akár egy árnyék ereje? Kinek vagy minek az árnyéka? „Az ördög – írta Erwin Reiser – csak akkor érvényesül, ha láthatatlanná válik.” Ismerjük most már a művét: a rejtett bosszúvagyat! Ha a jelenlegi racionalizmus valóban a szeretet mélyen gyökerező hiányából származik, ha az egalitárius gazdasági és politikai rendszerek ténylegesen féltékeny és hideg lelkek titkos, elhallgatott tevékenységének eredői, ne várjunk semmilyen felépülést mindaddig, amíg tartósan nem kezeltük a fertőzést a forrásánál. Az egalitárius ideológia a lélek betegsége; nem megcáfolnunk kell a főbb téziseit, hanem kigyógyulnunk belőle.

Hogyan gyógyuljunk ki, és milyen titokzatos recepttel? Nem tudom megmondani. A lényeg a mélységben zajlik, tekintetünk számára hozzáférhetetlen tereken, de ahol mégis létünk gyökerei húzódnak. Ott, az angyalok és szentek segítségével, Isten kegyelméből gyullad ki a győzedelmes ellenállás lángja, szemben a romboló és megsemmisítő munkával, amelyet a *testetlen Ige* és a tagadó szellem gerjeszt. És csupán hosszú szenvedés és megtöretés után fog felszabadítani minket az Igazság a Gonosz hatalmából. Kalapácsütésekkel javít meg minket. A fájdalmas közbenjárás, a súlyos megpróbáltatások annál is inkább szükségesek, mivel a tévedés nem csupán az agyunkat vette birtokba (a baj ez esetben nem is lenne olyan nagy), átitatta a sejtjeinket; egészségünket megrontotta: betegek vagyunk. Gyáva dolog lenne elbátortalanodni. Goethe figyelmeztetett: *Az, aki kitart a közös erőfeszítésben, megmenekülhet*. A mélyreható szentencia ránk vonatkozik, ránk, a dekadensekre. Azonban holt betű marad, ha nem kerüljük a rendtelenséget, a fecsegést, a fegyelmetlenséget, a hiúságot, és nem választjuk helyette az erőfeszítést, az összpontosítást, a jámborságot, az alázatot. „Igyekezzetek a szűk kapun bejutni” – mondja Jézus.

A katasztrófára várva semmi sem akadályozza meg, hogy mindenünkben megszülessék és növekedjék az igazságban gyökerező élő szellemiség, amely a létezés megingathatatlan örömére támaszkodik. Némelyek hősiek odaadása nem várt újjászületésekhez és nem remélt újraéledésekhez járulhat hozzá. Kétségtelen, hogy azok, akik csendben és tapintatosan hozzáfogtak, hogy saját magukban visszaállítsák a rendet, csak azért nem tűnnek a világban olyan idegeneknek, mert készek azt megújítani. *Aki azt hiszi, hogy épít, az leigáz és rombol; aki félreáll, az épít*.

Fordította: S. Király Béla

JEGYZETEK

- 1 A fordítás Jean Renaud kanadai francia filozófus, író *La puissance d'une ombre: égalitarisme et ressentiment* című tanulmányának a Valóság számára átdolgozott változatából készült, mely eredetileg az általa szerkesztett konzervatív *Égards* folyóiratban (No 9, automne 2005, Québec) jelent meg.
- 2 Goethe–Schiller: *Levelezések, 1794–1805*. 1. kötet, Paris, 1994, Gallimard, franciára ford. Lucien Herr. 219. o.
- 3 Ernst Jünger: *A béke*. Paris, 1971, Le Table Ronde, franciára ford. Banine és Armand Petitjean, 101–102. o.
- 4 Ami a kereszténység egalitarizmusra gyakorolt hatását illeti, forduljunk Louis Dumont-hoz: „Az egalitarista követelés abban a folyamatban terjedt át a vallásról a politikára, amelyet angol forradalomnak nevezünk (1640–1660). Nevezetesen a levellerek („elegyenetőknek”) nevezettek terjesztették. Hamar legyőzték őket, és volt idejük levonni a kellő politikai következtetéseket a keresztény egyenlőség-eszméből. Maga a forradalom is példával szolgál arra a mozgásra, amely révén a természetfeletti igazságot a földi intézményekre alkalmazzák.” Louis Dumont: *Esszé az individualizmusról: antropológiai kitekintés a modern ideológiára*. Paris, 1983, Seuil, 88–89. o. Megjegyzendő, hogy a szép angol politikai hagyomány ellenében a levellerek – mintegy előre utalva ebben a francia forradalomra –, hittek az írott alkotmány szűkségességében.
- 5 Nietzscheék ezt a szóhasználatát lásd még: *Az Antikrisztus*. § 2.
- 6 Ugyanakkor megtalálható a Phedraban a testek szeretete és az isteni szeretet közti kapcsolat antimanicheista fogalma.
- 7 Nietzsche is ezt az irányt követi: „Mindenféle művész tekintetében ugyanehhez a lényegi megkülönböztetéshez folyamodok: mi az alkotás ösztönzője náluk? Az élet *gyűlölete* vagy az élet *ültengése*?” Friedrich Nietzsche: *Le cas Wagner; Nietzsche contre Wagner*. (A Wagner- eset. Nietzsche Wagner ellen). Paris, 1991. Gallimard, franciára ford. Jean-Claude Hémery.
- 8 Ebben hű marad mesteréhez, Descartes-hoz.
- 9 Sainte-Beuve: *Port-Royal*. Paris, 10. kiadás, 7. kötet, Hachette, 394. o.
- 10 Uo. 396. o.
- 11 Tekinthejtjük Teilhard de Chardin előfutárának is. Malebranche és Teilhard rokonságát Marcel De Corte tárta fel.
- 12 Carl Schmitt: *Romantisme politique* (Politikai romantika). Németből franciára ford. Pierre Linn, Paris, 1928, Valois Könyvesbolt, „Francia filozófiai Könyvtár”, 33. o.
- 13 Lásd Sainte-Beuve: i. m. 97. o.
- 14 Jean Damascène: *Écrits sur l'islam* (Írások az iszlámról). Paris, 1992, Cerf, 233. o.
- 15 „Nem olyanoknak képzeljük el kívánságainkat és vágyainkat, amilyenek azok, még olyanoknak sem, amilyeneknek érezzük, hanem olyanoknak, amilyeneknek gondoljuk és újragondoljuk a figyelem, az ismétlés és a tanulás folyamán. Egy érzés, amelynek eltúlozzuk az erejét, eltúlozzottá fog válni. A hiperérzékenység, ha az elején kiagyalt is, a végén valóságossá válik. A dolgok már nem a hétköznapi megnevezésüket kapják. Azt a szokást vesszük fel, hogy olyan nevet használunk, amely felnagyítja őket. A legapróbb álom ennek a cselnek a nyomán eléri egy óhaj és egy alaki kívánság erősségét, a kívánság vágygá erősödik, a vágy akarattá válik, az akarat szükségszerűnek jelenti ki magát, és a kinti világban abszolút kötelességeket rendel el.” Charles Maurras: „Le Romantisme féminin” („A női romantika”). In *L'avenir de l'Intelligence* (Az értelem jövője). Paris, 1927, Flammarion, 232. o.) A hiperérzékenység pedig előbb-utóbb neuraszténiához vezet.
- 16 E kérdésről így ír az antropológus Louis Dumont: „Nemcsak individualista és kétségtelenül egalitárius vonásokat találunk Adolf Hitler világról alkotott felfogásában, hanem az uralkodás eszméjét is, amely csupán saját magával indokolható, semmilyen más ideológiai megalapozás nélkül azon az állításon kívül, hogy így akarja a »természet«. Ez nem egyéb, mint az értékek hierarchiája individualista egalitarizmus általi lerombolásának, az emberi célok lerombolásának az eredménye.” (lásd Dumont: *Esszé az individualizmusról...* 158. o.) Egyébként Bertrand de Jouvenel túlhaladta ezt a fiatalkori álláspontot. A *Du Pouvoir* (A hatalomról; Párizs, 1972, Hachette) nagyszerű bírálata az etatizmusnak és a totalitarizmus minden formájának.
- 17 „Ami az általános jóságot illeti, amit ma annyit emlegetnek, inkább a gazdagok iránti gyűlöletet mutatja, mint a szegényekkel szembeni szeretetet. Ugyanis a modern filantrópia nagyon gyakran fejez ki egy elvart jóindulatot a dűhre vagy az irigységre jellemző formában.” Auguste Comte: *Catéchisme positiviste* (Pozitivisták katekizmus). Paris, 1966, Gamier-Flammarion, 44. o.; „[...] ez a legrosszabb jelenkori misztifikáció, miszerint az egoizmus szeretetből adja oda magát. Az szeretkezik, aki igényli, nem az, aki adja.” Kierkegaard: *Napló* (Szemelvények) – Journal (Extraits) 1850–1853. Paris, 1957, Gallimard, 225. o., franciára ford. Knud Ferlov és Jean-J. Gateau.

- 18 „Általában az egyenlőség keresése vezet a lázadáshoz” – vélte Arisztotelész (*A Politika*. V. könyv. I., 11.)
- 19 Marcel Le Goff: *Anatole France à la Béchellerie – Propos et Souvenirs* (Anatole France Béchellerie-ben – Vélemények és Emlékek). 2. kiadás, Paris, 1947, Albin Michel.
- 20 „A forradalmat végső soron a gazdagok csinálták, és a gazdagokért, a királyok és a szegények ellen.” Donoso-Cortés, de Valdegamas márkí: „Levél S.M.-hez, Marie-Christine de Bourbon anyakirályné”. In *Művek – Oeuvres*, 2. kötet, 2. kiadás, Paris, 1862, Auguste Vaton Könyvesbolt Kiadó, 167. o.)
- 21 „Minden valamifajta felsőbbiség erkölcsileg az alárendeltek folyamatos szolgálatára rendeltetett.” Auguste Comte: *Système de politique positive* (A pozitív politikai rendszer). I. köt. 232. o.
- 22 „Egyenes folyást kell adni [...] a gőg és a hiúság közönséges kielégítésének, mert rendszerint csak ezek képesek sarkallni azt a buzgalmat, amelyet az irányítás és a tanács igényel.” Comte: *Catéchisme positiviste...* 247. o.
- 23 „Ha az idők folyamán vizsgáljuk ezt az annyira mozgalmas társadalmat, a látvány egyhangú. Miután valamennyi ideig figyelni ezt a képet, a néző unatkozik” – írja Tocqueville *Az amerikai demokráciáról* című műve (*De la démocratie en Amérique*) 11. kötetében.
- 24 Nietzsche: *Bálványok alkonya*, „*Intellektuális bolyongások*” (Le Crépuscule des Idoles, »Flâneries inactuelles«), § 48, franciára ford. Henri Albert.
- 25 Arisztotelész megjegyzései figyelmet érdemlők *A politika* című munkájában: „Például azt tartják, hogy az igazságszolgáltatás az egyenlőség, és valóban az, de nem mindenki számára, hanem csupán az egyenlők számára. Az egyenlőtlenség is igazságosnak tűnik, és valóban az, nem mindenki számára, hanem csak a nem egyenlő egyének számára. Márpedig kihagyják ezt a »ki számára?« tényezőt, és rosszul ítélnék” (III. könyv, IX. 1–2.). És távolabb: „Egyesek valóban azt gondolják, hogy ha nem egyenlők egy bizonyos ponton, például a gazdagságban, akkor semmiben sem egyenlők; mások, ha egy bizonyos ponton egyenlők, például a szabadságban, mindenben egyenlőnek képzelik magukat”. III. könyv, IX. 4.).

Egy fiatal térképész szemén keresztül Az 1946-os párizsi béketárgyalások (napló) 1. rész

(Előszó) Egy számomra különleges kincset szeretnék közreadni: nagyapám, dr. *Jakabffy Imre* (Lugos, 1915 – Budapest, 2006) térképész, történész, bibliográfus eddigi kiadatlan írásait.

Dr. *Jakabffy Imre* édesapja, *Jakabffy Elemér* (Lugos, 1881 – Szatmárnémeti, 1963) Magyarországon, majd 1920 után Romániában volt országgyűlési képviselő, jogász és publicista. A Magyar Tudományos Akadémia 1938-ban választotta külső tagjává. Legismertebb írói álneve *Hagepian*, utalva arra az örmény nemesi családra, amelyből származott. 1922-től 1942-ig a magyar, román, német és francia nyelven megjelenő *Magyar Kisebbség* című folyóirat alapító szerkesztőjeként működött. Behatóan foglalkozott a Bánság, különösen Krassó-Szörény vármegye történetével. Politikusként is küzdött a romániai magyarok jogaiért, helyzetük javításáért, az 1925 és 1935 közötti diplomáciai kiküldetései során több alkalommal képviselte az erdélyi magyarságot a genfi kisebbségi kongresszusokon.

Nagyapám, dr. *Jakabffy Imre* 1946-ban a *Teleki Pál Államtudományi Intézet* munkatársaként abban a kitüntetésben részesült, hogy a magyar–román határrendezés szakértőjeként – egyben a hivatalosan elfogadott határkiigazítási terv elkészítőjeként – tagja lehetett a párizsi békedelegációnak.

Ez az esemény nemcsak a magyar történelem szempontjából volt jelentős, hanem nagyapám életének is meghatározó állomása volt. Erről tanúskodik az a két írás, amelyeket a Valóság folyóiratnak ajánlottam fel:

A béketárgyalás alatt naponta vezetett napló, amelyben élménydús és szemléletes stílusban számol be a fontos eseményekről és résztvevőkről. A napló, azon felül, hogy egy szemtanú hiteles beszámolója az éppen zajló történelmi folyamatokról, személyes hangvételi dokumentum is, amelyben nagyapám megmutatja fogékonyságát az érdekes részletek iránt, tárgyilagos és tudósi hozzáállását saját szerepéhez és a politikai helyzethez, valamint színes szóhasználatát és könnyed, humoros látásmódját. A naplóban (nem túl sok helyen) előfordulnak idegen nyelvű kifejezések, amelyek fordítását kapcsos zárójelben közöltem.

A magyar–román határterv. Ebben nagyapám részletesen bemutatja egy lehetséges határkiigazítás tudományos alapjait és módszerét, valamint a térképek elkészítésének folyamatát és eredményét. A határterv nemcsak szakmai munka, hanem történelmi dokumentum is, amely rávilágít a magyar–román viszony bonyolultságára és fontosságára.

Jakabffy Éva Zoé

Amikor Balatonfüredről újra Pestre költözött a Teleki Intézet és vele együtt az a tudományos anyag, amelyet a második világháború utáni közép-európai újjárendezés szempontjából nélkülözhetetlennek véltünk, azt reméltem, hogy a demokratikus Magyarország külpolitikussai ezt az anyagot kellőképpen felhasználják, és engem, az anyag ismerőjét, s különösen az erdélyi területi problémák szakértőjét bevonnak a béke-előkészítés munkájába. Eleinte csalódnom kellett. A leghetetlenebb emberek és közületek lettek béke-előkészítési

munkákkal megbízva, ezek hosszas adatkeresgélés és próbálkozás után végül is a Teleki Intézethez fordultak, ahol többnyire az én dolgom volt különösen e területi vonatkozású tervezetek kidolgozása és térképezése. E kontár tervek és álmokergető utópisztikus térképrajzolások közepette én is elkészítettem egy tervezetet, amely az erdélyi kérdés területi megoldására irányult. Ennek alapfogalmazása, statisztikai vázlata és térképezése már 1945 október elején elkészült, majd egy kivonata eljutott Teleki Gézához (az akkori kultuszminiszterhez), majd az ő révén Kertész Istvánhoz, aki ekkortájt kezdte el a béke-előkészítés irányítását. A komolyabb béke-előkészítő munkák csak 1946 tavaszán kezdődtek meg, az ezzel kapcsolatos külügyminisztériumi értekezleteken én is részt vettem. Ezek közül az ápr. 5-i összejövetel volt számomra a döntő, amelyen Kertész István összeszólalkozott Rónai Andrással, aki megsértődött azon, hogy hatalmas erdélyi megoldás-javaslatát nem méltatták figyelemre, és az én tervem került előtérbe. A Rónai – Teleki G. féle javaslat ugyanis a bécsi döntési határokat tekintette kiindulópontnak és nem a trianonit. Ez a javaslat más téren sem nyerte el az illetékesek tetszését, mert túlzóan magyar szempontok érvényesültek benne.

Április 8-án azért írtuk ki az ágyból Kertész emberei, hogy erdélyi tervemről rövid ismertetőt készítsék, és a térképekre húzzak egy olyan határvonalat, amellyel akkora terület kanyaríthatnák Magyarországhoz Erdélyből, amelyen még magyar többség hozható ki. Rövid számítás után ekkor született meg a 12 ezer km²-es terv, amelyet mi „éjjeli vonal”-nak hívtunk, de amely tulajdonképpen Rákosi Mátyás fejében született meg. A minisztertanács az én eredeti (22 ezer km²-es) és az éjjeli vonalat ábrázoló térképemet fogadta el tárgyalási alapul, és e térképek jutottak el Moszkvába, Washingtonba és Londonba.

Ekkor már biztos voltam abban, hogy a békeértekezlet színhelyére kijutok. Júniusban több minisztertanács foglalkozott a delegáció összetételével, ezeken a delegátusok számát takarékosági okokból sorra csökkentették, ennek következtében az első garnitúrából kimaradtam. Mégis, amikor Kertész (aki ekkor már Párizsban volt) értesült kihagyásomról, a minisztertanács határozata ellenére, illetve kijátszásával azon a címen juttatott ki Párizsba, hogy a nyomdagép kezeléséhez nem egy, hanem két személy szükséges. Természetesen nyomdászsegédi szerepet egyszer sem játszottam; az erdélyi szakértői megbízatásomat a külügyminiszter írásban adta meg.

A 22 ezer km²-es tervem, amely nagyjából a Partiumnak Magyarországhoz való csatlósásra irányult, nem volt valami népszerű azok között, akik erdélyi problémákkal foglalkoztak: ezek többsége sokkal többet kívánt, és még olyan tekintélyek is, mint Teleki Géza és Rónai András, nemzetáruállással, jogfeladással gyanúsítottak engem és főnökömet, Révay Istvánt, aki hasonló nézeteket vallott felvidéki viszonylatban, s aki erdélyi tervemet mindenképpen helyeselte.

Személyemmel csak a „Haladás” c. hetilap foglalkozott abban a cikkben, amelyben kifogásolta Flachbert Ernő kimaradását a szakértők közül. A lap ezeket írta: „Demeter Béla kérte és javasolta, hogy rajta kívül küldjék még ki Teleki Gézá, a kiváló geopolitikust, Hegedűs Nándor volt romániai képviselőt, mint tapasztalt kisebbségi politikust és dr. Mikó Imre (helyesen: Tibor) osztálytanácsost, a román ügyek miniszterelnökségi referensét. A tiltakozás és javaslat azonban meddőnek bizonyult, fedezet hiányában egyik férfiút sem kérték fel, hogy vegyen részt a párizsi munkában. Ellenben váratlanul megbízást kapott, mint román szakértő a párizsi útra, dr. Jakabffy Imre, a Teleki Pál Tudományos Intézet tanára, aki Romániában tanult, komoly, képzett ifjú, de már koránál fogva – 26 éves – sem lehet olyan politikai judíciuma és tapasztalata, hogy szükség esetén egy Tătărescuval vagy Franasovici-csal sikerrel szembeszálljon. Hogy miként volt dr. Jakabffy Imre útjára fedezet, jöllehet ő nem szerepelt a minisztertanácsban elfogadott

névjegyzéken, nem tudjuk. Nem kifogásoljuk, sőt helyeseljük, hogy előteremtették az ő költségeit, de ugyanígy kellett volna pénznek akadnia a megjelölt négy szakértőre is, akik valóban hivatottak arra, hogy a magyar nemzet ilyen sorsdöntő napjaiban tanácsadók legyenek...”

A cikkíró nemcsak személyi adataimban tévedett, de a szakértői szerep mibenlétében is, amikor a Tătărescuval való személyes tanácskozást említette. Nekem ilyen szerepem nem volt, ilyenre nem is vállalkoztam volna. Megtettem, amire kértek: adatokat szolgáltatattam saját delegátusaink számára; ennyi volt a munkám, semmi több.

Ha Párizsban valóban egy közép-európai újjárendezést akartak volna végrehajtani, akkor kedvet és hivatást éreztem volna nemcsak az adatközlésre, hanem az ide vonatkozó eszméim propagálására is. Sajnos, már jóval kiutazásunk előtt tudtuk, hogy semmiféle nagyobb szabású rendezésről nem lehet szó, csak az 1938 előtti status quo visszaállításában kell segédkeznünk. Ebben a munkában az én maradandó hozzájárulásom a valóságban semmi – ami engem meg is nyugtat. Ha lett volna valami eredmény – értve ezen: ha a 22 ezer km²-es területmódosítás bekövetkezett volna –, milliók átka, szidalma ért volna, de esetleg áldása is. Jó, hogy nem lett belőle semmi, s maradtam egyszerű „*conseiller technique*” [technikai tanácsadó].

Naplóm nem meríti ki a párizsi konferencia nemzetközi politikai eseményeit, ezek az akkori napilapokból ismerhetők meg; én csak saját élményeimet és benyomásaimat jegyeztem fel, s mint minden szubjektív élményrögzítésben, úgy ebben a naplóban is adódhatnak tévedések és hibás nézetek, amik helyreigazítása az utókorra vár.

*

Augusztus 2-án, pénteken este 21 óra 35 perckor indult különvonatunk a Keleti pályaudvarról. A magyar békedelegáció második csoportjának voltam tagja, mint az erdélyi ügyek egyik szakértője. Az első csoport már július 24-én elutazott Párizsba. Útitársaim voltak: Bede István londoni követ, Dabasi-Schweng Lóránt, a Teleki Intézet elnöke, pénzügyi államtitkár, Székely Artúr, a Kereskedelmi és Iparkamara főtitkára, Vájlok Sándor külügyminisztériumi osztálytanácsos (csehszlovák szakértő), Bérczy Róbert főkonzul (angol fordító), Demeter Béla lapszerkesztő (erdélyi szakértő), Virágh Zoltán külügyminisztériumi titkár, Gáldi László professzor (francia fordító), Szathmáry Géza, a Teleki Intézet Rotaprint-sokszorosítója, Samarjaj Anna-Mária és Grabovszky Hedvig külügyi gépírók. Schwengné (mint feleség) és Dienes Valéria (mint Dienes Gedeonnak, a miniszter titkáranak anyja) is velünk utaztak, megtöltve egy teljes hálókocsit. Két fülkét a hivatalos csomagok számára rendeztünk be. Én Szathmáryval kerültem egy fülkébe. Kölcsönös bemutatkozások az új ismerősökkel, helyfoglalás, poggyászok megszámlálása stb. A hálókocsi újonnan rendbe hozott magyar vagon volt, ragyogott a tisztaságtól.

A déli összekötő vasúti hídhöz érve a lépésben haladó vonatról megnéztem az újjáépülő hidat. A lámpafénynél dolgozó munkások közül többen felbámultak a vonatra, egyikük felkiáltott: „De jó nektek!” Szavai vádlón hangzottak, és Párizsban, ha valóban jól éltam, többször hallottam mint lelkiismereti szózatot: „Jó nektek!” Az irigység hangja volt ez a fényűző kényelemben elhelyezkedő hálókocsiutasok felé, akik a magyar békecélok reprezentánsai és hídépítő munkásai lettek, de legtöbbször számára az első alkalom volt a világ technikai kényelmességeit felhasználni olyan évek után, amelyekben a hídépítő munkás és a magas rangú tisztviselő életnívója között kényelmi szempontból alig lehetett különbséget tenni, anyagi ellátottság terén pedig inkább fordított viszonyról lehetett beszélni.

A különvonat hamar alvásba ringatott. Diplomata útlevelünket a hálókocsi-kalauznak adtuk át, így Hegyeshalomnál nem kellett minket alvásunkban zavarni.

Aug. 3. Hajnalban már Bécsben voltunk, osztrák vasutasok kiabálása ébresztett fel. A Westbahnhof állomásépülete teljesen elpusztult, helyreállításának nincs sok nyoma. A bécsi követség (misszió) taxiról gondoskodott, hogy kényelmesen a városba mehessünk. Tóth Miklós követségi titkár volt a kalauzunk, s már fél 9-kor a Bankgasse 6 alatti palotában voltunk. Bérczy Róbert bácsi, aki még a K. u. K. világban kezdte külügyi szolgálatát, s ennél fogva ma is monarchikus gondolkozású, büszkén kalauzolgatott az épületben, és módfelett csodálkozott, amikor sorra nevükön neveztem azokat az egykori „*a latere*” [személy körüli] minisztereket, akiknek a képe a falakon lóg. Elárultam neki, azon kívül, hogy a dualizmus évtizedei kedvenc korszakom, a szereplők arcát nagyrészt a Borsszem Jankóból ismerem. Nemrégiben Károlyi Mihály járt az épületben, és rosszállással szemlélte egykori ellenfelének, Tisza Istvánnak a szobába belépővel szembenező portróját. – A belső berendezés egy része az ostrom alatt elpusztult, a szép bútorok zömét azonban egy raktárban sikerült megmenteni.

Bécsi tartózkodásunknak az volt a célja, hogy a különböző megszállási zónákon való átkeléshez szükséges igazoló iratokat megkapjuk.

A város, amelyet tíz év előtt is láttam, igen szomorú képet nyújt. Bár az ostrom és a bombázás láthatóan kevesebb kárt okozott az épületekben, Bécs még ott tartott, mint Budapest az ostrom után két hónappal. A romok eltakarítatlanok, a boltok üresek, a forgalom kicsi, az emberek nem sietnek, csak másznak az utcákon. A Stephanskirche több bombától találva és teljesen kiegészve használaton kívül áll, tornya ép, de egyik mellékhajója beomlott. Bedeszklázva várja restaurálását, tábla hirdeti, hogy a templomba bemenni életveszélyes. A Burg ép, csak teteje itt-ott lyukas. A parlament kiégett, csak külső falai maradtak meg. A Kunsthistorisches Museum nagy része leégett, a megmentett értékekből a Burgban kiállítást rendeztek. A Burg új szárnyában, a pálmaház mellett van a szövetségesek parancsnoksága. Az Opera környékén nem sok kár látható, a Burgszínházat azonban több bomba érte. – Enni, sörözni a városban lehetetlen kívánság, sőt borotválkozni is csak akkor lehet, ha a páciens maga viszi a szappant és a törülközőt a szórtelenítő művelethez. Negyven schillinget kaptam a követségtől költőpénzként, de kétnapos bécsi tartózkodásom alatt nem tudtam elkölteni, mert nem volt mire.

A járókelők között – Pesttől eltérően – sok a kalapos nő és férfi. Bár 30 fokos hőség volt, vászonruhás férfit alig láttam, és ha egy-kettővel találkoztam, sétatársammal (Demeter Béla) fogadásokat kötöttem, hogy az illető magyar. Így is volt: a khaki vászonruhás úr rossz németiséggel érdeklődött, hogy melyik villamos visz a Westbahnhofra, mire magyarul adtam a választ: az 58-as. „Köszönöm szépen” – volt a perdöntő felelet.

A követség a Peysar nevű luxusvendéglőben adott ebédet, ahol hús is volt, sör is volt (az utóbbi igen silány).

Délután elsétáltam Juhosék lakása felé, utam Bécs leginkább elpusztult városrészeiben, a Stephanskirche és a Kai közti részen keresztül vezetett. A Donaukanal környéke egyetlen rom; ezt védték utoljára az SS-emberek, itt volt az utolsó főhadiszállásuk. A hidakat itt is mind felrobbantották, ezek egy részét úgy-ahogy helyrehozták. A nagy Duna-hidak közül a Reichsbrücke épen megmaradt.

Juhosék közül Kacsit (Gyulát) találtam otthon. Lakásuk rendtelensége minden elképzelhető mértéket felülmúlt, amit csak részben indokolt a lakás romos volta, sokkal inkább az, hogy a három fiú női családtag és személyzet nélkül él, maguk főznek, takarítanak (?), mosogatnak. Megígértem Kacsinak, hogy másnap, amikor a másik két fiú is otthon lesz, újra felkeresem otthonukat.

Juhoséktól eltávozva hosszabb sétát tettem a Ringen, a villamosokon furcsa utcanevek ötlöttek szemembe: Tolbuchinstrasse, Stalinplatz stb. Előbbi a Laxenburgerstrasse új neve, utóbbi pedig a Schwarzenbergplatz és a Prinz-Eugen-Strasse közti térrész. Itt az oroszok egy, a pesti millenniumi kolonnádra emlékeztető monumentumot emeltek a szovjet hősök dicsőítésére, a középső oszlop tetején egy szovjet harcos szobra áll. A bécsi humor már nevet is adott neki: „*Denkmal des unbekannten Plunderers*” [Az ismeretlen fosztogató emlékműve].

Villamosra szállva meglepett a kalauzok udvarias modora és általában a bécsieket jellemző barátságos fellépés, különösen idegenekkel szemben. Viszont az arcokról lerí a reménytelenség és a fáradtság: a rosszul tápláltság velejárói. Sok a tiroli öltözetű, ami a feléledő osztrák patriotizmusnak lehet a jele. Emlékszem, hogy tíz év előtti tapasztalatom szerint főleg a bécsi zsidók tüntettek akkoriban a hőzentrágeres bőrnadrággal és zergotollas zöld szalagos fekete kiskalappal. Most zsidót alig látni, Kacsi szerint összesen 5000 zsidó maradt meg Bécsben.

Vacsorára a Peysar-vendéglőben gyűltünk össze, ahol Bede követ meg is pezsgőztetett minket. A szomszéd asztalnál magyar „nyugatos” társaság mulatgatott; lerítt róluk az anyagi jólét, nem csoda, hisz a bácskai nábob leánya, Dungieryszky Baba (gr. Dessewffyné) csillogtatta szemeit és még fel nem élt ékszereit. Bede, hogy a régi ismeretséget felújítsa a nyugatos társasággal, nemsokára távozott.

Grabovszky Hédivel és Virágh Zoltánnal gyalog indultunk haza az állomáson veszteglő hálókocsi felé. Útközben alkalmunk volt Bécs éjjeli életéről képet formálni magunknak. Ez a kép meghökkenítő: a nappal csendes, tespedt város éjjel élénk, zajos és mozgalmas. De jobban szemügyre véve kiviláglik, hogy itt az egy tábla csokoládéért vagy egy doboz amerikai cigarettáért mindenre kapható bécsi nők (nemcsak mesterségbeliek, hanem többségben amatőrök) hangoskodnak és kedélyeskednek a négy megszálló hatalom többnyire részeg katonáival. A Mariahilferstrasse elejétől végéig angol és bécsiesen ejtett angol szótól hangos; közbe-közbe egy-egy davaj-legény kurjantása jelzi, hogy a hatalmi egységű jól működik a szerencsétlen városban. Egy érdekes utcai jelenetet kell megemlítenem, amelynek szenvedő hőse a Bécsi Polgár, cselekvői pedig a Négy Nagy. Az eset így játszódott le: zsúfolt villamos, nyilván ezen az éjjelen az utolsó, mely a munkából hazatérőket szállította külvárosi otthonukba. Fürt-lógás a lépcsőn, ütközön és minden ponton utas, ahol valami támaszték található (eddig számomra megszokott pesti kép). Egyszer csak előrobog egy jeep (katonai kisautó), és keresztbefordulva a villamossíneken megáll. A jeepben négyen ülnek: egy orosz, egy francia, egy angol és egy amerikai katona, mindegyiknek az MP (*military police*) jelzésű különleges sisak a fején. Leugrálnak a kocsiról, nekiesnek a villamosnak, és gyengéd gumibot-suhantásokkal lemorzsolják a fürtöt, azaz a lógókat leterelik a villamosról. A Négy Nagy dolgavégezetten visszaugrál a jepre, a villamos is elindul, és kb. száz ember mehet éhesen, fáradtan, lyukas cipővel, 2-3 órás gyaloglással ki Hütteldorfba, ki Sieveringbe. Valahogyan sejtésszerűen átviláglott bennem, hogy a nagyhatalmak bánásmódja a kis népekkel szemben pontosan úgy fest, mint ennél a villamosos esetnél: az a fontos, hogy a Négy Nagy egységesen lépjen fel olyan ügyben, amelyet indokol valamilyen általános érdek (jelen esetben a közlekedés rendje és a balesetek megelőzése), de semmi esetre sem hallgatható meg a legközvetlenebbül érdekelt fél (a lógó, utolsó kocsira nagy nehezen felkapaszkodó utas), még akkor sem, ha a legemberibb és legtermészetesebb törekvését (hazatérés cipőkoptatás nélkül) akarja érvényesíteni. A Nagyoknak igazán nem fontos a kicsik érdeke, különösen akkor, ha – s ez elég ritkán fordul elő – ők egymás közt már megegyeztek. Mint erdélyi referensnek különösen tanulságos és figyelmeztető volt ez a bécsi esti eset.

Aug. 4. Másnap, vasárnap, Demeter Bélával és Virágh Zoltánnal a Michaeler-Kirchében voltam, majd megnéztem azt a képműalkotást, amelyet a leégett múzeum megmentett anyagából állítottak össze: szebbnél szebb flamand és olasz képeket láttam, különösen a Brueghel-, Rembrandt-, Tiziano- és Holbein-festmények tetszetek.

Kora délután elmentem Juhosékhoz, ahol a fiúk ostromoltak kérdéseikkel a pesti viszonyok felől, majd én érdeklődtem az osztrák belpolitikai helyzetről, a megszállási zónák életéről. Főleg Kacsi tudott érdekeseket mondani. Kiemelte, hogy az élelmezési kérdés különösen Bécs szempontjából majdnem megoldhatatlan, a kalória hiány miatt senki sem tud dolgozni, munkást csak élelmi cikkek ellenében lehet leszerződtetni, mert a pénznek – bár infláció nincsen – semmi az értéke. A belpolitikában a szocdemeké a vezérszerep, a kommunistáknak semmi talajuk nincs, még az orosz zónában sem. Az átlag osztrák teljes reménytelenséggel tekint a jövőbe, és alig várja, hogy a megszállás megszűnjék. Kérdésemre, hogy származik-e valamilyen előny abból, hogy Ausztriát négy hatalom szállta meg (szemben a magyarországi egyféle megszállással), Kacsi azt válaszolta: politikai téren sokat érnek el azzal, hogy egyes kérdéseket olyan formában terjesztenek a hatalmak képviselői elé, hogy a problémákat mint saját elvi viták tárgyát kezeljék. Ami tetszik az amerikaiaknak, az – csak azért is – nem tetszik az oroszoknak. Az ilyen vitákból mindig lehet valamicske hasznot húzni az osztrákok számára: „*inter quattuor litigantes Austria gaudet*” [négy civakodó között Ausztria örül, az *inter duos litigantes tertius gaudet* – Két civakodó között a harmadik örül – parafrázálása]. Gazdasági téren a helyzet az, hogy akinek régebből anyag tartaléka van (mint például Juhoséknak – vasnagykereskedő család – a vas), az az apránkénti eladásból – természetesen fekete áron, mert a hivatalos ár nevetségesen alacsony – fenn tudja tartani az üzemet, foglalkoztathatja és fizetheti a munkásokat.

Kukival (Juhos Béla, filozófia-magántanár a Bécsi Egyetemen) közöltem, hogy a lombozás veszélye fenyegeti a zaguzsáni egykori Jakabffy-kastélyukat, melynek tulajdonjogi helyzete is teljesen tisztázatlan. Nevetve mondta, hogy tenni úgysem tud semmit, a helyszínre utaznia lehetetlen; számukra Zaguzsán mindenképpen terhet jelent. Örülnek, ha a bécsi lakást helyrehozhatják, és a napi minimális élelmet biztosíthatják. – A nagyevő Juhosék vasárnapi ebédje bizony szemem előtt készült és előttem kebeleztetett be: híg burgonyaleves és kukoricalisztes gombóc. A mosogatást aznap Kuki végezte. A fiúk ennek ellenére jó kedélyűek, és nagyon örültek látogatóinknak, bizonyos Gräfin u. Graf T-éknek (az asszony Ghyczy Jenő unokatestvére), akik reakciós viccekkel traktáltak minket.

Juhoséktól elbúcsúzva a belváros zezzugos utcáin csatangoltam, majd villamosra szállva kimentem az állomásra, ahol már mozgalmas nemzetközi társaság várta az Arlberg-expressz indulását. Főleg francia tiszték és családtagjaik tartózkodtak nagy számban a peronon, ezek szabadságra mentek vissza hazájukba. Az állomási resti hangszórója közölte a hírek között, hogy a volt csatlós államokat hivatalosan meghívták a békekonferenciára. Ez, mint köztudomású, a mai napig sem történt meg. A restiben egyébként indulás előtt megittam egy mű-málnaszörpöt, mert más hűsítő italt nem lehetett kapni.

Este 7 előtt néhány perccel indultunk el Bécsből, az expressz könnyen nyelte a kilométereket a Wienerwaldon keresztül, ahonnan fáradt hétvégi kirándulók tértek haza gyalogosan vagy kerékpáron a romos, szürke Bécsbe. Még egy pillantást vetettünk Schönbrunnra, amelynek szépségeiben csak a megszállók gyönyörködhetnek. Szürkületkor értünk Sankt Pöltenbe, ahol a háborús pusztításnak megszokott képe fogadott. A templom tornya feltűnően hasonlít a zaguzsánira, helyesebben fordítva: a zaguzsáni templom építője nyilvánvalóan ennek az alsó-ausztriai barokkos torony-kiképzési iskolának volt a híve. Mikor

lesz megint a Duna-medencében olyan egység, amely Erdélytől Svájcig hasonlóságokat teremt a benne élő népek javára és gyönyörűségére? A sötétedés miatt már nem volt érdemes a hullámos ausztriai tájat szemlélni, ezért hallgatva a Wagon Lits csengettyűszavára, vacsorázni mentünk. Felvillant a szemünk, amikor harmadik fogásként mindenki narancsot kapott, amit évek óta nem láthattunk.

Aug. 5. Már túl voltam első álmon, amikor az Enns folyó hídjánál (vasfüggöny!) egy orosz katona nyitott be fülkémbé számbavevés céljából. Az amerikai zóna nagy részét a Linztől Salzburgig terjedő vidékig átaludtam.

Reggel 8 tájban érkezünk Salzburgba, a bombázások nyomai itt is szembeötlők, amik azonban a város fekvésének és szépségének nem árthattak. Utunk innen kezdve olyan szép volt, hogy elpocsékoltnak számítottam azt a tíz percet is, amit borotválkozással kellett töltenem. A Salzach völgye, mellette Hallein, Werfen, Bischofshofen, Schwarzach helységek, a Hochkönig közel 3000 méteres csúcsa, délre a Hohe Tauern, majd északnak fordulva Zell-am-See stb. mind felejthetetlen látványok.

Már St. Johann in Tirol felé haladtunk, amikor reggelizésre mentünk át az étkezőkocsiba. Minthogy a harmadik turnusba soroltak, várunk kellett, amíg a pincérek rendbe hozzák az asztalokat. A francia személyzet nem a legudvariasabb formában közölte azt, hogy várunk kell, mire Dienes mama megjegyezte: „*C'est la politesse française?*” [Ez a francia udvariasság?] Amint a szavakat kimondta, egy erélyes kéz hátra rángatta az idős asszonyt, és felszólította, hogy azonnal hagyja el a kocsit. Kissé megijedtünk, amikor láttuk, hogy egy francia tiszt vezeti, lökdösi ki Dienes Valériát, mert tudtuk, hogy már francia zónába érkezünk, ahol a franciák kényére-kedvére vagyunk kiszolgáltatva. Szerencsére más baj nem történt, mint hogy Dienesné ezen a napon reggeli nélkül maradt, és fülkéjében lapított.

Alig hagytuk el a szintén összebombázott állomást, amikor a nyílt pályán megállt a vonat: elromlott a villanymozdony. Koradéután volt, tűző napsütés. Az alig párszáz méterre északra húzódó kopár mészkőhegyek visszaverték a hősugarakat, és olyan guttaütéses melegben volt részünk, amilyent ezen az egész nyáron alig észleltünk. Az étkezőkocsi hőmérője 38 C°-t mutatott, és semmi reményünk nem volt, hogy valamivel lehűtsük magunkat. Egy asztalnál ültem Bedével, aki majdnem mindenéből levetkőzve kétségbeesetten legezgette magát az étlappal. Végre több órás álldogálás után elindultunk gőzmozdony segítségével... Innsbruckig minden jelentősebb vasúti híd fel volt robbantva, a vonat az ideiglenesen helyreállított hidakon csak lassítva mehetett át, ezért tartott másfélszer oly sokáig az út, mint a háború előtt.

Az Arlberg-alagút 10 és fél km-es hosszát 7 és fél perc alatt utaztuk át. Útitársaimat tájékoztattam, hogy ettől a ponttól kezdve, ha kiöntök egy pohár vizet, vagy egyéb nedvesség-lecsapódás származna tőlem, akkor az már nem a Fekete-tengerbe folyna, hanem az Északiba. Eddigi életemben ugyanis vízügyi szempontból mindig és mindenütt a Fekete-tengerhez tartoztam. A vízvázalstó után örült iramban rohant a vonat Vorarlberg területén: viaduktok, alagutak, feneketlen mélységek és magasságok váltakoztak mellettünk, majd kitágult egy völgy, és Feldkirchbe érkezünk. Itt – nem tudni, mi okból – óráig vesztegeltünk napnyugtáig.

Már esteledett, amikor átrobtunk Liechtenstein hercegségen. Feltűnt nekem, hogy az átszelt liechtensteini területen a földek felén láthatóan jó hozamú kukoricatáblák zöldellnek, ami eddigi gazdaságföldrajzi ismereteim szempontjából meglepetésként hatott. Miután felismertem bélyegeiről a híres vaduzi várkastélyt, már lámpagyújtás volt, amikor átléptünk a Rajnán, és Helvécia kies tájaira értünk.

Buchs!... [svájci település] Mintha az öt éves háború sötét emlékeivel együtt csak rossz álom lett volna. A pályaudvaron teljes kivilágítás, ragyogó tisztaság, boltok tele minden jóval: narancs, banán, csokoládé, luxuscigaretták, pompás sör, működő étterem, levelezőlap-automaták, és így tovább... Egyszóval Európa, amilyen volt, és amilyennek szeretnénk... Itt láttam régóta az első igazi pocakot, egy állomásfőnök tartozékként (de lehetett váltóőr is, hiszen Svájcban mindenkin jó ruha van). Azért mondom, hogy igazi pocakot láttam, mert bár Pesten is látható még kövér ember, de olyan, akinek oly hegyes, friss, mindjárt a mell alatt kidomborodó „tekintélye” volna, olyat Magyarországon vagy Ausztriában nem látni. A dunai tájakon itt-ott felbukkanó pocakok csüggedten, ernyedten lógnak ráncos arcok és 44-es gallérokban 38-as nyakkal harangozó fejek alatt.

Miután megmaradt schillingjeim gyorsan csokoládévá és narancsokká változtak, elindultunk Zürich irányába. Vacsora után, éjfél tájban érkezünk Svájc legnagyobb városába, amiből csak a neonfényes transzparenszeket és a tiszta állomást láttuk. Lefekvés, alvás, francia határ...

Aug. 6. Troyes előtt ébredtem fel. A francia tájból az első, ami meglepett, az a vonatról is látható néptelenség. A vonat amolyan dunántúli halmos vidéken vitt keresztül: folyt az aratás, óriási búzaföldek, itt-ott egy tanya. Kukoricaföldeket nem láttam: az óceáni klímát jellemző hűvös nyár a kukoricatermelésnek nem kedvez, annál inkább a belterjes zöldségkultúrának. Utóbbiak egyre gyakoribbak Párizs felé közeledve. Az előző nap hőségéből semmi nem maradt: alacsonyan szálló felhők, időnként záporok vonultak végig a Beauce nevű tájon, amelyről a Párizsban vett gazdaságföldrajzi könyvem is a néptelenséget emeli ki. Itt az aratást messzi földről ideszerezdett munkások végzik. Itt láttam először jellegzetes francia szekeret, amely két hatalmas keréken nyugszik, és két hosszú rúdja közé egymás elé vannak fogva a lomha járású belga lovak. A kordé olyan, mint a régi, a francia forradalom idejéből származó metszetek szekerei, amelyeken a guillotine szenvedő szereplőit szállították a vesztőhelyre.

Melun városka után Segner-kerékkel öntözött zöldségeskertek között vágatott vonatunk Párizs felé, és igyekezett ötórás késéséből valamit behozni.

Pontosan déli 12 órakor futottunk be a Gare de Lyon-ba. Az állomáson a leszálló és várakozó utasok közül nemsokára előjött Homonnay Laci, régi osztálytársam, aki a delegáció gazdasági titkára. Azonnal intézkedett tetemes létszámú és súlyú poggyásznak elszállítása ügyében: egy teherautót rendelt ki, minket, delegátusokat pedig egy autóbusz szállított a szállóba. Természetesen kijött lefényképezésünkre a sajtódelegáció fotóriportere, és felsorakoztatva az állomás előtt megörökített minket.

Az autóbusz velünk a nagy *boulevard*okon robogott végig. Első benyomásom Párizsról: rohanó forgalom, izléseken színes cégtáblák egyformán szürke házakon. Kiertünk a Champs Élysées-re: impozáns út, az utak jelzői között a felsőfokot érdemli meg nagyságra, szépségre nézve egyaránt. Hotel Claridge: eddig csak filmekből ismert luxusszálló. A személyi adatok bemondása után a 621-es szobát kaptam a hatodik emeleten, ahol a delegáció zömét szállásolták el. Szobám amolyan manzárd-szoba, mennyezete az ablak felé lejt, az ablak pedig kiugrik a tetőszerkezetből az udvar felé. Kb. 5 m hosszú és 3 m széles lehetett lakosztályom, amelynek egy hibája volt, hogy nem volt benne akasztós szekrény felsőruhák részére (egy hét múltán panaszomra kaptam egyet). Ágyam óriási volt: rézág, kitűnő rugózással. Hideg-meleg folyóvíz, íróasztal, telefon álltak rendelkezésemre.

Ebédre a Claridge nagytermébe mentem, ahol az asztalnál már letelepedtek a delegáció első csoportjának tagjai: Kertész István rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter és felesége, Faragó László, a Pénzügyi Központ elnöke, Vásárhelyi István pénzügyi államtitkár és felesége, Trajanovits Lajos pénzügyi osztálytanácsos, Révay István, Homonnay László, Farkas György követségi titkár és felesége (Ghyzzy Bombi) és Gyöngyösi Jánosné, a külügyminiszter felesége (Gyöngyösi csak néhány nap múltán érkezett). – Bemutatkoztam az új ismerősöknek, majd az evéshez láttam. A Claridge-beli ebéd átlag-menüje ez: 1) *hors d'oeuvre* [előétel] (paradicsom- és zöldpaprika-szeletek, fehér- és sárgarépa kockák *mayonnaise*-ben, uborka, karfiol, esetleg egy-két szelet szalámi, mindezek étolajjal átítatva); 2) pecsenyehús (steak félnyersen) burgonyával és salátával; 3) gyümölcsíz tésztakagylóban („*tarte*”); 4) sajt (többnyire Camembert) és 5) feketekávé. Kenyér *quantum satis* [amennyi csak kell]. A bor (bordeaux-i vörös, 3 dl) fogyasztása majdnem kötelező, a pincér személyes sértésnek veszi, ha ásványvizet (*eau gazeuse*) kérünk. A menü ára 125 frank volt, a bor hozzá 35, együtt 160. Táplálkozási szempontból a mennyiségi és minőségi különbség eddigi ksztolá-somhoz képest óriási volt: főleg a mindennapi nagy adag húst éreztem meg.

Délután átmentem a magyar követségre, amely a szállótól néhány lépésnyire, a rue de Berri 15. sz. alatt található. Egyemeletes kis épület bérházak közé ékelve, szegényes udvarral, szűk hivatali szobákkal. A rengeteg láda és bőrönd közül kiválogattam az engem illető hivatalos anyagot: ez négy 30 kg-os bőröndből állt. Mivel hivatali helyiségről a követség nem tudott gondoskodni, csomagjaim az udvaron és a lépcsőházban maradtak, és csak négy nap múlva tudtuk elérni azt, mi románok (Demeter és én), hogy az első emeleten egy kis szobát rendezhessünk be magunknak. A komolyabb tevékenykedés céltalanságában meggyőződve Homonnay Lacival és Révay Istvánnal kis sétát tettem az avenue des Champs-Élysées-n, majd a Triomphe kávéház járdaszéli székein üldögélve szemrevételeztük az emberrengetegben itt-ott felbukkanó csinos párizsi nőket.

Vacsorára már a végleges asztalrend szerint telepedtünk le. A nagy étterem bejáratával szemben, jó 30-40 m távolságra van a zenekari emelvény, ennek bal oldalán volt egy hosszú asztal, ahol a „nagyfejűek” (miniszterek, követek, fődelegátusok és tartozékaik) étkeztek; a jobb oldali hosszú asztalnál foglaltak helyet a delegáció többi tagjai. A dobogó előtti nagy kerek asztalhoz kerültek az újságírók. Volt még egy kisebb asztal is, amelyet később szálltunk meg, amikor a delegációs tagok megsokasodtak. Idővel a szigorú határok elmosódtak: a nagyfejűek, ha unták egymást, átjöttek a másik hosszú asztalhoz vagy a sajtóasztalhoz, ahol az egymással csipkelődő mulatságos újságírók teremtettek állandó jó hangulatot. Én is jobbára a kerek asztalnál étkeztem, de voltam vendég a nagyfejűeknél is. A terem többi részén főleg a szállóvendégek vagy azok meghívottjai fogyasztották a párizsi viszonylatban nem nagyhírű, de nekünk túlságosan is jó Claridge-konyha termékeit. Minden este 8-tól 10-ig szalonzene volt, primhegedűse egy öreg orosz emigráns. Tiszteletünkre több ízben játszott magyar nótákat igazán jó interpretálással, román táncait pedig többször megtapsolták.

A vacsora étlapján hal szerepelt: örök ellenséggemmel, a hallal csak akkor tudtam megbirkózni, ha összeveiszta fűszereztem, de volt eset, amikor a halbűzt nem éreztem rajta, ekkor minden további nélkül lecsúszott bor kíséretében. Jóformán minden este azt a halat kaptuk, amelynek „*colin*” a francia neve. A végén már „*colinitis*” betegséget emlegettünk, ha valaki már nem tudott rá sem nézni. Vacsoráim rendszerint „*à la carte*” ételekből álltak: sonka burgonyapürével, sült csirke „*pomme soufflée*”-val [puffasztott burgonya] vagy bécsi szelet (*escalope viennoise*).

Augusztus 7-én szerdán reggel 9-kor értekezletre gyűltünk össze az ötödik emelet 504-es szobájában, ahol Kertész István vázolta a delegáció napirendjét, hozzászólásokat kért, és tájékoztatást adott a konferencia eddigi munkájáról. Mi ketten román referensek (Demeter és én) kifejtettük, hogy addig semmi érdemlegeset nem tehetünk, amíg irodahelyiséget nem kapunk. Kertész ígérte, hogy a követségen kiharcol számunkra helyiséget, bár – amint megjegyezte – ez nehezen fog menni, mert ő is több napig harcban állt a párizsi magyar külképviselettel, amíg megfelelő irodához jutott.

Az értekezlet után Gáldi Lászlóval első utam az Étoile-ig vitt, liften felvitettük magunkat az Arc de Triomphe tetejére, ahol Gáldi – mint aki éveket töltött Párizsban – megmutatta a város madártávlati nevezetességeit. Azon nyomban a leghíresebb megtekintésére, a Notre Dame templomra esett a választásom, amit a legolcsóbb közlekedési eszközzel, a *métro*-val (földalatti) percek alatt elértünk. A székesegyház kívül, de főleg belül gyönyörű műalkotás: gótikus rozettái a Baedekerek három csillagját méltán megérdemlik. Gáldi, mint a modern latin nyelvek egyetemi professzora s a gall szellem imádója remek kalauzomnak bizonyult: mindig eltalálta a lényegét a néznilálokon, és irodalmi utalásaival fűszerezte magyarázatait. Visszajövet a Hôtel de Ville, a városháza előtt mentünk el, érdekes, de nem nagyon szép épület. Egy sarki gyümölcsárusnál vettünk egy *livre* (fél kiló) körtét 25 frankért, amit azon nyomban el is fogyasztottunk. *Métró*val robotgunk haza ebédre.

Délután Demeter szobájában erdélyi értekezletet tartottunk, amelyre harmadiknak meghívtuk Gáldit is, mint aki több román és erdélyi vonatkozású könyv szerzője (főleg történelmi és irodalmi vonalon). Demeter arra próbált minket rábeszélni, hogy a delegáción belül mi hárman egységes tervvel, azonos érveléssel lépünk fel, és az erdélyi kérdés megoldására irányuló nézeteinket hozzuk összhangba. Ez természetesen nem sikerült, mert Demeter még Pesten – Rónai és Teleki Géza hatására – élénken ellenezte Partiumos tervemet, amelyet a kormány (sajnos indoklásaim és feltételezéseim nélkül) hivatalosként ismert el, majd Moszkvában, Washingtonban és Londonban az illetékeseknek be is mutatott. Megbeszélésünk végül is tisztázta, hogy ki milyen szerepet vállal a magyar békelegáció munkájában: Demeter lesz a politikai tanácsadó, Gáldi történész-irodalmár, jómagam pedig a területi és nemzetiségi szakértő. Ezeket a magunk között kiosztott szerepeket úgy kell értelmezni, hogy a magyar delegáció tanácsadó szerve voltunk, és szakvéleményünket olyankor nyilvánítottuk ki, amikor a mindennap fél tízkor megtartott házi konferenciákon erdélyi vonatkozású ügy szerepelt. Ezekben kezdetben Kertész István volt az elnök, később Gyöngyösi megérkezése után ő maga.

Vacsora után kisebb társaság verődött össze egy közeli kávéház teraszán: Gyöngyösiné, a Sebestyén és Vásárhelyi házaspárok, Révay, Trajanovits, Demeter és én. A társaság utóbbi négy tagjával a Lido nevű műsoros mulatóhelyen fejeztük be az estet, ahol jazz-orgona és pezsgő szolgált mulatságunkra. Demeter Bélát egy vadidegen nő tánra kérte, Béla egy ideig vonakodott, de később mégis engedett a nyugati demokrácia számunkra ismeretlen megnyilvánulásának.

Aug. 8. A csütörtök reggeli értekezlet után Gyöngyösit vártuk, aki repülőgépen volt érkezendő. Később megtudtuk, hogy csak délután jön. Közben a követségen ostromot rendeztünk, hogy holmink valamiképpen hozzáférhető helyen legyen. Sajnos csatánk eredménytelenül végződött. A követség udvarán álldógalva megismerkedtem Mikes Imrével, aki Gallicus néven a „Magyar Nemzet”-be írta merész hangú párizsi tudósításait az elmúlt korszakban. Erdélyi újságíró múltjáról beszélt sok érdekeset. Nyugati orientációjú, éles eszű, jó tollú zurnalista.

Ebédnél újabb ismeretségre tettem szert. Asztalunkhoz közelítve új arcot vettem észre, mire bemutatkoztam. Hanyagul, rám se nézve nyújtotta kezét az ismeretlen fiatalember, és csak ennyit mondott: „örvendek”. Modoráról és buta beszédéről rögtön megtudtam, hogy Szakasits György az illető úriember, Szakasits Árpád szépművész fia. Ő az, akit a „Szabad száj” című politikai vicclap minden alkalommal kifiguráz, főleg azon epéskedve, hogy bár franciául alig tud, a párizsi magyar követségen I. oszt. tanácsos. Ja, a demokrácia nem ismeri a nepotizmust! Egy másik történelmi név (de nem jelenkori) viselőjét is megismerhettem Wesselényi Miklós személyében, aki sajtóattaséi minőségben van Párizsban. Stílusához méltó unalmas ember.

Délután repülőgépen megérkezett Gyöngyösi a titkárával, Dienes Gedeonnal, aki nekem osztálytársam volt a piaristáknál. Vele háromra szaporodott az 1930. évi V.A osztály: Dienes, Homonnay, Jakabffy. Egyébként is sok piarista növendék volt együtt Párizsban: Schweng Lóránd, Révay István, Pósfay László (követségi tanácsos), Virágh Zoltán, Boldizsár Iván (a sajtódelegáció vezetője), Szabó Zoltán (a legjobb magyar közíró) és Mikó Tibor (miniszterelnökségi osztálytanácsos), aki szept. 3-án érkezett Párizsba. Utóbbi hárman az 1930-ban érettségizettek évfolyamába tartoztak.

Az esős idő miatt szobámban maradtam vacsoráig, s mivel munkám sem volt, rajzolgatni kezdtem: elkészült Schweng Lolót ábrázoló karikatúrám, ami a vacsoránál az egész delegáció közderültségének tárgya lett.

Aug. 9. A péntek reggeli értekezletet izgalomba hozta az a később megcáfolt állírás, amely szerint a békeértekezletet idő előtt szétugrasztják. Román vonalon végre valami feladathoz jutottam, amikor a sajtódelegáció agilis tagja, Szabó Gabriella valahonnan megszerezte kölcsönképpen a román delegáció hivatalos, Erdélyre vonatkozó propagandakönyvét, amelyet egy Quartier Latin-beli kiadó cég hozott forgalomba. Ezt kellett felhajtanom. Metróval robotgattam a Saint Sulpice templomhoz, amely a Szajna bal partján áll. A városnak ez a része Párizs Budája: csendesebb, kispolgáribb városrész. A templom a XVII. században jezsuita stílusban épült, furcsa, szabálytalan két tornya van, környékén egymást érik a kegytárgykereskedések és hitbuzgalmi könyvkiadók. Az egyik cégtáblán felismertem a keresett nevet a rue Palatine-ben, de zárt redőnyök fogadtak, rajtuk a felírás: *clôture annuelle* [éves bezárás]. Ez azt jelenti, hogy szeptember közepéig az üzlet zárva van. A többi környékbeli kiadó cégek nagy részét is zárva találtam, legtöbbjük csak szeptember második felében nyit. Párizsban a nyári vakációt az emberek augusztus közepétől szeptember közepéig, esetleg októberig veszik ki. Érdekes, hogy a párizsiak nemcsak a nyaralásban térnek el fáziskülönbséggel a nálunk megszokott időbeosztástól: pl. a hétvégi pihenőjükönél is nem a szombat-vasárnap számít week-endnek, hanem a vasárnap-hétfő. Hétfőn a legtöbb üzlet zárva van. A napot is 10 órakor kezdik: reggel 9-10 óra tájban nyitott üzletet – az élelmiszerboltokat kivéve – nem látni, az üzleti negyedekben csak 11 óra felé kezdődik az élet, viszont sok boltban még este fél 8-kor is folyik az árusítás. Általában az üzletek nyitvatartása teljesen egyéni.

Miután a keresett könyvet nem tudtam megszerezni, elsétáltam a közeli Luxembourg-palota felé; a gyönyörű parkot keresztülbarangoltam, miközben megafonok szólították a békeértekezletről távozó delegátusok sofőrjeit a palota udvarába való behajtásra. A főkapu a 21 nemzet zászlóival volt feldíszítve, francia rendőrök álltak sorfalat, és egy-két bábáskodó párizsi az autók utasai közül a közismertebb nagyságok képére volt kíváncsi.

A diáknegyed főutcáján, a boulevard Saint Michelen (amit röviden Boul-Michnek hívnak) végigsétálva, a Cité sziget nevezetességeit futólag megbámulva a pesti oldalra, azaz a Szajna jobbpartjára mentem át. A hosszú, árkaos rue de Rivolin gyalogoltam

végig, ahol az egyik papírkereskedésben olcsó töltőtollat és egy könnyen áttekinthető, egészen friss kiadású *guide*-et vettem. Ez a kis zöld füzet azután állandó kalauzommá vált, s amikor előnyeire felhívtam a delegátusok figyelmét, a legtöbben meg is vették. Gyöngyösi, amíg saját példánya nem volt, az enyémet használta.

Délután a delegáció nagy része – Gyöngyösivel az élen – a párizsi Magyar Házba hajtatott, ahol az ellenállásban részt vevő magyarok uzsonnát adtak tiszteletünkre. A Magyar Ház elég eldugott helyen fekszik, messze a város központjától. Az egész ünnepség pedig nagyon hasonló volt egy magyar vidéki város pártgyűléséhez, ahol egy hangos elnök elmondja üdvözlő szavait, és saját, valamint társai érdemeit hangoztatja, vázolja az ellenállási mozgalom jelentőségét. Rossz nyelvek szerint éppen azok hangoskodnak most ellenállási érdemeikkel, akiknek kissé vaj van a fejükön, és azok húzódnak meg szerényen a háttérben, akik tényleg tettek valamit. *Tout comme chez nous...* [Éppúgy, mint nálunk]. Például alig lehetett észrevenni az egybegyűlteket között Zöldhelyi őrnagyot, aki az alpesi csatákban mint „*commandant Michel*” [Michel parancsnok] legendás híre tett szert, s aki ma a francia hadsereg hivatásos őrnagya.

Mialatt Gyöngyösi megkösönte az üdvözlést, a díszterem falán elolvastam a „*résistance*”-ban [ellenállás] részt vett 28 párizsi magyar nevét, akik hősi halált haltak. Búcsúzáskor egy chilei magyarral beszélgettem, aki úgy mutatkozott be, mint a chilei ellenállási mozgalom vezetője. Majdnem megkérdeztem tőle epésen, hogy miként tudott Chilében ellenállni, és kikkel szemben...

Vacsora után Párizsban vétek lefeküdni, hiszen a Champs Élysées-n ilyenkor van a legnagyobb élet. Kisebb flangálás után a szemközti moziban egy amerikai revüfilmet néztem meg. A nézőtérén táblák hirdetik, hogy tilos a dohányzás, ennek ellenére minden sorban kattannak az öngyújtó, és vígan pöfékelnek.

Aug. 10-én szombaton reggel a szokásos értekezlet után az Erdélyre vonatkozó javaslatot vitattuk meg mi, román szakértők egymás között, és ahhoz az alapelvhez idomítottuk terveinket, hogy mennél kisebb területi gyarapodáshoz jutnánk, annál hatékonyabb kisebbségvédelemben kell részesíteni a túlmaradó magyarságot. Ezután hozzáláttunk a kicsomagoláshoz. Anyagunkat a követség első emeleti 3. számú szobájában helyeztük el (szekrény híján a földre és az asztalra tornyosítva), majd megkezdtem egy román propaganda-könyv adatainak megkritizálását. Főleg a nemzetiségi térképmelléklet bírálatát tartottam fontosnak, mert ez összhatásában oly hamis képet nyújtott Románia etnikai struktúrájáról, hogy a nem hozzáértő előtt azt a benyomást keltette, mintha az ország 95%-ban román lakosságú lenne. Megállapítottam, hogy a térkép erdélyi részén 49 tárgyi család van, ebből 24 a magyarságot sújtja, a többi pedig nagyrészt a románok arányszámát túlozza. A könyv történeti részének kritikájához Gáldi Laci fogott hozzá, a kisebbségi kérdéssről szóló fejezeteit pedig Demeter figyelmebe ajánlottuk. Béla barátunk azonban az ilyen természetű munkára nem lévén alkalmas, az egész könyvbírálat részben emiatt, részben azért, mert a következő napok eseményei a román kérdés egyéb vonatkozásaiban láttak el munkával, csupán kéziratos töredékben maradt meg.

Este újságírók unszolására nagyobb férfikompánia toborzódott, hogy Párizs éjszakai életében tanulmányutat tegyen. Révay, Vájlok, Trajanovits, Dienes, Homonnay, Maron Feri (a „Kis Újság”-tól), László István (az „MTI”-ből) és én a Sphynx nevezetű világ- és kétes hírű intézménybe mentünk, ahol vendéglőszerűen elhelyezett asztalok mellől nézhettük, hogy fél- és egészen meztelen nők hogyan táncolnak egymással, és kíváncsra arra is hajlandók, hogy az Ovidius „*Ars amandi*”-jában tüzetesen leírt összes

cselekményeket mindnyájunk szeme láttára végrehajtsák. A jelenetek undorítóóságát az fűszerezte humorral, hogy Dienes Gida szorgalmasan felírta noteszébe a hölgyek szakkifejezéseit, amik semmilyen francia szótárban (még a nagy „Larousse”-ban) sem szerepelnek.

Aug. 11. A delegáció munkarendje vasárnap sem változott. 9-kor értekezlet. Ezt már a 304-es szobában tartottuk, ahol előzőleg a miniszter lakott, de ő úgy döntött, hogy számára jobban megfelelne lakásul a központi irodának szánt 504-es *appartement*, amelynek tágas szobájában politikai értekezletek zavartalanabban tarthatók meg. Ennek a lakáscserének egy gáláns eset lett a következménye: az 504-es *appartement* erkélye átnyúlt a szomszédos lakosztályig, amelyben egy idősebb pocakos férj lakott csinos fiatal feleségével. Egyszer, amikor Gyöngyösi ablak melletti íróasztalánál dolgozott, kinyílt a Párizsban oly általános ajtóablak az erkély felől, és egy izgatott fiatalember a nyakendőjét kötögetve és borzas haját fésülgetve megkérte a külügyminisztert, engedje ki az ajtaján, mert „*excusez-moi, Monsieur, le mari est arrivé...*” [Elnézést, uram, a férj megérkezett.] Ezt Gyöngyösi azonnal megértette, csak azt nem tudom, hogy a francia mondatból értesült-e az ifjú kinos helyzetéről, vagy pedig félremagyarázhatatlan viselkedéséből következtetett helyesen.

A követségen folytattam a román könyv kritikáját, majd hosszabb levelet írtam haza. Ebédnél Kertészné unszolt, hogy férjéről is csináljak karikatúrát, mire elárultam, hogy az egész delegáció sorra kerül.

Délután eleget tettem egy ígéretemnek, ugyanis nővérem egyik kolléganője arra kért, hogy Párizsban élő kétéves keresztlányának adjak át egy ezüst nyakláncot levél kíséretében. A lányka apja Beöthy István futurista szobrász, anyja is magyar. Párizs déli külvárosában, Montrouge-ban laknak, ahova metrón mentem ki, otthon is találtam őket. Szegényes, rendetlen műteremlakásban fogadtak, kikérdeztek a pesti viszonyok felől, majd saját megélhetési gondjaikról beszéltek. Ez alkalommal értesültem a párizsi kispolgárok nehéz életéről, az elviselhetetlen drágaságról, az alacsony fizetésekről és a politikai bizonytalanságokról. Egy átlagos tisztviselői havi fizetés 6–7000 frank, ami 3–400 forintnak felel meg, tehát kb. annyi, mint Pesten nekem. Viszont nekem itt Párizsban 4000 frank volt a napidíjam, ebből a szállás és az étkezés kb. 800 frankba került, tehát több mint 3000 frank fölött rendelkezhettem szabadon naponta. Beöthyéktől elbűsúzva kis sétát tettem a szegényes külvárosban, majd taxiba vágódva a Montparnasse-on keresztül a Claridge-be tértem vissza.

Este Révayval és Demeterrel szép sétát tettem a kivilágított, szökőkutas Place de la Concorde-on. Révay – azzal az ürüggyel, hogy a francia nyelvben kívánja magát gyakorolni – megszólított egy egészen szolid külsejű, padon ülő hölgyet, aki igen udvarias modorban elbeszélgetett velem, majd együtt végigsétáltak a Champs Élysée-n. A párizsi nők nem tartják aszfaltbetyárságnak, ha valaki leszólítja őket, a közeledésnek ösztönös örülnek, viszont egy félórás séta vagy beszélgetés még nem jogosít és nem kötelez semmire. Általában a nő és férfi közti viszony sokkal könnyedebb, mint Közép-Európában.

Aug. 12-én hétfőn reggel értesültünk, hogy Gyöngyösinek plénum előtti beszédére csüörtökön kerül sor. Az értekezlet tárgykörét ennek a beszédnek a tervezése alkotta, mindenki megtette ide vonatkozó észrevételeit. Gyöngyösi a beszédterv erdélyi vonatkozású részében utalt arra, hogy a Groza-kormány demokratikus kisebbségi politikáját az alsóbb fokú nacionalista közigazgatási szervek szabotálják, és a magyarságot a Maniu-hívő fasiszta gárdák terrorizálják. Ezzel kapcsolatban azt az észrevételt tettem, hogy Maniu nevét hagyjuk ki a szövegből, mert Maniu embereivel és pártjával még lehet kapcsolatunk,

és nem szabad elfelejteni, hogy az erdélyi magyarságnak éppen a Maniu-korszakban, 1928-tól 1931-ig volt viszonylag a legjobb dolga, és a Nemzeti Parasztpárt uralma volt Románia legdemokratikusabb kormánya. Kifogásomnak helyt adtak, Maniuról nem tétetett említés. – A 22 ezer km²-es területi igényünk gazdasági vonatkozású részéhez kellett még néhány kiegészítő adattal szolgálnom, hogy a beszédben körvonalazott javaslat e tekintetben is megalapozottabb legyen.

Értekezletünk után ismét felröppent a hír, hogy a békekonferenciát bezárják vagy elnapolják, mert a két tábor ellentéte egyre nyomatékosabban felszínre került. Ebédhez ülve kérdésekkel ostromoltuk a konferencia színhelyéről érkező újságírókat, akik ellentmondó híreket hoztak az elnapolásról. Végül kiderült, hogy idegháború az egész, csak csatároznak a nagyok, hisz az egész párizsi békecirкусznak az a célja, hogy jól kiveszekedjék magukat, szabadon egymás szemébe mondva a gorombaságokat, amit másutt nem tehetnének; újságba írva vagy rádión elmondva az ilyen „*ad personam*” [személyeskedő] vita nem hat olyan közvetlenül és őszintén. – Délután a követségen dolgoztam, majd vacsora után kisebb társaság verődött össze a közeli Lido lokálban, ahol igazi világvárosi műsor, kitűnő zene és jó hangulat tartott ébren éjfél után 1-ig.

Aug. 13-án kedden reggel a miniszter szobájában tanácskoztunk, Gyöngyösit fürdőköpenyben találtuk, amint éppen telefonon beszélt valamelyik követünkkel. A beszélgetésből azt vettem ki, hogy előző nap este Molotov szeretett volna Gyöngyösivel beszélni vagy találkozni, de külügyminiszterünk ismeretlen oknál fogva nem volt található. Ez – enyhén szólva – *débâcle* [összeomlás] volt.

Követségi szobámban rendeztem statisztikai anyagomat, felkészülve esetleges területi módosításokra magyar–román viszonylatban. Délben elmentem a Crédit Lyonnais egyik közeli fiókjába, a Saint Philippe du Roule templom mellett, és bev ltottam a követség 120 ezer frankról sz l  csekkj t, ami az  n napidijamat jelentette aug. 12-t l szept. 11-ig. Forintban ez 6 ezret jelentett, azaz több mint egy évi fizet semnek megfelelőt. – Délután n h nyadmagammal nehezen megszerzett újságíró-karzati jeggyel bementem a Palais du Luxembourg-ba, ahol Byrnes elnöklete alatt T t rescu mondta el expozéját. Maga a békekonferencia színhelye, amely a francia szenátus ülésterme, inkább színházi nézőtér benyomását kelti. A nézők, akarom mondani a deleg t sok némán hallgatták T t rescu kissé erélyes hangú, de a nemzetközi sajtó által is szerénytelennek mondott beszédét, amelynek állandóan visszatérő témája Románia „ko-belligerenci j nak” [szintén hadviselő voltak] elismertetése volt. Amíg a tolmácsok a beszéd angol és orosz fordítását elmondták, kissé körülnéztem a palota többi hozzáférhető termeiben és folyosóin: nyüzsgő újságírók, bömbölő megafonok, telefonfülkék, unatkozó rendőrök, a falakon szobrok és képek, szűk lépcsők és félhomály maradtak emlékezetemben. Mindezek nem  gy hatottak, mintha a falakon belül valami történelem form l dna: az volt az érzésem, hogy egy világvárosi „spectacle” [látványosság, előadás] vagy cirкусzi előadás szünetében vagyok, amely után – mondjuk – egy oroszl nszelid t  mutatja be tudományát. Ehelyett odabenn csak az történt, hogy az ízléstelen nyakkend j  Byrnes elnök megköszönte T t rescu felszólalását, és az ülést berekesztette. Molotov, Visinszkij, Bidault és a t bbieik: szemüveges kínaiak, veres szakállas eti pok, turbános hinduk és egyéb unott arcú államférfiak megk nyebb lten felálltak,  sszeszedt k irom nyaikat,  js gjaikat és mindazokat a tárgyakat (vicclapok, képeskönyvek, regények), amelyek számukra az unalmas délutánt elviselhetővé tett k, majd kibaktattak a porondról – azaz a második világháború utáni békekonferencia  l sterm b l.

A Luxembourg-palotából távozva elterjedt a hír, hogy Gyöngyösi beszédére nem csütörtökön, hanem már szerdán délután kerül sor. Ez bizonyos fokig zavart keltett a delegáció berkeiben, annál is inkább, mert hivatalos közlést nem kaptunk. Mindenesetre teljes készenléti helyzetben voltunk mindnyájan, én éjjel után kettőig lebzseltem a 304-es szoba környékén, ahol diktálások, összeolvasások, fordítások folytak lázas ütemben: itt beszúrás, ott újabb észrevétel, amott tompítás, ide erőteljesebb kifejezés, kihagyás, átszövegezés, végső átfésülés stb. Egész éjjel folyt a munka: az egyik gépíró nő teljes 36 órát töltött már ébren, másnapra majdnem megvakult, orvoshoz kellett vinni. Interurbán telefonok Budapesttel: a beszédet közölték a miniszterelnökkel, az újságírók saját hotelszobájukból hangosan tagolva küldték értesítéseiket a pesti szerkesztőségekbe. Már attól tartottunk, hogy a szállóvendégek kiköltöznek nyüzsgésünk és zajongásunk miatt.

Aug. 14. Reggel hétkor ébresztettek, hogy a követségen segítségére legyek a teljesen kidőlt gépírói és fordítói személyzetnek, s hogy a beszédek Rotaprint-lemezre írt és ki nyomásra szánt végső francia szövegét átnézzem. A száz példányban sokszorosított beszéddel azután rohantunk a Luxembourg-palotába, hogy ott a sajtónak és a konferencia titkárságának szétoszszuk. Öt óra előtt tíz perccel érkeztünk a Palais-ba, és pontosan 5 órakor Gyöngyösi megkezdte 50 perces francia nyelvű beszédének felolvasását. A beszéd magyar fülnek szokatlanul érthető volt, mert a miniszter tagoltan, világosan olvasott; a franciák fülének azonban kellemetlen lehetett, amikor a *liaison*-okat közbeiktatott lélegzetvétel után is kiejtette, mert az ő „kottázott” beszédében Dienes Gida előre kijelölte, hogy hol kell a szóvégi s-t a következő szó kezdetéhez átvinni. Baj volt a hangsúllyal és a nazálisokkal is. Mindezek ellenére Gyöngyösi beszédét jobbnak, mértéktartóbbnak és stílusosabbnak tartották nemzetközi újságíró körökben a Tătărescu-beszédnél.

A beszéd közben a karzaton több példányt osztogattam szét. A mellettem ülő férfi névjegyet szedett elő, s mikor látta, hogy elolvastam a nevét, megkérdezte: tudom-e, hogy ki ő? Aldo Dami volt, a magyarbarát svájci újságíró. Érdeklődött nálam, hogy a jugszlávok nem léptek-e fel területi követelésekkel ellenünk, megnyugtattam, hogy nem.

A beszéd alatt figyeltem a delegátusokat: éppolyan hideg közöny ült arcukon, mint a Tătărescu-beszéd alatt. Csak a csehek figyeltek élénken, többször jegyeztettek, és az angol fordítás alatt is benmaradtak a teremben. A szónokot egyáltalán nem tapsolták meg (Tătărescut sem), Gyöngyösi beszéde után Byrnes elnök őt és az utolsó padsorban feketé ruhában helyet foglaló 13 magyar delegátust udvariasan kivezettette. A 13 „gyászmagyar” a következő volt: Kertész István, Auer Pál párizsi követ, Szegedy-Maszák Aladár washingtoni követ, Sebestyén Pál, Baranyai Zoltán, Faragó László, Székely Artúr, Dabasi-Schweng Loránd, Pósfay László, Virágh Zoltán, Homonnay László, Dienes Gedeon és Erdély reprezentánsaként Demeter Béla. Én jobbnak láttam a karzaton maradni.

Amint autón visszaérkeztem a Claridge-hez, a bejáratnál szembetalálkoztam Körtvélyessy Dénessel és felségével, Péchy Zsuzsával, aki fiam keresztanyja. Tudták, hogy Párizsban vagyok, felkerestek engem, mielőtt végleg eltávoznak az öreg Európából Belga Kongóba, ahol Dénes a cseh Baťa-cég vezérképviselőéhez jutott. Vacsora utánra mozi-programot beszélünk meg, egy gyenge detektív-filmet láttunk. Körtvélyessyék megígérték, hogy ismét felkeresnek, mert még egy-két hetet Párizsban töltenek.

Igy telt el augusztus 14-e, borús, hűvös, esős idővel, az Atlanti Charta ötödik évfordulóján, amiről jóformán senki sem emlékezett meg. A „Charter” éppolyan írott malaszt-nak bizonyult a békekonferencia döntéseit illetően, mint 1919-20-ban Wilson elnök világmegváltó pontjai.

Aug. 15. A reggeli megbeszélésen összefoglaltuk az előző nap eseményeit. Jan Masaryk mérges replikája Gyöngyösi beszédére volt a fő téma. Ezen a napon amolyan félgőzös munka folyt a delegáción belül, de a konferencián is, mert Nagyboldogasszony ünnepét egyesek megünnepelték, mások nem.

Demeter Bélával taxin a Notre Dame székesegyházba mentem nagymisére, ahol egy véget érni nem akaró érseki ceremóniát láttunk elsőrangú egyházi zenekísérettel. A végét nem vártuk meg, hanem áthajtottunk a Madeleine templomba, amely gyönyörű hangú orgonájáról híres – azon kívül, hogy mint építészeti alkotás a napóleoni kor legszebb művei közé tartozik. A Madeleine-ből kijövet a zuhogó eső újból taxiba szállásra kényszerített, és egyenesen a követségre mentünk. Itt éppen jövetelünkkor tárgyalták Révay István és Vájlok Sándor csehszlovák szakértők a cseheknek azt a félhivatalos jegyzékét, amelyben jóformán egész Magyarországot csehszlovák ellenőrzés alá kívánták helyezni. Vájlok az újságíróknak diktálta a hihetetlen imperializmusra valló követeléssorozat egyes pontjait.

Délutánra Körtvélyessyékkel volt megbeszélve találkozom a Passy-i metróállomásnál, ahonnan a közeli vasútállomásra vonaton kívántunk kirándulni Versailles-ba. Körtvélyessy Dénes hivatalos akadályoztatása miatt nem tarthatott velünk, viszont megjelent báró Ghillányi Eszter és két gimnazista fiú a pesti ciszterektől. Zsuzsával és társaival a rossz időjárásra tekintettel a versailles-i kirándulástól eltekintettünk, ezzel szemben az Eiffel-tornyot kívántuk megtapasztalni. A torony impozáns valami, de egyáltalán nem szép, otromba vasszörny, barnára mázolja. Hatalmas lift húzott minket felfelé, majd a második emeleten, 115 m magasan egy kisebb liftbe szálltunk át. A torony csúcsánál üvegezett, fedett kilátó-erkélyek vannak, ezeken még egy tető, amelyre szintén ki lehet menni (274 m). Fél kiló datolyát ettem, a magokat az „úrbe” köptem, képeslapokat írtam és bámészkodtam, bár az esős-borús idő nem kedvezett a jó kilátásnak. Lefelé is lifteken mentünk, majd a Pont d'Iénán átkelve a lebontott Trocadéro helyén 1937-ben épült Palais de Chaillot egyenes vonalú, de egyszerűségében is határos alkotást bámultuk meg a hozzá tartozó parkkal, szobrokkal, szökőkutakkal együtt. Este megkaptam feleségem első levelét, amelyből az otthoni dolgok állása felől és a forint első napjairól kaptam megnyugtató híreket.

Aug. 16. A pénteki nap délelőttjén követségi irodánkban találtunk magunknak elfoglaltságot, folytattam a románok „Transylvania” c. munkájának a bírálatát. – Délután hat órára sajtófogadást hirdetett a magyar delegáció, amelyen Gyöngyösi válaszolgatott a feltett kérdésekre. A Claridge szálló különtermébe már akkor bevonult a miniszter, amikor a terem jóformán üres volt. Izgatottan vártuk az érkezőket, mert félt volt, hogy az ugyanez időre hirdetett indiai sajtófogadás elszippantja az érdeklődőket, annál is inkább, mert ott legutóbb is kilósámra mérték a kaviárt. Mindezek ellenére alighogy Gyöngyösi magyar nyelvű nyilatkozatát Dienes Gida nagy ügyvel-bajjal franciára és angolra tolmácsolta, egyre nagyobb számban jöttek a vendégek: angolok, kanadaiak, kínaiak és még mások, nem utolsósorban csehek. Utóbbiak közül Janota professzor igen kellemetlen kérdéseket tett fel, de Gyöngyösi visszadöfései valóban jól sikerültek, úgy, hogy az volt az általános véleményünk – ami a kérdésekből is kítűnt –, hogy baráti légkör vett körül, és jóindulat beszélgeti az újságírókat. Főleg akkor vált az eszmecsere élénkebbé és fordulatosabbá, amikor Dienes kissé monoton tolmácsolása után Gáldi Laci vette át önszántából a szócső szerepét, és kerek francia mondatokkal, a francia nyelvben való tökéletes jártasságának tudatában élvezetessé tette a párbeszédet az újságírók és a miniszter között. Gáldi olykor többet is mondott, mint amit eredetileg a szigorúan mértéktartó és óvatos Gyöngyösi előadott.

Volt ennek a sajtófogadásnak egy érdekes jelenete: amikor egyszer viszonylagos csend keletkezett, Janota dühösen kérdést szegezett Gyöngyösihez, ebben a pillanatban egy jól megtermett patkány robogott végig az üvegezett mennyezetten. Valamelyes hasonlóságot fedezett fel az izgatott cseh és a patkány között.

Az értekezlet alatt Révay bemutatott Esterházy Lujzának, aki ma sem tudja, hogy hová tüntették el bátyját, Esterházy Jánost. Érdekes, intelligens nő, kemény jellemű politikus. Vele még többször volt találkozásom, mindig valamin szenvedélyesen vitatkozva búcsúztunk el egymástól. – Este Auer követ rendezett vacsorát Károlyi Mihály és felesége tiszteletére, amelyre a szűkebb delegáció volt hivatalos, mi közlegények csak a feketére kaptunk meghívót. Mikor a szalonba megérkeztek, Károlyit és feleségét (aki feltűnően elegáns és fiatal) már *cercle* vette körül, s minthogy nem volt fontos számomra, hogy az „elnök” úrral és nejével kezét fogjak, az éppen közelemben tartózkodó Szekfű Gyulával kezdtem beszélgetni. Alig néhány mondatos társalgás után a magyar problémákról érdeklődtem, hogy mi a véleménye a középosztályról, arról a szerintem nem alábecsülendő rétegről, amelyről ma oly kevés említést tesznek, mivel mindenütt csak a „dolgozók”, vagyis az ipari munkások és a parasztok érdekéről szónokolnak. Szekfű – mint egy siratóasszony – úgy beszélt a magyar középosztályról, mintha az már nem is létezne, valami olyasmit mondott: a mai nagy társadalmi harcban a tömegek érdeke teljesen jelentéktelenné teszi az intellektuális középosztály külön érdekeit, ezzel ma már kár foglalkozni. Többi nyilatkozatai is azt a meggyőződést keltették bennem, hogy moszkvai követi tiszte bizonyos eltéréseket okozott a „Három nemzedék” szerzőjének gondolkodásmódján. A Hóman–Szekfű-féle magyar történelemkönyv két szerzője kísértetiesen reprezentálja azt a két meredeken elágazó utat, amelyre a magyarság vezetői az utolsó években ráléptek. Az első – Hóman – életfogytig tartó fegyházbüntetését tölti, ügyének népbíróági tárgyalása aznap kezdődött, amikor a másik illusztris szerző – Szekfű – a magyar köztársaság moszkvai követévé tétetett. Vajon ma sincs középút? Még Pesten, Kemény Ferenc, régi ismerősöm és Szekfű követségi titkára Moszkvában így jellemezte gazdáját: svábbból nem lesz jó magyar, professzorból nem lesz jó diplomata, és reakcióból nem lesz jó demokrata. Sokan vallják – köztük Faragó László delegátustársunk is –, hogy két ősapja van a magyar fasizmusnak: Szabó Dezső és Szekfű Gyula. A professzor úr tehát igyekszik ezt az elterjedt véleményt megcáfolni, vagy csak igazi érzelmeit fedi el a vörös palástartal? Ki tudja?

A feketekává elfogyasztása után, különösen a fiatalok körében, ránk nehezedett a követségi fogadásokon törvényszerűen jelentkező feszes unalom, ezért engedélyt kérve a háziúrtól, a kis szalon remek zongorájához (Steinway!) ültem, és halkán belekezdtem a fekete billentyűkön való játékomba. Jazz-számokat és magyar nótákat zongoráztam; éjjél utánig tettem eleget a hölgyek és urak megrendeléseinek. Különösen Perlaky Lívia (külügyi fogalmazó) tűnt ki a nóta-diktálások terén, akinek – rossz nyelvek szerint – a miniszterelnökkel, Nagy Ferencel vannak közelebbi kapcsolatai. Bogárszemű, tűzről pattant hölgy, de szerintem egyáltalán nem pompadouri jelenség.

Aug. 17. A szombati értekezletünkön már megjelent az újonnan érkezett két katonai szakértőnk: Szemes István ezredes és Czebe Jenő vezérkari alezredes. Mindketten javíthatatlan katonai szellemről tettek tanúságot, amikor első dolguk volt az iránt érdeklődni, hogy tárgyalásainkat nem hallgatják-e ki valamilyen titkos mikrofonok segítségével, és hogy a pincérek nem kémek-e. Szemes a félkarú liftesre ráfogta, hogy egészen bizonyosan a románok zsoldjában áll. Rosszallásuknak adtak kifejezést, hogy a delegáció a megbeszélések titkosságára nem helyez eléggé súlyt.

Követségi szobámban statisztikai földolgozásokat végeztem, majd kisebb sétát tettem a környéken. Ebédnél az egyik újságíró mint szem- és fültanú elmesélte Szakasits György legújabb esetét. Egy jól öltözött hölgy a napokban bement a követség udvarára, és tanácstalanul nézett körül. Az udvaron éppen áthaladó György barátunkat megszólítja, és érdeklődik, hogy Auer követ urat hol találhatja. „Szaki” kérdez: „Ki maga?” Mire a hölgy ismét szerényen Auer után érdeklődik. „De ki maga?” Mire a hölgy: „Károlyi Mihályné vagyok.” Erre „jó modorú” emberünk is bemutatkozott: „Szakasits György, a köztársasági Spanyolországba kiküldendő magyar követ vagyok.”

Este Gáldi Lacival megnéztem a Théâtre de Paris „Rebecca” nevű színdarabját. Érdekes, jól rendezett drámát láttunk, a szereplők nem voltak sztárok, de játékuk a pesti Vígszínház színvonalát feltétlenül elérte. A díszletek kissé szegényeseknek tunk. A közönség más, mint a pesti: rögtön meglátszik a nézőkön, hogy a társadalom minden rétege jelen van. Öltözékük vegyes, egyáltalán nem tűnik úgy, mintha az emberek a színház kedvéért változtatnának mindennapi ruhájukon, semmi ünnepélyesség. A párizsina a színházba járás olyan megszokott szórakozás, mint a kávéházban való üldögélés vagy a boulevardokon a „*flânerie*”, a sétálgatás, lödörgés. Van is színház Párizsban 54 ebből a fajtából, amilyenben voltam. Még délelőtt megkíséreltünk többen jegyet szerezni az opera vasárnapi Borisz Godunov előadására, de sajnos erre már minden jegy elkelt.

Aug. 18. Vasárnap reggel Bérczy Róberttel a Madeleine-templomba mentem nagymisére. Mint jellegzetességet említem, hogy a templomban padok nincsenek, hanem szalmafonatos székek, amelyek használatáért jegy ellenében fizetni kell. Mise alatt több ízben megjelent egy napóleoni külsejű, marsall-öltözötű, nagybajuszú sekrestyés, aki szertartásmesteri hatalmas botjával a kövezetet ütögetve vezette a mögötte haladó karinges papot vagy jótékonyági asszonyt, aki persellyel gyűjtögetett az egyház és szegényei javára. A mise különféle fázisait a hívek állva hallgatták, de a térdeplés náluk nem dívik. Szintén szokatlan számunkra, hogy a hívek zöme rózsafüzért morzsolgat, s távozáskor mindenki használja a szenteltvíztartót. Az egyházi zene, amit a hatalmas hangú orgona és énekkar szolgáltatott, sokkal vidámabb hangulatú, mint a mi misénk kísérőzenéje. Mise után a távozó tömeget rikkancsok veszik körül, és az MRP-t (*Mouvement République Populaire*), a katolikus párt hivatalos lapját, az „*Aube*”-ot kínálgatják.

Bérczyvel hosszabb sétát tettem a Tuileries kertben, gyönyörködtünk a gyeptáblák közé helyezett kisméretű, de a környezetükkel ideális egységet képező szobrokban. A Caroussel téren épített diadalív tüzetes áttanulmányozása után a Louvre hatalmas épületsorát is körüljártuk. Visszafelé sétálva talákoztunk Wesselényi Miklóssal és feleségével, Fedor Ágnessel: utóbbi a „Haladás” nevű pesti hetilap tudósítója. Intelligens hölgy, de ízléstelen kalapjára aligha lehetne büszke.

Délután a román csoportnak sürgős munkája akadt (CASBI-ügy): késő estig a követségen dolgoztam. Uzsonnaidő tájt megéhezve, a Champs-Élysées vasárnap délutáni sétáló embertömegén áttörve, a hozzánk beosztott gépirónóval, Grabovszky Hédivel a Meunier cukrászdában kitűnő csokoládé-parfét ettünk.

Vacsoránál a hangulat kissé nyomott volt, mert a delegátusok éppen arról beszélgettek az asztalnál, hogy a magyarok ügye mindenütt a legnagyobb részvétlenséget kelti, seholva meg nem hívnak, Magyarország helyzetét eldöntöttnek ítélik, és olyan fagyos közönyt vesz körül a magyar békedelegációt, amilyenre nem számítottak. Még a jól sikerültnek elkönyvelt sajtófogadásnak sem volt semmi visszhangja. Újságíróink szerint ez utóbbinál

az történt, hogy a megjelent külföldi újságírók a csehektől a fogadás után csekket kaptak, amivel ellensúlyozták a magyar ügy iránt megnyilvánult esetleges kedvező véleményeket. Ezért maradtak némák a másnapi hírlapok.

Aug. 19. A hétfői nap politikai megbeszélésének tárgya annak az észrevételnek a megkövetelése volt, amelyet a Magyarországra vonatkozó szerződéstervezethez lehetett benyújtani. Ennek határideje a keddi nap éjjelén járt le. Tehát mindössze másfél nap állt rendelkezésünkre. Minthogy az észrevétel anyaga nagyrészt már együtt volt, a munka oroszánrészre ismét a fordítókra és gépirókra hárult. Erdélyi vonatkozásban Demeter és Gyöngyösi között bizonyos nézeteltérések keletkeztek, ezek azonban magyar belpolitikai vonatkozásúak voltak. Ekkor került megtárgyalásra a Gajzágó–Fischbarth-féle székely autonómia-tervezet (amelynek statisztikai-térképezési részét még otthon én állítottam össze), s amelyről Szekfű Gyula ironikusan jegyezte meg, hogy székely császárságot kíván létesíteni a román királyságban belül.

Minthogy készenléti helyzetben kellett maradnunk, s az idő is esőre fordult, az e délutánra tervezett alaposabb városnézésből nem lett semmi. Vacsora után szobámba vonultam, ahol megkezdtem karikatúra-sorozatomban megrajzolását: Gyöngyösi, Auer, Sebestyén, Szekfű arcélei sikerültek, és éjfélig próbálkoztam a nehezebb fejekkel.

Aug. 20. Esős, hűvös időre ébredtünk Szent István napján, amelyet a párizsi magyarok, ha az ünnep hétköznapra esik, a legközelebbi vasárnap ünnepelnek meg. A delegáció nagy része Gyöngyösi vezetésével a közeli Saint-Philippe-du-Roule templomba ment, ahol egy magyar pap csendes misét celebrált. A hangulat szomorkás volt, egy másik magyar pap intonálta a „Hol vagy, István király”-t, alig néhányan tartottunk vele, a „Boldogasszony Anyánk”-at pedig szinte csak egyedül énekelte. Kínos hangulatú mise volt ez, gondolataim mindig oda központosultak, hogy vajon méltók-e az itt jelenlevők arra, hogy az egész nemzet eljövendő sorsát itt, Párizsban eldöntsék vagy legalábbis a már eldöntött sorson változásokért hadakozzanak. Erkölcsileg és szellemileg képesek-e delegátusaink ilyen szerepre? Ami Gyöngyösit illeti, nézetem szerint egy korrekt gondolkodású, jó idegzetű, józan ítélőképességű, de a nagy politikai életben járatlan, kissé békésbabai látókörrel rendelkező államférfi, aki nagyon is jól ismeri saját hiányosságait. Virágh Zoli mesélte, hogy amikor plénum előtti expozéjára várakozva együtt üldögéltek a Palais-de-Luxembourg egyik kis szalonjában, az elgondolkozott Gyöngyösi megszólalt: „Hogy kerülök én ide, és miért én, aki két évvel ezelőtt senki sem voltam, és egy csabai pincében éltem reménytelenül?” Olyan emberi volt ez a kérdés, de egyúttal sajnálatot keltő.

A himnusz eléneklése után egy kis templom előtti traccsolás következett, a járókelők kissé megbámulták két katonánkat, akik az új, angol szabású egyenruhájukban jelentek meg. Miután Boldizsár Iván megkritizálta Bérczy Róbert bácsi angol fordítását – aki viszont azzal érvelt, hogy 25 évig jól fordított, a Népszövetségben is dolgozott, akkor most sem lehet munkája ellen semmi kifogás –, a társaság széteszlott, és mindenki dolga után sietett.

Délután több levelet kaptam hazulról futár útján, ezeket megválaszoltam, majd a beadvány körüli munkálatokban segítettem. Este 11-kor végre elkészültünk, és éjfél előtt 10 perccel Homonnay Lacival autón a Palais-ba mentünk, hogy a terminus lejáratá előtt a konferencia titkárságához az észrevételek szövegét beadjuk. Visszajövet Pósfay Laci szobájában végigittunk egy különvacsorát, s észre sem vettük, hogy már két óra is elmúlt.

Aug. 21. Hideg, esős, kellemetlen idő köszöntött be szerdára, és a reggelinél furcsa volt olvasni a pesti lapokat, amelyek hőségről és aszályról számoltak be. Párizsi tartózkodásom 45 napja alatt 26 napon esett az eső, csak néha melegeedett fel nyáriásra, viszont többször kellett zöld lódenkabátomat felvenni. Vászoruhámat csak egyetlenegyszer viselhettem.

Egy pesti kollégám megkért, hogy egy francia jogi könyvet vegyek meg. Dienes Gidával taxin nekivágtunk a Quartier Latin-nek, ahol minden második üzlet könyvesbolt, egyébként diák-kávéházak működnek egymás mellett. Szerencsére a keresett céget nyitva találtam, a könyvet megvettem. Dienes, aki – mint anyja tanítványa – a ritmikus és divattáncok legnagyobb magyarországi szakértője, tánc történeti szakmunkák után kutatót, miközben én Közép-Európára vonatkozó földrajzi műveket kerestem. Bár legalább húsz könyvesboltban jártam, az engem érdeklő anyag nagyon szegényes volt. A franciák érdeklődése, úgy látszik, alaposan megcsappant a dunai tájak irányában, annál inkább található könyv, amely saját gyarmatbirodalmuk és más tengerentúli vidékek földrajzi és gazdasági viszonyait tárgyalja. – Gida teletömté a taxit táncos könyveivel, elbogogtunk az opera környéki könyvesekhez is, ahol balettművészeti forrásanyagot szereztünk be. – Délután a követségen találtam munkát magamnak, Demeter Béla diktálta politikai észrevételeit. Később a területi igényeink térképezésével foglalatostkodtam.

Ezen a napon illusztris vendég költözött a Claridge-be: a dél-afrikai Smuts tábornok lett lakótársunk; sovány, szakállas, frissléptű öregúr, állandóan skót szoknyás, vörös hajú testőrével volt látható, a bejáratnál pedig gyönyörű autóját csodálták meg a járókelők, no meg igen csinos katonasofőrőnjét. A békekonzferencia szereplői közül az abesszin delegáció több tagja is nálunk szállt meg. Az étteremben egyszer Visinszkij és Guszev szovjet delegátusok voltak asztalszomszédaim.

Este Dienes és Demeter társaságában a Folies Bergères mulató műsorát néztem meg. Ez a Montmartre-on van, amit újságíróink (akiket Faragó *journalle*-oknak nevez, öszszevonva a *journaliste* és a *canaille* szót) Marci hegyének kereszteltek el. A revüt „*C'est de la Folie*” címmel hirdették, összeállította bizonyos Michel Gyarmathy. Remek táncszámok, igazán szép tömegjelenetek, ízléses meztelenségek, divattulzások, jó zene: egyszerűen a szemek és a fülek etetése folyt a legfinomabb csemegével.

Aug. 22. Megérkezett Takácsy Miki, aki a külügyminisztérium politikai osztályán segéd-titkári minőségben működik. Magával hozta azokat a bukaresti jelentéseket, amelyek a felszabadulástól számított magyar vonatkozású eseményeket tartalmazták. Így a békeküldöttség erdélyi referatúrája erősítést kapott. Jó fejű gyerek, de gyakran elkapja őt valami határtalan lustaság, nemtörődömség, ilyenkor nehezen lehet őt komoly munkára fogni. Ennek ellenére igen jól megállta helyét, hasznos segítő társunk lett. Vele átbeszéljük a dolgok állását, és kicsiny irodánkban neki is helyet szorítottunk.

Délután 5-kor Gyöngyösi szobájában erdélyi értekezlet volt. Ezen Auer követ érdeklődött, hogy nem lehetne-e a független Erdély gondolatára a békekonzferencia figyelmét felhívni. Gyöngyösi kb. azt mondta, hogy ezt az eszmét most nem lehet népszerűsíteni, mert magyar–román határkérdésről van szó. Ezután vázlatosan ismertette a különféle megoldási lehetőségeket, majd szóvá tette, hogy ha olyan területi igényt támasztanánk Romániával szemben, amely etnikailag jól megalapozott, akkor reményünk lehet határmódosításra. Sajnos nagyon nehéz megértetni egy ausztrállaival vagy egy kínaiival, hogy tiszta etnikai határok magyar–román viszonylatban nincsenek, és az erdélyi kérdés nem csupán határprobléma. A 22 ezer km²-es megoldásra vonatkozóan semmi remény nem támaszthatunk, mert az etnikailag nem indokolt, és mert a nemzetiségi

tűszrendszert nem tartják igazságos megoldásnak. Ezért elsősorban arra kell törekednünk, hogy ha területet nem is kapunk, legalább hatékony kisebbségvédelmet, esetleg székelly autonómiát fogadtassunk el. Demeter Béla szóba hozta Grozának azt a könyvében leírt állítását, amely szerint az 1940. évi bécsi döntést a románok kérték. Ezt a tényt fel kellene használni. Ezután elvi viták folytak afelett, hogy Grozának ezt a beismerését fel lehetne használni vagy sem. Gyöngyösi amellettt volt, s ebben én is egyetértettem vele, hogy Grozának nem szabad kellemetlenkedni, Demeter ellenkező véleményen volt. A terméketlen vita tovább folyt, s egyszer Demeter elszólta magát, hogy „itt az erdélyi kérdést senki sem érti”, mire Gyöngyösi mosolyogva felelt: „bizony, nem értjük”. Béla mentegetőzött, hogy ő a konferencián szereplő idegen államférfiakra gondolt, s nem a magyar delegátusokra, mire a miniszter megismételte, hogy igenis ő sem érti az erdélyi kérdést, olyan formájában, ahogyan azt Demeter fogja fel, ő a politikai lehetőségeket ismeri.

Mint hogy az egész értekezletnek az volt a célja, hogy esetleges szóhoz jutásunk reményében egy felszólalás elvi alapjait beszéljük meg, érdeklődtem: nem lehetne-e a konferencia figyelmét felhívni a népszavazásra mint az önrendelkezés legdemokratikusabb eszközére; Erdély ügyében népszavazás döntsön, s a szavazási eredmény azután Erdély területi megosztásának mértékét szabná meg. Kérdésemre Sebestyén Pál válaszolt: sehol sem alkalmaznak ma népszavazást, és félnek attól a nagyok, nehogy valahol sor kerüljön rá, mert igen kellemetlen meglepetésekkel járna. Megértettem a választ: mi lenne, ha pl. a Szovjetunióban népszavazás döntené el, hogy ki hova kívánkozna, akár etnikai, akár ideológiai szempontok, indítékok alapján...

Este Takácsy Mikivel, aki még nem járt Párizsban, hosszabb sétát tettem a Louvre környékén, majd a montmartre-i éjszaka forgatagában tettünk „tanulmányi” kirándulást. A place Pigalle-on szálltunk ki a metróból, mozgólépcsőn mentünk fel a térre, ahol irtózatoss zaj, zsidobongás fogadott. A boulevard de Clichy-n véges-végig mutatványosbódék, céllövöldék, szerencsekerek sorakoztak, kórhinták harsány gépzeneje és a kikiáltók rekedt ordítása közben sodródtunk a tömeggel, kiteve magunkat a rosszhírű utcák sarkain ödöngő szörnyű nők molesztálásának. Ép bőrrel megmenekülve, a nagy boulevard-ok felé is megjártattuk szemünket, ahol kisebb zaj kíséretében szintén láttunk céllövöldéket és hasonló gyermekded szórakoztató bódékat. 14-juillet-től kezdve augusztus végéig ugyanis az egyébként előkelő, nagy forgalmú és világvárosi körutak járdáira rátelepsznek ezek a csepürágók, amivel népiünnepélyi hangulatot teremtenek a város közepén. A párizsi járókelő nem szégyenlős, és a gyermek szórakozóhelynek fiatalok-vének egyaránt jó kliensei.

A Place de la Concorde kivilágított obeliszkje, az elíziumi mezőkről elnevezett sugárút, s ennek végén Napóleon diadalíve (szintén megvilágítva) minden esti sétám vagy kiruccanásom végén olyan valószínűtlennek tűnt, hogy önkéntelenül megvizsgáltam magam, fennforognak-e rajtam a teljes ébrenlét kellékei: álomszerű volt minden.

Hazaérkezve, a szálloda előcsarnokában összetalálkoztam a delegációnak azzal a részlegével, amely az aznap érkezett Szakasits Árpád és neje lakomáján vett részt. Az ebédre mindenkit meghívtak, de én megkértem a titkárokat, hogy maradjak ki a meghívottak közül, mentsenek ki fontos elfoglaltság címén. A vacsora olyan terülszertalkám volt – mondták a megjelentek –, hogy másnap is étvágytalanságról panaszkodtak. Ekkora eszem-izsom megrendezése tán mégiscsak illetlenség, sőt – szerintem – pimaszság volt. Az államminiszter úr (Szakasits) neje állítólag vendéglőben volt kiszolgáló, most őt traktálták minden földi jóval: ez természetén meg is látszik, a modorán is.

Folytatjuk

A visegrádi népek közös vonásairól

Visegrádi országok – az elnevezés közkeletű, Antall József miniszterelnök¹ újította fel a visegrádi királytalálkozó hagyományát 1991. február 15-én, akkor még három,² 1993. január 1-től négy (az önálló Szlovákia) ország részvételével. Nevezhetnénk őket „visegrádi nemzetek”-nek is, vagy a „visegrádi csoport államai”-nak, vagy „visegrádi országoknak”. E helyen megmaradnék a „visegrádi népek” elnevezésnél, hogy ezzel is tudatosítsuk: a „nemzet”, a „natio” nemesi eredetű szó, és térségünkben van nem nemesi nemzet – ez a szlovák –, továbbá, mert a nemesi nemzet a történelmi fejlődés eredménye, és bár fontos társadalmi intézmény, mint látni fogjuk, a nép fogalom jobban átíveli az ezer esztendőtt. Rövidítésük újabban: V4, utalással a „Victory”, az angol „győzelem” szóra.

Visegrádi királytalálkozó: Károly Róbert magyar király meghívására Luxemburgi János (1296–1346) cseh király (1310-től, 1335-ig címzetes lengyel király is) és Nagy Kázmér lengyel király (1310–1370, 1333-tól Lengyelország királya, az utolsó Piast-házi uralkodó³) 1335. október végén és november elején Visegrádon találkozott,⁴ megszüntették az ellenségeskedést, továbbá – Bécs árumegállító jogát kikerülendő – a három ország között szövetségben és kereskedelmi együttműködésben egyeztek meg.

A „*Visegrád*” szó jelentése: szláv eredetű szó a magyar nyelvben, jelentése: Felső vár.⁵ Prágában is van „Vyšehrad”,⁶ amely a történelmi Emauzy bencés apátságának adott és ad helyet ma is, amely azzal a céllal alapult a XIV. század közepén, hogy a latinizálás elől menekülő dalmáciai (horvát) glagolita szerzeteseknek (mintegy nyolcvan szerzetesnek) otthont adjon és illő környezetet a glagolita (ószláv) nyelvű liturgia ápolására. Itt tanult Husz János,⁷ és innen indult el az anyanyelvi, adott esetben a cseh nyelvű liturgia kívánalma, amely miatt Huszt eretnekké nyilvánították és megégették; a mozgalom a huszita háborúba torkollott, évtizedekig nyugtalanságban tartva Csehországot és környékét.⁸ Husz mindmáig szimbólum a cseh nemzeti gondolat számára.⁹

A hely és a név megválasztása szerencsés, mert azon túl, hogy közös történelmi eseményre, királytalálkozó helyszínére utal, a szláv népek számára érthető szó, a magyar úgyszintén sajátjának vallja, nem csupán azért, mert a Dunakanyar közkedvelt kirándulóhelye, hanem azért is, mert Mátyás király palotájának romjai azt is tanúsítják, hogy a reneszánsz hazánkban igen korán megjelent. A visegrádi várat Károly Róbert magyar király építtette azt követően, hogy 1323-ban Visegrádra helyezte székhelyét. Fia és utódja, Nagy Lajos király (1342–1382) a királyi házat több lépésben palotává alakította át. Zsigmond király a régebbi királyi kápolna helyén ferences kolostort alakított ki, amely 1424-től a palotához csatlakozott. 1405–1408 között Zsigmond Budára helyezte át székhelyét. 1476–1484 között Mátyás király a palotát gótikus stílusban megújította, ebben reneszánsz elemek is megjelentek. Az Alpokon túl ezek a reneszánsz stílus első emlékei. 1544-ben a török hódítás után a palota elhagyatott maradt, rommá vált. A XVIII. században lebontották. Feltárása 1934-ben kezdődött és napjainkban is tart.¹⁰

A reneszánsz hazánkban annyira korai, hogy az esztergomi Bakócz-kápolna¹¹ mása, a krakkói Zsigmond-kápolna¹² a Wawel büszkesége, és – ahogy a lengyelek büszkén hirdetik – a reneszánsz legkorábbi emléke a Kárpátoktól északra.¹³ A reneszánsz útja a Wawelbe tehát Budán, Esztergomon¹⁴ és Visegrádon át vezetett (ahova Nápolyból érkezett, Mátyás király felesége, Beatrix¹⁵ révén). Ennek átfutási ideje pedig többnemzedéknyi volt.

(*Nyugat részei, de a német területektől keletre*) A visegrádi népekben közös elem, hogy a *Nyugat részeinek* tudják magukat. Ha történelmük kezdeteit nézzük, az írásbeliség latin nyelvű. Ha küzdelmeiket nézzük, meghatározta életüket az a körülmény, hogy a németektől keletre, a németiséggel együtt éltek hétköznapijait.

A bányavárosok németajkú lakói vagy a *Szepesség*, illetve a *Szászföld* városlakói sajátos közjogi, egyházi és kulturális autonómiát élveztek. Bár az idők folyamán identitásukat sok-sok nemzedéknek tovább tudták adni – hála az akkori politikai berendezkedésnek, amely nem népnemzetben gondolkodott –, hűségesküjükben a hangsúlyt a császárra tették, nem a magyar királyra, és gazdasági önállóságukat a magyar nemesség ellenében, németiségüket hangoztatva védték, így az elmúlt két évszázadban nem váltak a magyar népi nemzet tagjaivá. A „megoldást” az utódállamok az ő etnikai felszámolásukban találták meg, ami azt jelentette, hogy leszármazottaik ismét Németországban találták magukat.

A magyarországi németiség másik csoportja – a *sváboké* – a török alóli felszabadítás után, uralkodói meghívásra, szervezeten érkezett. A nehézségeket tükrözi, hogy az első betelepülőkre a mocsárláz közepette a halál, második hullámukra kemény munka és sok-sok nélkülözés várt; csak a harmadik betelepülő hullám szorgalmának volt a gyümölcse a megélhetés.¹⁶ Számuk Trianon korszakában meghaladta a szlovákokét. Nagy-Magyarország területén szét-szórva éltek, nem kaptak önálló németajkú államot, kivéve Nyugat-Magyarországot, amely Burgenland néven osztrák szövetségi tartomány (Bundesland). Ez a csoport, eltérően a szászoktól, nem evangélikus, hanem katolikus volt, gyermekszerető nagy családokban élt és sok-sok papot adott az egyháznak. A hitleri korszakban válaszút elé kerültek – nagy részük a német identitást választotta. A II. világháborút követően a hazai németiség („Donauschwaben”) kb. felét kényszer-költöztették (mintegy „repatriáltak” – repatriáltak: ugyan hova? hiszen már nemzedékek óta itt éltek), főleg Nyugat-Németországba.

(*Drang nach Osten*¹⁷) Nyugat-Európa népsűrűsége hagyományosan meghaladta a tőle keletre fekvő területek népsűrűségét. Az iparosodás előtti társadalomnak egy idő után újabb és újabb földeket kellett találnia, hogy kenyereket legyen a következő nemzedékeknek. Ilyen értelemben a német népességfőlölség sok századon át kelet felé találta meg a terjeszkedés útját. Így vált Ausztria ritkán lakott karantán szláv népességükből (lásd a földrajzi neveket, amelyek túlnyomórészt szláv eredetűek) telepes bajor osztrákká (a nyelvészek is ezt mondják: az osztrák dialektus a bajorból eredeztethető). Így vált Berlin környéke szláv lakosságából szász lakosságúvá. Így váltak a mieszkói Lengyelország területei folyamatosan németajkúvá. Szilézia szinte teljes egészében németajkúvá vált (a cseh korona is igényt formált rá, Mátyás király is kiterjesztette rá a hatalmát). Pomeránia/Pomorze, a tengerpart, külön fejezet az óporoszok kiirtása a Német Lovagrend részéről, akik kényszerkereszteltek és betelepítették főleg tengeri úton, a Hanza-városok révén a későbbi Kelet-Poroszországot (Mazuri-tavak, a mai Kalinyingrád¹⁸ környete stb.) A Balti-tenger városai mind-mind németajkú kereskedővárosokká váltak, Lengyelország városai pedig a magdeburgi városi jogokat vették át, maguk is németajkú városok. Területeiken a városi kultúra németajkú volt. Történetük jól dokumentált, írásbeliségük korai.

Cseh- és Morvaország, majd Lengyelország számára a német nyomás egy idő után halálos volt, nemzeti küzdelmeik a német hatalmi törekvések: a Habsburg-császárság, porosz királyság ellenében folytak, nemzeti újjászületésük, csakúgy, mint a magyaroké, a germanizáció ellenében született meg.

Csehország számára a történelmi cseh nemesség veresége a fehér-hegyi csatában (1621) a Habsburg-abszolutizmust és arisztokráciájuk, nemességük német betelepítését jelentette, csak a városi polgárság egy része maradt meg cseh anyanyelvűnek. Prága,

Brünn és más városaik erős vagy túlsúlyos németajkú lakossággal rendelkeztek, határaink körben (Szudéták) németajkú bányavárosok és földműves települések voltak. Ezeket 1945 után telepítették „vissza”, deportálták Németországba, a mintegy tízmillió cseh nemzet 35–40 százalékát, 3,5–4 millió személyt. Lengyelország számára mind a porosz, mind az osztrák császárság halálos ellenség volt: legújabb kori történelmük során előbb háromszori felosztással, majd a hitleri periódusban újabb felosztással, országuk megszüntetésével adóztak fekvésük szerencsétlen helyzetéből adódóan.

A visegrádi népek a *németséggel küszködtek*; ha úgy tetszik, közös barát, majd közös ellenség lett a német nyelv és civilizáció – ugyanakkor nem tudatosították eléggé, hogy a németiség is okcidentalizálódott, inspirációját a Római Birodalom renovációja¹⁹ jelentette, birodalmának neve sokáig viselte ezt a kifejezést, és csak a késő középkorban jelent meg az elnevezés: a „Német Nemzet Római Birodalma”,²⁰ hogy a sedani csata²¹ után a versailles-i tükörteremben kikiáltassék a Német Birodalom.²² A történelem úgy hozta, hogy ezután két önromboló világháború következett. A II. világháború után a visegrádi országok területéről mintegy tizenkét millió,²³ századokon át e területeken élő német anyanyelvű embert költöztettek „vissza”, német anyanyelvű területekre, főleg az NSZK-ba. A germanizáció veszélye ezt megelőzően mindenütt jelen volt területeinken.

A németiséggel kapcsolatosan szükséges tisztázni, hogy a lengyelek számára a németek mind poroszok, evangélikusok, nem katolikusok – bár a krakkóiak emlegetik Galíciát, hogy az más volt, és ott az élet élhető volt a katolikus Habsburg-uralom alatt. A csehek, a szlovákok és a magyarok számára a németek evangélikusok, amennyiben városi polgárok, és katolikusok, amennyiben kézművesek, földművesek. Az előbbieket főleg északon, az utóbbiakat főleg délen éltek. Klimatikus környezetükből eredő különbségeik mind mentalitásban, mind étkezési szokásaikban, mind eltérő egyéb szokásaikban kifejeződnek. Ezért a németiségről alkotott felfogás a többiekétől eltér pl. Magyarországon, ahol lehet, több pozitív példát találunk a nemzetiségek együttélésére. Az Osztrák–Magyar Monarchia korszakában (1867–1919) kimutatható, hogy a falusi népeségek általános iskolás korú fiataljaikat egy-két-három évig valamely szomszéd, más ajkú faluba adták cseregyerekként, hogy már gyermekkorukban nyelvet tanuljanak, és így eligazodjanak a soknyelvű életben.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a Német Birodalomtól keletre fekvő visegrádi országok területén erős német jelenléttel számolhatunk a történelem során, s ez nem jelentett ellenségeskedést: ez volt az élet megszokott rendje. Így pl. a nürnbergi faszobrászt, Veit Stosst²⁴ városukba meghívó gazdag krakkói polgárok németajkúak voltak, és probléma nélkül vallották királyuknak a Wavelben lakó lengyel uralkodót.

A németiség jelentette a szakértelmet, a szorgalmat, a kultúrát, az egyetemi oktatást. Ezzel párhuzamosan a lengyel nemesség és lakosság szintén kelet felé törekedett, a Litván Nagyhercegség – így Litvánia, Belorusszia és Galícia (Nyugat-Ukrajna) – is kelet felé terjeszkedett, és az ő nyelvük jelentette a tőlük keletre lakó népek számára a kultúra és civilizáció nyelvét. (A II. világháború után sok-sok millió lengyelt telepítettek „vissza” a Szovjetunióvá lett keleti tagköztársaságokból az eredeti, ezeréves, I. Mieszko-féle „Piast-Lengyelország” területére, amely a mai országterület.)

Ugyanakkor inspiratív volt a francia műveltség – a lengyeleknél kiváltképp –, újabban az angol műveltség is. A cseh és a magyar társadalom fejlődésében fontos a német iparosodás nyelvi hozadéka,²⁵ új technológiák német földről történő behozatala. Sajátos szerepet töltött be a magyar arisztokrácia: míg az osztrák arisztokrácia az 1815. évi bécsi kongresszusig előszeretettel használta az előkelőnek számító franciát, a német nyelvű vándorszínházakat a magyar arisztokraták támogatták.

Exkurzus – *eltérő jellegzetesség a XX. században*: A két világháborúban Magyarország eltérő táborba került, mindkét világegés után a vesztesek táborába. A tanulság az, hogy győztesek és vesztesek, a mi térségünkben ugyanazt kapták: az egyik jutalmul, a másik büntetésül: *a szovjet behatolást, a kommunizmust*. Ez 1948–1989 korszakának közös tanulsága.

(*A megkésett fejlődés tudata és a felelősség kérdése*) A visegrádi népeket jellemzi, hogy fejlődésüket *megkésettnek tudják*, és emiatt a szomszéd nemzeteket teszik felelőssé. Ma-napság viszont arra a felismerésre juthatunk, hogy ez a megkésetttség talán jól is jön nekünk, így az 1950–1990 közötti időszak olyan folyamatokat erősített meg bennünk, amelyek immunizálnak a Nyugat mai túlkapásaival szemben. Így például mi megtanultuk, hogy az újságban a sorok között is lehet olvasni, míg a fejlett demokrácia országaiban erre a felismerésre még kevesen jutottak el. Néha jól jön a megkésetttség: a feltétel nélküli „modernizáció” ellenében segíthet az értékek megőrzése. Az önálló államiság pedig jótékonyan segíti elő, hogy egyre inkább saját magunkban keressük a problémák okait, és ne másokat tegyünk értük felelőssé. Az aktuális problémák abba az irányba mutatnak, hogy egyre inkább felelősséget vállalunk saját tetteink következményeire.

(*Nyugat felé orientálódás*) A visegrádi népek, amikor *Nyugat felé orientálódtak* – „vigyázó szemetek Párizsra vessétek” (Batsányi) –, nem tudatosították, hogy az „Oriens” szó azt jelenti: Kelet, az orientálódás azt jelenti, hogy keletelés. A román kor keletelte templomainkat: orientálta, a szó szoros értelmében. Keletről jött a megváltás, ezért a szentélyek kelet felé fordultak, mert kelet felé fordulva imádkoztunk. Amit a visegrádi népek csinálnak, az „okcidentálódás”. Akkor pedig már pleonazmus kimondani azt, hogy Nyugat felé. Fejlődésünkben kezdettől fogva nyugati fejlődési mintákat vettünk át. Átvettük a latin írásbeliséget, átvettük a latin kereszténységet, és nemzeti konszenzus van abban, nem hívők részéről is, hogy ez helyes döntés volt, lásd: Szent István király ünnepe nem csupán egyházi – katolikus – ünnep, hanem eminensen nemzeti ünnep is.

(*Hasonló társadalomfejlődés*) Ez különösen a lengyel és a magyar királyságok területén figyelhető meg: a társadalom kétosztatú, nemesség és jobbágyság (zsellérség). Ebben osztozik a szlovák népesség is, azzal a különbséggel, hogy szlovák nemességről azért nem beszélhetünk, mert az a *natio hungarica*, a magyar nemesség tagja volt, és az újkorban többnyire magyar érzelművé is vált.

Míg a történelmi lengyel és magyar királyságok nemzeti műveltségét főleg a középne-messég és a mezővárosi polgárság teremtette meg,²⁶ a magyar vallás, a kálvinizmus erős részvételével, addig a cseh nemzeti műveltség társadalmi bástyája a városi kispolgárság, a szlovák a földműves népesség, papjaik, főleg katolikus plébánosaik vezetésével (evangélikus lelkészeik a cseh nyelvet preferálták, a králici biblia,²⁷ a cseh Károli-biblia nyelvért).

(*Hasonló nyelvfejlődés*) A három történelmi királyság, a cseh, a lengyel és a magyar írásbelisége latin volt, a nemzeti nyelv első összefüggő emlékei a tudatlanság eredményei: apácakolostorokban is érteni akarták az asztali olvasmányokat, ezért ferences barátok lefordították az épületes lelki szövegeket. Az első bibliafordítások a XIV. században születtek meg, a teljes bibliafordítás majdnem egy időben, a XVI. század végén.²⁸ A fejlődés párhuzamos volt a német bibliafordításokkal. Itt nem eléggé reflektáltunk arra, hogy a német (germán) és a szláv, valamint magyar népnyelvek az egyházi latinságtól távol estek, viszont az egyházi latinság betöltötte a maga feladatát, ahogy nem okozott

problémát az újlatin az olasz, spanyol, portugál, francia kultúra esetében sem. S ha kicsit ódivatúnak is hatott, patinája biztosította a híveket arról, hogy örök értékeket képvisel. Az ószláv nyelv viszontagságos kezdetek után a Nagymorva Birodalom területétől távol, a bulgáriai Ohrida (mai Észak-Macedónia) környékén letelepült Gorazd-tanítványok munkájának eredményeképpen terjedt.²⁹ Dalmáciában fennmaradtak bencés regulát követő glagolita (ószláv) közösségek, s amint korábban jeleztük, döntő lökést adtak a huszitizmus kialakulásának, az anyanyelvi liturgikus igények megjelenésének, bőven Luther előtt. Az ószlávot átmentették nem csupán a keleti, ortodox (orosz, szerb, bolgár, óromán) vidékeken, hanem a nyugati szlávok területén is. A reformáció ellenében propagálták a nagyszombati (trnavai) jezsuita egyetemen Szent Cirill és Szent Metód kultuszát, amely megihlette a Felföld papjait, és megalkották a szlovák öntudat alapelemeit. A szlovák nyelvfejlődés eltért a három történelmi királyság népnyelvi fejlődésétől.

(*A saját állam nem stabil intézmény*) Népeink közös törekvése, hogy önálló, szuverén államban élhessenek. A start jól indult, Csehország elsőnek a X. században, de csak harmadiknak érte el a szuverenitásnak azt a biztosítékát, hogy saját királyát saját metropolita-érsek koronázta. A lengyelek jól indultak, de valamivel a magyarok mögé kerültek, mert Szent István korábban nyerte el a királyi koronát.³⁰ Az államhatárok instabil mivoltát a már vizsgált Drang nach Osten jelenség keretében is értelmezhetjük, még inkább abban, hogy országaink nagyhatalmak ütközőterületén vannak. Az állam három részre szakítását előbb a magyarok élték át a török hódoltság korában, majd a lengyelek a hármasteljes felosztással. A szlovákok ezeréves magyar uralommal érvelnek. A II. világháborúban Hitler – és Sztálin – bekebelezte Cseh- és Lengyelországot. Így mindegyik nemzetnek az a tapasztalata, hogy a saját államiság nem tartós, vannak nemzedékek, amelyeknek birodalmi keretek között kellett élni.

(*Néhány nemzeti történelemfelfogás rövid foglalatja*) A nemzetállam, amelyről úgy beszélnek a politikusok, hogy Szent István óta létezik, a Versailles-trianoni békerendszerrel született meg. Az európai történelem kerete a soknemzetiségű birodalom, amely fokozatosan szakadt szét nemzetállamokra. A Nagy Károly-i *Renovatio Imperii* az 1000. év táján már szuverén királyságok veszik körül, a birodalom keretei folyamatosan átalakulnak és nemzetállamivá lesznek.

A Nagy Károly-i kezdet jól dokumentálható egy közös szavunkban: *király*. A magyar nyelvi átvétel a csehől történt, a Károly csehül: „král”, szlovákul „král”. Lengyelül a méltóságnév: „król”. A méltóságnév tehát személynévből alakult át.³¹ 1000 körül új államalakulatok, a cseh, lengyel és magyar királyságok, valamint a magyarral viszonylag hamar, a XI. és a XII. század fordulóján dualizmusban egyesülő horvát királyság jönnek létre. Tegyük hozzá, hogy nem a francia (és angol) változat: „Charlemagne”, hanem a német változat: „Karl der Grosse” nyomán.

A magyar társadalomfejlődésben az Aranybulla (1222) a főrendiség mint tudatos és szerveződött csoport kialakulását jelenti; a XV. század közepén – Mátyást a hagyomány szerint a Duna jegén választják meg királynak – a köznemesség artikulálódik. 1848–1849 küzdelmeiben születik meg a népnemzet, amely fogalmat ma visszavetítünk a patrimonialis királyság,³² Szent István és az Árpád-ház korába. Ki kell ábrándítanunk azokat, akik Szent István nemzeti királyságáról szónokolnak: az az időszak még nem a mai népnemzet korszaka volt.

A Német-római Császárságnak Napóleon vetett véget azzal, hogy a császári titulust Charlemagne (Nagy Károly) nyomán rögtön restaurálta, és magához visszavette. A XIX. században több császárság alakult meg: kényszerből az Osztrák 1804-ben, Napóleon akaratából a Francia 1804-ben, a Porosz Királyság németeket egyesítő katonai győzelmeiből

a Német 1871-ben. A francia a sedani csatavesztést követően, a két német császárság az első világháború végén összeomlott, és köztársasági állam formájában megszülettek a nemzetállamok.

123 esztendő feloszlottság után Lengyelország ismét visszanyerte államiságát, ha nem is akkora területen, mint a XVIII. század második felében.³³ A Szent Szövetség³⁴ nem utolsósorban a lengyelek féken tartására született meg. A lengyelek Kościuszko,³⁵ majd 1831–1832 (1848–1849 magyarországi harcaiban Bem, Dembiński, Wysocki és a Lengyel Légión), végül 1863–1864 felszabadító háborúiban, minden nemzedék nevében kimutatták, vereségeik ellenére, hogy nemzeti törekvéseiket nem lehet semmibe venni.

A következőkben tételesen kimutatjuk három nyugati (Renovatio Imperii) és négy visegrádi nemzet történelemfelfogásának foglalatát. Mint az eddigiekben láttuk, Nagy Károly utódállamaiban fontos a Római Birodalom megújításának gondolata, a visegrádi népek körében pedig az önálló, eme birodalmaktól független, de azokkal konkuráló államiság megteremtése, illetve fenntartása.

A francia, német és osztrák történelemfelfogás foglalatja 800-tól napjainkig:

Franciaország: Nagy Károlytól (császár: 800) Napóleonig (császár: 1804). 1000 körül Capetingek.³⁶ A Birodalommal vívott háborúkkal kialakul a mai „hexagone” (hatszög): Franciaország „természetes határai” a tengerektől a Rajnáig terjednek. Így tudják a *franciák*. *Németország:* Nagy Károlytól 1804-ig az első birodalom. 1871-től 1919-ig a második birodalom. Hitlerrel a harmadik birodalom (a számozás itt tűnik fel először). Így tudják a *németek*.

Ausztria: Nagy Károlytól 1804-ig az első birodalom. 1804-től az Osztrák Császárság. 1867-től az Osztrák–Magyar Monarchia. 1919-től Ausztria. 1938–1945 között Anschluss. 1955-ben kimentek a szovjetek, a semlegesség kezdete. Így tudják az *osztrákok*.

A visegrádi népek történelemfelfogása nem annyira a római, mint a nyugati mintákat követi 1000-tól napjainkig:

Magyarország: Szent Istvántól Károly királyig. Trianon, majd a „második Trianon”. Így tudják a *magyarok*. A magyar nemesség a hunokkal azonosult (Hungária). Újabban Szkítiáig, Baktriáig vezetnek a szálak...

Lengyelország: Mieszkótól Kosciuszkoig (966–1793). Majd *finis Poloniae*. Majd 1918: Lengyelország feltámadása: „Marsz, marsz, Dąbrowski, z ziemi włoskiej do Polski.” Mars, Mars, Dombrowszki, olasz földről Lengyelországba. Így tudják a *lengyelek*.

Szlovákia: Raszisztzláv és Szvatopluk a IX. században. Majd ezeréves magyar „uzurpáció”. 1920: Csehszlovákia megszületése. 1939–1945: Szlovenszko megszületése. 1993: *Szlovenszko* újjászületése. Szlovákia történelemkönyvei a magyar Szent István-i állameszme ellenében, Szent Cirill és Szent Metód bizánci térítőket, a szlávok apostolait veszik archetípusuknak. E felfogás szerint a magyar honfoglalás szétzúzta a Nagymorva Birodalmat, és ezer éven át „uzurpálta” az ősi szláv területeket. Arra nem térnek ki, hogy Prágai Kozmasz krónikáiról (1045–1125) a XII. század elején úgy fogta föl a honfoglalást, mint Isten büntetését Szvatopluk bűnei miatt (aki, mint írtuk, elűzte Gorazdot és tanítványait).

Ellene vehetjük ennek, hogy ez egy romantika korabeli történelemszemlélet, amely Pannónia második misszióját kisajátítva, a magyar történelemfelfogást feltételezve és annak ellenében alakult ki, és a dualizmus korabeli magyarosítást visszavetíti az azt megelőző ezer esztendőre.³⁷ Más szavakkal: a szlovák történelem ilyen felfogása nem született volna meg a Szent István-i állameszme nélkül.

Csehország: Svaty Václavtól (Szent Vencel) a Bilá Horáig (Fehér-hegy, a csehek Mohácsa: 1621). Szent Vencel első vértanúval egyidős a přemyslidák (Arpád-)háza, 1621-ben a cseh nemesség vereséget szenved, a Habsburg-abszolútizmus győz. Majd 1920: Československo megszületése. 1939-ben a náci Németország bekebelezte Csehországot, Morvaországot és Sziléziát (Cseh-Sziléziát). 1945–1992-ig Československo. 1993-tól *Cseh Köztársaság*.

Táblázatban összevetve:

A Renovatio Imperii országai				„Visegrád” országai			
	F	D	Au	H	Pl	Slo	Cs
800	Charlemagne	Karl der Grosse		„Hun’gária		Cirill/Metód	
							Szt. Vencel
1000	Capeting			Szent István	Mieszko Boleszláv	„ezeréves uzurpáció”	
							1346-1378 IV. Károly
				1526			
							1621 Fehér-hegy
					1772		
1793					Kościuszko, finis Poloniae		
					1795		
	Napóleon	1804	1804		1831		
	Hexagone	1871	1867	1867			
		1919	1919	Károly kir.	1918: Pl feltámadása	Csehszlovákia	Csehszlovákia
		1933–1945	1938–1945	1920 Trianon	Feloszlatás: 1939–1945	1939–1945 Slo 1	1939–1945 Német protektorátus
	EU	EU	1955 semleges	1947 Trianon II			
						1993 Slo 2	

(*A németség: a „nép” története*) A németség az, amely kimaradt a Római Birodalom neolatin gyűjtőjéből, amely nem vette át a római, a latin nyelvet; a németség önmagát úgy definiálja, hogy nem birodalmi, hanem népi. Nyelvtörténeti tanulmányaim során tudatosult bennem, hogy a „deutsch” szó a gót „thiuda”, ’nép’ újfelnémet változata. Ezért van az, hogy az olaszok „tedesco”-ról beszélnek, s mi is ismerjük a „teuton” kifejezést. A gót „thiuda” népet jelent, és Nagy Károly renovált Római Birodalmában a katonák „thiudiscu zunga”, tehát népnyelven tettek esküt, mert nem tudtak latinul (ófranciául). A németség Goethével vágyódik Itália után, ahol „die Zitronen blühen”, vagyis ahol a citromok virágzanak.

A „thiuda”, ’nép’ szónak sajátos a hazai utóélete. A történelmi Tótország eredetileg Horvátország, pontosabban Szlavónia, majd az újkorban tótnak nevezzük az északi szlávokat, bár nekik ez nem tetszik, mert ők – cseh szóval – szlováknak nevezik magukat, bár Szlovenszko lakói. – Az olaszoknál még ma is érthetetlen, hogy mi a különbség a „Slovenia” és a „Slovacchia” között. A szlovák férfi „slovák” ugyan, de a szlovák nő az „slovenka”. A szótó, a *szlovén*: szláv (szlávón). A szlovénokkal való összekeverés ellenében jól jön tehát ez a cseh kölcsönző: „Slovák”. Dobrý voják³⁸ Švejk! Švejk, a derék katona!

(*Történelmi dichotómia*) A visegrádi népek úgy fogják fel nemzeti történelmüket, úgy tanítják, hogy van világtörténelem és van nemzeti történelem. A németségnél a világtörténelem az nem más, mint a nemzeti történelem, nincs ez a *dichotómia*. A többi nagy nemzetnél sincs. – Megvizsgálandó, hogy a skandináv, a benelux, az ír történelemtanítás hogyan jár el.

A visegrádi népek úgy vélik, hogy ők is a Nyugat részei. A Nyugat azonban mindmáig nem így tudja. A visegrádi népek úgy vélik, hogy ők nem Kelet részei. A Kelet azonban nem így tudja. A visegrádi népeket nem fogadják el igazán *sem Nyugaton, sem Keleten*. Mármost az európai Keleten, amely az ortodox tradíciót követi. A visegrádi népek egymásra vannak utalva, a jó Isten is így teremtette meg őket.

JEGYZETEK

- 1 Antall József (1932–1993), miniszterelnök 1990–1993.
- 2 Ekkor írta alá a Visegrádi Nyilatkozatot Václav Havel, a Csehszlovák Köztársaság elnöke, Lech Wałęsa, a Lengyel Köztársaság elnöke és Antall József, a Magyar Köztársaság miniszterelnöke.
- 3 Piast-ház vagy Piast-dinasztia: a lengyel Árpádok, a IX. századtól 1370-ig. Az elnevezést hivatalosan csak a XVII. században kezdték használni. A negyedik Piast, az első Piast-fejedelem 7 I. Mieszko (963–992).
- 4 A dátumról eltérő történészi nézetek vannak: 1338. Jan Długosz lengyel történész szerint pedig 1339 nyara is szóba kerül, így két találkozási is beszélnek, de feltételezhető, hogy csak egy alkalom volt.
- 5 Eszünkbe jut a Nápolyi-öbölben Capri szigete, ahol a sziget hegycsúcsán található „Anacapri”. Görög elnevezéssel: Felső Capri. Értelmezhető a várépítésben megszokott belső vár fogalmával is, amely a külső vár ellentéte és értelemszerűen magasabban van.
- 6 Vyšehrad Prága egyik ősi városnegyede, a Moldva (Vltava) folyó partján, 1883-ban egyesült Prágával. Magja egy 42 méter magas domb, amely a folyópart fölött meredeken emelkedik, egyes vélemények szerint az egyik legrégebbi városrész, ősi királyi székhely.
- 7 Jan Hus (1369–1415). Mint ismeretes, a huszitizmus fő követelése a XX. századi, főleg bencés inspirációjú liturgikus mozgalomban újra életet nyertek, majd pedig a II. Vatikáni Zsinaton (1962–1965) a Római Katolikus Egyház elfogadta és bevezette azokat (népnyelvű liturgia a latin helyett, *Sacrosanctum Concilium* kezdetű zsinati konstitúció: 1963. december 4.). Megjegyezzük, hogy a népnyelvű liturgiát kivételképpen engedélyezte,

- de a gyakorlatban azonnal bevezették, hazánkban 1969 adventjén.
- 8 A magyar kultúrtörténet számára egyik hozzáadéka a huszita – csaknem teljes – bibliafordítás, bár ennek huszita mivolta vitatott.
- 9 A vyšehradí sírkert nemzeti emlékhely, többek között Antonín Dvořák, Alfons Mucha, Bedřich Smetana és Jan Neruda sírjával.
- 10 Lásd újabban: Marek Zalewski – Gróf Péter – Jerzy Dymitrzyn: *Złoty wiek Królestwa Węgier – czasy Macieja Korwina – A Magyar Királyság aranykora – Corvin Mátvás uralkodása*. Kraków, 2020, Muzeum Archeologiczne w Krakowie.
- 11 Bakócz Tamás esztergomi bíboros érsek, Magyarország primása 1506 és 1511 között építtette a kápolnát Gyümölcsoltó Boldogasszony tiszteletére. Az építő az olasz Andrea Ferrucci volt, aki a firenzei dóm szobrászműhelyében dolgozott, s akit később Michelangelo a Medici-kápolna munkavezetőjéül szerződtetett. Bakócz földi maradványait 1521. június 15-én bekövetkezett halála után helyezték nyugalomra ebben a reneszánsz sírkápolnában.
- 12 A Zsigmond-kápolna – lengyelül „Kaplica Zygmuntowska” vagy „Królewska” (királyi), „Rorantystów” (a székesegyház kilencfős férfikórusa, naponta énekelt az adventi „Rorate” szentmiseken, valamint nagyobb egyházi ünnepeken), illetve „Jagiellonska” (Jagelló-kápolna) – a Legszentebb Szűz, Szent Zsigmond és Szent Borbála kápolnája. A krakkói királyi vár (Wawel) székesegyházának 19 kápolnája közül az egyik, kívülről aranyozott kupolával. I. Öreg Zsigmond királyt (1467–1548, király 1507-től, II. Ulászló [Dobzse László], magyar király öccse) első felesége, Zápolya Borbála korai halála indította arra, hogy megkezdje a temetőkápolna kialakítását. A Zsigmond-kápolna a firenzei reneszánsz mintáit követi. Zsigmond 1498–1502 között II. Ulászló magyar király budai udvarában élt, innen budai és esztergomi kapcsolatai.
- 13 Ezt a véleményt először August Ottmar Essenwein (1831–1892) német építész és művészettörténész fogalmazta meg.
- 14 Lengyel nyelven Ostrzychom, szlovák nyelven Ostrihom. Esztergom Nyugat-Szlovákia egyházi központja volt, a trianoni békeszerződéssel kapcsolatos tárgyalások során a csehek igényt formáltak Esztergom városára is.
- 15 Aragóniai Beatrix (Nápoly, 1457 – Nápoly, 1508), királyi hercegnő, Hunyadi Mátvás magyar király második felesége (1476–1490), II. Ulászló második felesége (a házasságot 1490-ben Bakócz tudatosan érvénytelenül kötötte meg, 1500-ban pápai végzéssel érvénytelenítetett), így kétszeresen magyar királyné.
- 16 „Die ersten fanden den Tod, die zweiten hatten die Not, und die dritten erst das Brot.” XVIII. századi német betelepülők mondása.
- 17 „Drang” vagy „Zug” nach Osten: ’Törekvés, település kelet felé’. A kifejezés a XIX. század közepén született. A folyamat hasonlítható az Amerikai Egyesült Államok nyugat felé tartó telepési mozgalmához, csak lassan, szervesen, sok száz éven át tartott. Elmondható, hogy a kezdetektől egészen Hitler totális vereségéig. Ezzel párhuzamos a lengyelek kelet felé települése vagy a magyaroké, amelyet a tatárjárás, majd a török hódoltsági viszonyok gátoltak meg.
- 18 A porosz állam egykori fővárosa, Königsberg, ahol Immanuel Kant (1724–1804) híres filozófus is élt és alkotott.
- 19 Renovatio Imperii Romanorum – a Római Birodalom megújítása. A kifejezés a Karolingok (Nagy Károly utódai) és az Ottók (Szász dinasztia, Liudolfingok, 919–1024: I. Henrik szász herceg [919–936], I. Ottó [936–973], II. Ottó [973–983], III. Ottó [983–1002], II. Szent Henrik bajor herceg [1002–1024], a Keleti Frank Birodalom, a Német Birodalom császárai) dinasztiáinak megfogalmazása (Ottók reneszánsza).
- 20 Römisches Reich Deutscher Nation (német).
- 21 A porosz–francia háború döntő csatája Sedannál, Ardennes megyében, a belga határ közelében, 1870. szeptember 1-jén. III. Napóleon francia császár hadseregével együtt a németek fogságába esett.
- 22 A német fejedelmek jelenlétében, 1871. január 18-án. A revans jegyében ugyanitt az első világháborút Németországgal lezáró versailles-i béke.
- 23 Ez a szám nem túlzott, ha figyelembe vesszük a volt kelet-német, 1945 után Lengyelországnak juttatott területeket is.
- 24 Veit Stoss, lengyelül Wit Stwosz (1447/48 – Nürnberg, 1533), német szobrász, festő és rézmetsző. 1477–1496 között működött Krakkóban. Ő készítette IV. Kázmér lengyel király síremlékét is a waweli székesegyházban, vörösmárványból. 1496 után ismét Nürnbergben működött.
- 25 Szakmunkásaink talán mindmáig német eredetű szakszavakat használnak. Újabban, főleg az informatika révén, az angol szavak terjednek.
- 26 A Magyar Királyság területén 400–500 mezőváros (oppidum) volt, ezek nem azonosak a királyi városi (civitas) jogállással, amelyből 51 volt, evangélikus németajkú polgársággal.
- 27 Králici biblia 1579–1593, a morvaországi Kralice (Kralice nad Oslavou) várában létesített nyomdában, Jan Žerotín buzgóságából.
- 28 A csehen túl lásd: vizsolyi (Károli-) biblia 1590, lengyel Wujek-biblia 1599, Káldi katolikus biblia 1626 (ennek fordítása korábban készült).
- 29 Itt nem mulaszthatjuk el, hogy megjegyezzük: Szvatopluk kelet felől nyugat felé fordult, a Metód-tanítvány Gorazdot és tanítványait árkonbokon át elűzte embereivel, hogy Regensburgból püspököt és papokat hozzon be székhelyére, Nyitrára. A bolgárok fogadták be őket, így vált Ohrida szent helyé a szlávok számára.

- 30 A lengyelek nem is felejtik, hogy Hartvik püspök István-legendája szerint a magyarok által elsajátított koronát a pápa előbb a lengyel uralkodónak, I. Mieszkonak szánta.
- 31 Ahogy *császár* szavunk – a latin *caesar*; a német *Kaiser* – nem más, mint Julius Caesar nevének emléke.
- 32 A rendiség előtti korszak királyai egy személyben kormányoztak, a földbirtokok: a *patrimonium* (atyai örökség) fölött a király egy személyben rendelkezett. Ezt nevezzük *patrimoniális királyságnak*, amely egyfajta kora-abszolutizmus.
- 33 Lengyelország első felosztása: 1772. augusztus 5. (Orosz- és Poroszország, Ausztria); második felosztása: 1793 (Orosz- és Poroszország); harmadik felosztása: 1795. október 24. (Orosz- és Poroszország, Ausztria).
- 34 Szent Szövetség [Heilige Allianz (német), Sainte-Alliance (francia), Священный союз (orosz)] 1815. szeptember 26-án, a napóleoni háborúkat követően I. Sándor orosz cár, I. Ferenc osztrák császár és magyar király, továbbá III. Frigyes Vilmos porosz király által Párizsban megkötött politikai szövetség. Minden újabb forradalmi mozgalom kapcsán kongresszust tartottak, a forradalom leveréséről tanácskoztak. Az olasz, spanyol, görög és belga események váltották ki az ilyen kongresszusokat, és éppen ezek az események bontották fel 1848-ban a Szent Szövetséget. A nagyhatalmak között béke volt, pontosabban nem egymással háborúztak mintegy negyven évén át, a krími háborúig (1853–1856).
- 35 Andrzej Tadeusz Bonawentura Kościuszko (1746–1817), hadmérnök, lengyel, majd amerikai tábornok, az 1794-es nagy felkelés idején a lengyel, litván, fehérorosz, az amerikai függetlenségi háborúban pedig az amerikai nemzet hőse.
- 36 Alapítója Capet Hugó (939–996) francia király.
- 37 Lásd Somorjai Ádám OSB: *Pannónia három missziója*. Budapest, 2022, Szent István Társulat.
- 38 Az *-ak* szövegződés tipikusan cseh, s nem szlovák.

A közösségi gazdaság mint a fenntartható fejlődés egyik alternatívája

(A sharing economy jelensége) A sharing economy, azaz a közösségi gazdaság alapértelmezése egy olyan gazdasági és szociális – társadalmunk által már régóta használt – rendszer, amely az árukhoz, a szolgáltatásokhoz, az adatokhoz és a tudáshoz közösségi hozzáférést biztosít a felhasználók számára, akik akkor juthatnak hozzá ezekhez a forrásokhoz, amikor szükségük van rájuk.

A közösségi gazdaság modelljének napjainkban használt formája az elmúlt két évtizedben jelent meg. A jelenlegi értelemben használt közösségi gazdaság szereplőinek megjelenése a 2008-as gazdasági világválság idejére tehető, bár maga a kifejezés csak 2009–2010 környékén kezdett ismertebbé válni (PricewaterhouseCoopers 2015).

A modell lényege, hogy egyre kevésbé van jelentősége a tulajdonnak, sokkal inkább előtérbe kerül a javakhoz való hozzáférés. A közösségi gazdaság legismertebb formái a szolgáltatások területét érintik, ezek elterjedését az információs technológia fejlődése segítette, ami pedig egyértelműen az Y generáció életmódját meghatározó jelenség, mivel online lépünk kapcsolatba ismeretlenekkel, hogy hatékonyabban jusjunk hozzá termékekhez és szolgáltatásokhoz offline (Berkovics 2013).

Újszerűsége miatt sokan még mindig csak az Uber-re és az Airbnb-re gondolnak, amikor a közösségi gazdaságról és a közösségi szolgáltatásokról beszélnek. Az valójában egy ernyőfogalom, amely számos fogyasztási lehetőséghez, szolgáltatáshoz és javakhoz történő hozzáférés módját foglalja magában. A Harvard Business Review (2015) is foglalkozott a közösségi gazdaság mint jelenség elnevezésével és értelmezésével. A cikk szerint a közösségi gazdaság helytelen elnevezés, sokkal inkább megfelelő az „access economy”, azaz a hozzáféréseken alapuló vagy hozzáférhető gazdaság.

A közösségi gazdaság pontos definiálása nem könnyű, mivel a közösségi vagy megosztáson alapuló gazdaság új gyakorlatát különféleképpen nevezik, például platformgazdaság, tömegalapú kapitalizmus vagy együttműködésen alapuló gazdaság (Benkler 2004; Belk 2014b; Kostakis–Bauwens 2014; Stephany 2015; Hamari–Sjöklint–Ukkonen 2016; Kenney–Zysman 2016; Sundararajan 2016). Számos más fogalmat is használnak rá: például igényen vagy szükségén alapuló gazdaság (on-demand economy – Jaconi 2014), illetve igény szerinti, kortárs vagy „hakni” gazdaság (gig economy – Wilson 2017), együttműködésen alapuló gazdaság (collaborative economy – Botsman–Rogers 2010), tömegalapú kapitalizmus (crowd-based capitalism – Sundararajan 2016), internethez köthető foglalkozás (elancing vagy e-labour – Aguinis–Lawal 2013) vagy hálózatgazdaság (mesh economy – Gansky 2010).

(A közösségi gazdasági modell felépítése) A közösségi modell lényege a megosztáson alapul, amelynek vezérgondolata, hogy egyre kevésbé van jelentősége a javak tulajdonlásának, inkább azok elérése kerül előtérbe, ami a fogyasztói társadalom több évszázados trendjét változtatja meg.

A közösségi gazdaság egy olyan társadalmi és gazdasági ökoszisztéma, amely az emberi és fizikai erőforrások megosztására épül (Matofska 2014). Ez magában foglalja a cserekereskedelmet, a közösségi vásárlást, az együttműködő fogyasztást, a tulajdonjog megosztását, az értékek megosztását, az együttműködést, az újrafeldolgozást, az újraelosztást,

a használtcikk-kereskedelmet, a bérbeadást, a kölcsönzést, a közös költségviselést, a közösségi médiát, a közös vállalkozást, a közösségi finanszírozást, a szabad adatáramlást. Botsman (2010) összefoglalása szerint a közösségi gazdaság: „*A világszerte kimerülő erőforrások problémájának megoldásához, valamint a társadalmi jólét és értékrend fejlesztését célzó új modellek létrehozásához a közösségi gazdaságban és társadalmi tevékenységben rejlő erő vezet.*”

Ebben a modellben az emberek aktív résztvevői a közösségnek és az egész társadalomnak, mivel mindenki egyszerre résztulajdonos, alkalmazott és vásárló, akik ötleteikkel hozzájárulhatnak a fejlődéshez és együttműködve hozzák létre a javakat. Az internetnek köszönhetően megszűnnek a területi kötöttségek és egyenlőtlenségek.

A közösségi gazdaságban nem csupán pénzben fejezhető ki a gazdasági, környezeti és szociális értékek, hanem alternatív pénzhelyettesítők, helyi és időalapú valuták is megjelennek. A feleslegnek és a kihasználatlan eszközöknek is értéke van, ha lehetővé teszik, hogy olyan helyre kerüljenek, ahol értéket termelhetnek. Az újraelosztás helyi, országos vagy nemzetközi platformokon keresztül történik, ahol a hozzáférés lehetőséget biztosít a birtoklással szemben, s ily módon a bolygónk kiszámányolása, valamint a környezetszennyezés csökkentése mellett léphetünk fel.

Az információk bárki számára hozzáférhetőek a közösségi gazdaságban a platformokon, amelyeken a résztvevők jó vagy rossz hírnevet szerezhhetnek maguknak az értékelések során, ezzel építve vagy rontva a bizalmat. Az értékelési mechanizmus előnye egyben a hátránya is, mivel az értékeléseket bárki elolvashatja. Oda-vissza működnek, mivel egyidejűleg mind a szolgáltatást biztosító vagy eladó, mind a szolgáltatást igénybe vevő vagy vásárló értékeli a partnerét, továbbá magát a szolgáltatást és a terméket is. A kölcsönös egyidejű értékelés az adott személy reputációs indexét skálázza, ami az egymás iránti kölcsönös bizalmat és önszabályozást segíti. Az értékelés átláthatóságot biztosít a felhasználóknak mind a két oldalon és ezáltal bizalomra és nyitottságra ösztönzi őket, segítve ezzel az olyan szolgáltatásokat is, mint amikor idegeneket fogadunk be a lakásunkba.

Botsman 2010-ben, Sydneyben tartott előadásán kihangsúlyozta a közösségi gazdaságban való részvételnél a bizalom kérdésének fontosságát, ami a szolgáltatást adó és igénybe vevő hírnevén alapul. Ellentétben a hagyományos vásárlási rendszerekkel, ahol a bizalomnak nincs fontos szerepe, hanem sokkal inkább annak van jelentősége, hogy a szolgáltatás igénybevételének a pillanatában a vásárló fizető- és hitelképes-e, vagy sem. Az értékelési rendszer hozzáférhetősége miatt azonban a felhasználók minden egyes tranzakció után nyomot hagynak maguk után a platformokon és ezzel nyilvánossá válik, hogy mennyire megbízható résztvevői a közösségi gazdaságnak. Botsman a közösségi gazdaság platformjain történő aktusok értékelését megbízhatósági tőkének nevezi, amely meghatározza a hozzáférésünket a közös fogyasztáshoz.

A rendszer a nyitott kommunikáción alapul, melynek legfontosabb eleme az „Ossz meg többet!” elv népszerűsítése. A megosztás és az együttműködés a legalapvetőbb módja annak, hogy a csoportokat helyi, területi, nemzeti és nemzetközi szinten összekösse, javítva ezzel az életminőséget és a bizalom kultúráját. A közösségi gazdaság egy stabil és fenntartható rendszer, de ennek sikeréhez elengedhetetlen a rendszer-szemléletű gondolkodás, a szemléletmódváltás és a változásokra való fogékonyság (Matofska 2014).

A közösségi gazdaság a legősibb emberi ösztönökből, az együttműködésből, a javak megosztásából, a nagylelkűségből, az egyéni választásból és a rugalmasságból alakult ki és a „kétoldalú piac” elvén alapul. Ez egy olyan virtuális piactér, ahol az

információs technológiára épülő platformot egy harmadik fél fejleszti ki és tartja fenn, de itt válik lehetővé a közösségi gazdaság mai formában használt tevékenységének a lebonyolítása.

Legfontosabb jellemzője, hogy megváltoztatja a hagyományos értelemben vett ellátási láncokat, ahol a vállalkozások állnak a kínálati oldalon, a fogyasztók pedig a végfelhasználók (Smartblog 2014). PricewaterhouseCoopers (2015) tanulmánya szerint a közösségi szolgáltatások két nagyobb csoportra bonthatók a szereplők működéséhez kapcsolódó üzleti modell alapján: a C2C (customer to customer) vagy P2P (peer to peer) modell a magánszemélyek közötti értékesítést jelenti, míg a B2C (business to customer) a vállalattól magánszemélyig történő értékesítés modellje. A magánszemélyek (peer to peer, P2P) közötti értékesítés már létezett korábban is például a stoppolás formájában, akárcsak a vállalattól magánszemélyig történő értékesítés (business to consumer, B2C), ilyen például az autóbérlés (Goudin 2016; Móricz 2016; Puschmann, Alt 2016). Azonban a digitális technológiák fejlődése lehetővé tette az áruk és szolgáltatások magánszemélyek közötti értékesítését is a C2C (consumer to consumer) vagy a P2P (peer to peer) rendszerben.

(Történeti áttekintés) Ha a történelemben visszatekintünk, azt mondhatjuk, hogy a közösségi gazdaság nem egy teljesen új gazdasági irányzat, mivel az emberiség története során a javak és szolgáltatások megosztása szerves része volt a társadalmak működésének a barter és a cserekereskedelem formájában, ami megelőzte a mai leginkább használt csereeszközt, a pénzt. John (2013) szerint a közösségi gazdaságon kezdetben a szétosztást és az emberek birtokában lévő dolgok másokkal történő megosztását értették. A megosztás gyakorlata itt elsősorban a családtagokra, a barátokra, szomszédokra és azokra a szűk közösségekre korlátozódott, akik között szoros kapcsolat és bizalom állt fenn (Frenken–Schor 2017). Ezekben a közösségekben a megosztást elsősorban az önzetlenség és a segítség motiválta, mivel a megosztásért cserébe nem kértek egymástól pénzbeli ellenszolgáltatást, ezáltal nem keletkezett anyagi haszna vagy nyeresége egyik félnek sem. (Belk 2010; Benkler 2004). Offline formája a közösségi gazdaságnak, amikor az autós felveszi a stoppost az autójába, a szomszéd szívességből megjavítja a fűnyírót. Ezekben az esetekben a szolgáltatásokhoz vagy áruhoz való hozzáférést a személyes ismeretség vagy a tényleges piacterek jelentették. Az internet azonban megteremtette a maga virtuális piacterét, ahol az internetes platformok utat nyitnak az idegenek közötti megosztásnak (Schor 2014). A megosztáson alapuló platformok olyan egyének közötti megosztást tesznek lehetővé az online térben globális mértékben, akik korábban nem ismerték egymást, nincsenek közös barátaik és közös kapcsolataik sem.

A közösségi gazdaság hétköznapi példája a könyvtári könyvekhez való hozzáférés (Ozanne–Ballentine 2010), ahol a könyvtárak jól felépített rendszere szabályozza a könyvekhez való hozzáférést. Ha ezen gondolat menetén megyünk tovább, a múzeumok koncepciója is a közösségi gazdasághoz tartozik. Ebben az esetben a látogató helyett, hogy az adott műtárgyat birtokolná, a belépőjegy megvásárlásával jogot szerez magának arra, hogy megnézze közelről az adott műtárgyat, valamint élvezze annak szépségét (Chen 2009). Jól bevált gyakorlat, hogy a házakat vagy apartmanokat időalapú megosztás alapján birtokolják, amelyek a tulajdonosok számára csak bizonyos időszakokban érthetőek el, például évente egy hónapra, ebben az esetben tizenkét tulajdonosa van az adott ingatlannak, akik hónapos felosztásban, rotációs alapon használják az ingatlant. A klubtagság is egyfajta példája a közösségi gazdaságnak, amely évszázadok óta létezik (Botsman–Rogers 2011).

Kezdetleges formái már évtizedekkel ezelőtt is megfigyelhetők voltak, azonban látható gazdasági tényezővé a 2000-es évek végével vált (Belk 2014.), amikor egyre szélesebb körben terjedt el az új típusú fogyasztási gyakorlat: a vásárlás útján szerzett tulajdonjogot, amely a javak megszerzésének hagyományos módja, fokozatosan felváltja a megosztás (Belk 2007; Kalóz 2015; Lamberton–Rose 2012). A közösségi gazdaság egyfajta paradigmaváltást is magával hozott a társadalomban. Belk (2014) tanulmányában arra világít rá, hogy a korábbi értékrendet, mely szerint „az vagy, amit birtokolsz”, azt kezdi felváltani az „az vagy, amihez hozzáférsz” vagy akár az „az vagy, amit megosztasz” értékrendje.

Botsman és Rogers (2010) szerint a társadalom elkezdte jobban kihasználni az internet adta lehetőségeket az online és offline világ összekapcsolásával. Ezzel a természeti erőforrások esetében a 2000-es évek elején egyre nagyobb mértékben jelentkező szűkösségre reagált, aminek eredményeképpen létrejött a közösségi gazdaság vagy megosztáson alapuló gazdaság jelenleg használt formája. Cohen és Kietzmann (2014) szerint a 2008-as globális gazdasági recesszió hatására jelent meg az igény a fogyasztás mérséklésére, aminek következtében teret nyertek a megosztáson alapuló üzleti modellek. Sikerük titka abban rejlett, hogy az információs és kommunikációs technológiákat összekapcsolták a növekvő környezettudatossággal és fenntarthatósággal. Holmes és McGuinty (2015) szintén azt hangsúlyozzák, hogy a megosztáson alapuló legtöbb vállalkozás növekedése és sikere a technológiai fejlődésnek köszönhető. Különösen a mobil technológiák terén tapasztalható eredményeknek volt fontos katalizátorszerepe, hiszen a különböző okos, „smart” készülékek segítségével az emberek szinte bárhol és bármikor hozzáférhetnek a különböző szolgáltatások nyújtotta lehetőségekhez.

Az előbbiek alapján – láhattuk – a közösségi gazdaság növekedését és az emberek gondolkodásmódjának változását a szűkössé váló természeti erőforrások tudatosabb felhasználása, a technológiai fejlődés és a 2008-as globális gazdasági recesszió idézte elő (Stead–Stead 2013).

(Elterjedésének mozgatórugói) A közösségi gazdaság elterjedését többek között elősegítette az egyre csökkenő vágy a tulajdon iránt, a gazdaság stagnálása és a gazdasági válságok, a növekvő munkanélküliség miatt az elkölthető jövedelmek csökkenése, az internet és a szociális média innovatív fejlődése, a környezetvédelem, a fenntarthatóság, valamint az új technikai eszközök és platformokhoz való hozzáférés (Ogilvy 2010). A negyedik ipari forradalomnak köszönhetően számos foglalkozás vált gépesítetté, valamint automatizálttá, aminek következtében egyre többen veszítik el állásukat nemcsak a fejlett, hanem a fejlődő országokban is (Stengel 2017; Chang et al. 2016; Berger–Frey 2016; World Economic Forum 2016; Ford 2015; Cowen 2013; Frey–Osborne 2013).

A közösségi gazdaság egyfajta válasz lehet a 21. század kihívásaira, mint amilyenek a globális ökológiai problémák, az urbanizáció kérdése vagy a digitalizáció, mivel az általa kínált szolgáltatások a mindennapjaink megkerülhetetlen részévé váltak; az Oszkár, az Airbnb és az Uberhez hasonló startup-vállalkozásokon keresztül lehetővé vált a szolgáltatások és termékek megosztása a felhasználók között a digitális platformok segítségével. A közösségi gazdaság által nyújtott új társadalmi-gazdasági rendszer az élet valamennyi területén meghonosíthatja a megosztást és együttműködést, ezzel jelentős változásokat hozva az általunk eddig ismert közgazdaságtani struktúrákba.

Botsman (2013) négy olyan mozgatórugót különböztet meg, amelyek gazdaságilag és társadalmilag is segítették a közösségi gazdaság elterjedését. Ezek a gazdasági változások, a technológiai innovációk fejlődése, a társadalomban bekövetkező értékrendek változása, valamint a környezeti tényezők, a fenntarthatóság kérdésének egyre növekvő szerepe.

(Gazdasági változások) A technológiai platformok elterjedése mellett fontos szerepe volt a gazdasági környezetnek és a gazdasági hatásoknak is a közösségi gazdaság térnyerésében (Goudin 2016). Kezdetét a 2008-as gazdasági világválság kirobbanásához kötik (Schor – Attwood-Charles 2017), ami óriási mértékű gazdasági visszaesést okozott világszerte. A recesszió hatására jelentősen nőtt a munkanélküliség, a csökkenő bevételek akarva-akaratlanul átalakították az emberek gondolkodásmódját, negatívan befolyásolták a vásárlóerőt. Bizalmatlanság alakult ki a hagyományos gazdasági modellek iránt és ennek ellenpólusaként terjedtek el azok az üzleti tranzakciók, ahol a fogyasztó és a szolgáltatást nyújtó közvetlenül kerülnek kapcsolatba. Továbbá, az emberek elkezdték keresni azokat az alternatív megoldásokat, amelyek során pénzt takaríthatnak meg és igyekeztek racionálisabb vásárlási döntéseket hozni (Tussyadiah–Pesonen 2015). Ez a gazdasági környezet sokkal befogadóbbá tette a fogyasztókat a közösségi gazdaságra, akik igyekeztek lecserélni nem fenntartható szokásaikat a megosztáson, bérlésen és kölcsönzésen alapuló platformok kínálta alternatívákra, ahol kihasználatlanul álló eszközeik megosztásával akár többletjövedelemre tehetnek szert (Dillahunt–Malone 2015; Kathan–Matzler–Veider 2016). Ugyanis a közösségi gazdaság egyik lényeges eleme, hogy az emberek többletjövedelemre tehetnek szert a kihasználatlanul álló eszközeikből a digitális platformok segítségével. A platformok egyfajta katalizátorként működnek, ami elősegíti a kereslet és a kínálat gyors egymásra találását. Botsman (2010) rávilágított arra, hogy mennyi kihasználatlan erőforrással rendelkezünk, egy átlagos fűrógép példáját felhívva, amelyet átlagosan 12-13 percig használnak a teljes életsiklusa alatt. A közösségi gazdaságban pedig a fogyasztó akkor veheti igénybe az adott terméket, amikor arra épp szüksége van, anélkül, hogy ezt meg kellene vásárolnia (Nagy, 2016). Owyang és munkatársai (2013) idézik David Hornikot, aki szerint, amikor egy erőforrás sokáig kihasználatlanul áll az élettartama alatt, az lehetőséget teremt arra, hogy más módon hasznosítsák. A megosztás kerül előtérbe és az egyéni tulajdonlás szerepe pedig háttérbe szorul.

Gansky (2010) szerint egyfajta szemléletmódváltás következett be, amikor is a termékekhez és a szolgáltatásokhoz való hozzáférés kerül előtérbe a birtoklás helyett. A megosztás lehetőséget teremt arra, hogy azok az emberek, akik korábban nem engedhették meg maguknak, hogy bizonyos tárgyakat megvásároljanak, most azok a megosztás nyújtotta lehetőséggel elérhetővé váltak számukra (Owyang et al. 2013).

(Fejlett digitális platformok és eszközök elterjedése) A közösségi gazdaság mindig is létezett, gondoljunk csak a „bed and breakfast-re”, azonban a technológia fejlődése lehetővé tette, hogy az egyének közötti kommunikáció az offline térről átkerüljön az online térbe, így a fogyasztók és felhasználók bárhol és bármikor hozzáférhetnek a megosztó platformokhoz, amelyek segítségével rögtön az igény felmerülésekor szükség alapon (on-demand) vehetik igénybe a kívánt szolgáltatást és terméket (PWC 2015). A közösségi gazdaságban résztvevőknek egy olyan algoritmus áll a rendelkezésükre, amely segíti a vevők és az eladók egymásra találását, segítve ezáltal a kihasználatlan erőforrásokban

rejlő cserelehetőségeket. Allen (2015) kiemelte: az algoritmus segítségével válik lehetővé, hogy a hozzáférés időben pontosabban mérhető legyen, ezáltal a kereslet és a kínálat jobban összekapcsolható.

A 2000-es évek elején az internet széles körű elterjedésének lehettünk tanúi, ami elősegítette a különböző infokommunikációs technológiák fejlődését, amelyek lehetővé tették a közösségi hálózatok, a fejlett mobil eszközök és mobilplatformok, a Big Data elemzési módszerek, az online fizetési rendszerek kialakulását, valamint csökkentették a csere folyamatának idejét és tranzakciós költségeit (Felländer–Ingram–Teigland 2015; Hamari–Sjöklint–Ukkonen 2016; Owyang–Tran–Silva 2013; Selloni 2017; Goudin 2016).

Ahhoz, hogy a platformokon létrejöjjön a kereslet és a kínálat azonnali egymásra találása és mind a két oldal úgy érezze, hogy szükségleteik megfelelően és időben kielégítésre találnak, óriási mennyiségű adat feldolgozása és folyamatos, azonnali elemzése szükséges. Ennek a sikerességét az elmúlt években elterjedt Big Data elemzések tudják biztosítani. Felländer és munkatársai (2015) az Uber példáját hozza fel, miszerint a rendelkezésükre álló óriási adatbank alapján próbálják előre jelezni, hogy az utas hol és mikor akarja majd igénybe venni az autót.

A technikai innovációk első zászlóshajója az Apple Inc. volt, mikor 2007-ben piacra dobta az iPhone készülékét, majd nem sokkal később az Apple Store is elindult, amelyen keresztül mobilalkalok százainak a letöltése vált elérhetővé, tovább segítve a közösségi gazdaság platformjaink terjedését (Castellaro 2015).

(Társadalmi változások) A közösségi gazdaság modelljének elterjedésére kedvező hatással vannak a jelenlegi társadalmi változások, mivel a globalizáció erősödésének eredményeként egyre nagyobb számban jelennek meg az online piacterek és egyre több felhasználó számára elérhető, minek következtében gyakorlatilag bármilyen termék a világ bármelyik pontjáról könnyen beszerezhető. „A közösségi gazdaság a 2000-es évek közepétől kezdett egy olyan új üzleti struktúrák felépítésére, amelyet a közösségi technológiák megjelenése, az egyre növekvő népesedés, illetve az energiaforrások kimerülése folytán kialakuló problémákra való válaszkeresés ihletett” (Sharingeconomy.hu). A közösségi gazdaság egy újfajta üzleti modellt ír le, továbbá sokszor társadalmi mozgalmaként is bemutatják.

Owyangék és munkatársai (2013) a népesség növekedését a közösségi gazdaság egyik hajtóerejeként említik. A Világbank adatai szerint az emberiség száma 2025-re el fogja érni a 8,14 milliárd főt, 2030-ra pedig akár 8,56 milliárd lakója is lehet a Földnek. A növekvő népesség pedig a természeti erőforrások – mint például termőföld, ivóvíz – még nagyobb kizsákmányolását hozza magával, ami a jelenlegi túlfogyasztó társadalom kihívásaival együtt a Föld eltartóképességének határait feszegeti, s e probléma egyik megoldása lehet a közösségi gazdaság. A népességnövekedés magával hozta az elmúlt két évtizedben egyre gyorsabb ütemben zajló városiasodás folyamatát is (Leinberger 2007), amely számos megoldandó problémát vetett fel – ezekre szintén választ adhat a közösségi gazdaság.

A fogyasztói igények és szolgáltatások változását is magával hozta a globalizáció erősödése, hisz a termék- és szolgáltatáskínálat egyre változatosabbá vált. Az erősödő urbanizáció, a növekvő népességszám és népsűrűség következtében földrajzilag koncentrálódik a keresleti és a kínálati oldal, megteremtve ezáltal azt a tömeget, amely elősegíti a közösségi gazdaságban rejlő elterjedést (Damjanovics és mtsai. 2015), (Dudás–Boros 2019). A növekvő népsűrűség egyre csökkenő költségekkel teszi lehetővé

a termékek és szolgáltatások megosztását, ilyenek például az autó- és biciklimegosztó szolgáltatások; minél több embernek van hozzáférése egy adott városban belül, annál több ponton érhető el, ezzel növelve a keresletet és a hatékonyságát.

Számtalan olyan termék van, amelyre a felhasználónak csak egyszer van szüksége, számukra a közösségi gazdaság biztosítja a továbbadás lehetőségét, ezáltal a felesleges és kihasználatlan eszközöknek is értékük van, hisz a megosztás által olyan helyre kerülhetnek, ahol szükség van rájuk. A közösségi gazdaság platformjain tudatosan hangsúlyozzák a megosztás fontosságát, hogy az erre érzékeny felhasználókat megnyerjék, mivel a megosztásban a fenntarthatóság is egyre nagyobb figyelmet kap a fogyasztás és használat során azzal, hogy a tárgyak kihasználtságának növelése csökkenti a bolygó kizsákmányolását és a környezetszennyezést.

A közösségi gazdaságban való részvétellel a társadalomban való aktív részvétel érzése is jelentősen megnő, ami azért különösen fontos, mert a civilizáció kialakulása óta társadalmunknak része a javaink megosztása másokkal. Azonban a modern nagyvárosi létforma megteremtette az emberek közötti elidegenedést, gyakran költözünk, idegenekkel lakunk egy házban, valamint a túltermelés állandó (túl)fogyasztásra ösztönöz, s mindezek nem kedveznek a javak megosztásának, de a virtuális közösségek térhódításával egy új szociális háló, egy „virtuális kaláka” jött létre (Redl 2015). A felhasználók azonos érdeklődésű idegenekkel kerülnek kapcsolatba, akik a közösségen belül megbíznak egymásban és a pozitív visszajelzések olyan közeget teremtenek, ahol bizalommal oszthatják meg javaikat egymással (Redl 2015).

Owyang és munkatársai (2013), Finley (2013) és Farronato–Levin (2015) tanulmányukban kiemelik, hogy a legtöbb emberről elmondható, hogy keresik a többiek társaságát. Az Airbnb-t használó vendégek gyakran azért választják ezt a fajta szolgáltatást, mert így új emberekkel ismerkedhetnek meg és sokkal közelebbi kapcsolatokat alakíthatnak ki, ha közvetlenül a tulajdonos otthonában szállnak meg. Egyre inkább növekvő tendencia, hogy az emberek inkább egymással szeretnének üzletet kötni, mint az arc nélküli cégekkel.

Jelentősen megváltozott az emberek értékrendje is, és a korábban társadalmilag népszerű meggyőződést, miszerint az „az vagy, amit birtokolsz” („you are what you own”) szemléletét egyre inkább felváltja az „az vagy, amit megosztasz” („you are what you share”) (Kathan–Matzler–Veider 2016) vagy az „az vagy, amihez hozzáférsz” („you are what you can access”) (Belk 2014b) gondolkodásmód. Míg korábban státuszszimbólumot jelentett bizonyos tárgyak és eszközök birtoklása, addig mára ez jelentősen megváltozott, különösen a fiatalok körében, és a birtoklás helyett a hozzáférés válik fontossá (Kerekes 2014).

Gorenflo (2012) szerint az Y generáció hozhatja el a közösségi gazdaságon alapuló megoldások elterjedését, mivel a tulajdon egyre kevésbé megszerezhető a vele járó magas fenntartási költsége, a munkaerőpiac és a szociális kapcsolatok instabilitása miatt, ami negatív hatással van a fogyasztásra is (Cheshire–Walters–Rosenblatt 2010). Sokan elkezdtek azon gondolkodni, hogy miért birtokoljanak tárgyakat, ha azok előnyeit az összköltség töredékéért élvezhetik, miközben könnyedén hozzáférnek a tárgyakhoz, és nem kell a tárolási és fenntartási költségeket viselniük. Így ahelyett, hogy teljesen új termékeket vásárolnánk, a termékek megosztása kerül előtérbe, ami csökkenti az ökológiai lábnyomunkat és hozzájárul a környezettudatosabb és fenntarthatóbb fogyasztás iránti igény kielégítéséhez is (PWC 2015).

(Fenntarthatóság) A tulajdon és a tárgyak fontossága egyre inkább veszít jelentőségéből, mivel a jelenlegi társadalmi struktúrák és intézmények egyre instabilabbakká válnak, csökkentve ezzel a hosszú távú kiszámíthatóságot. Az egyre növekvő ingatlan- és

energiaárak, valamint az egyre bizonytalanabbá váló szociális és gazdasági helyzet, bizonytalanság a foglalkoztatás területén mind hozzájárulnak a tulajdon jelentőségének csökkenéséhez.

Rifkin (2000) azon a véleményen van, hogy ugyan a tulajdon továbbra is megmarad, azonban előtérbe kerül a javakhoz való hozzáférés a tulajdonlással szemben, mivel a vásárlók egyre inkább hajlandók fizetni a tárgyak időszakos használatáért. A hozzáféréseken alapuló fogyasztást úgy definiálhatjuk, mint egy tranzakciót korlátozott használattal, a tulajdonjog átruházása nélkül, ami alapulhat időn vagy előre meghatározott áron. A fogyasztó két okból választhatja a hozzáférést: ha nem engedheti meg magának, hogy az adott tárgyat megvásárolja, vagy azt nem szeretné birtokolni például a fenntartási költségek miatt (Durgee – O'Connor 1995).

A fogyasztók egyre nagyobb figyelmet szentelnek a környezettudatosságnak és környezetvédelemnek is (PricewaterhouseCoopers 2015), mivel egyre inkább megjelenik egy olyan életmód igénye, amely során egyre kevesebb forrást használnak fel, csökkentve ezáltal az ökológiai lábnyomot. Nadler (2014) ezt azzal támasztotta alá, hogy mivel a különböző megosztáson alapuló megoldások a termékek használatának maximalizálását célozzák meg és csökkenti azoknak a termékeknek a környezetkárosító hatását, amelyeket egyszer megvásároltak, de rövid használat után eldobtak, ezért a közösségi gazdaság pozitívan hat a környezetvédelemre.

Globális szintű probléma, hogy a gazdaságilag marginalizált városi lakosság életmódja egyre romlik a globális és helyi környezeti erőzítő miatt. A városokban a gépjárművek növekvő száma miatti egyre fokozódó légszennyeződésre megoldás a gépkocsimegosztás, például, ha tíz ember használ egy gépkocsit, akkor tíz gépkocsi helyett csak egyet kell gyártani, ami máris 90 százalékos energiacsökkenést jelent.

A New American Dream Központ által készített 2014-es felmérés szerint az amerikaiak 90 százaléka tisztában van vele, hogy életmódjával túl sok szemetet termel, valamint 70 százaléka azzal is egyetért, hogy sokkal több erőforrást használ fel, és több szemetet termel, mint más országok. A felmérés szerint 60 százaléka egyetért azzal, hogy a közösségi gazdaság csökkenti a környezetre gyakorolt negatív hatásokat (Analysis Report: New American Dream Survey 2014). A Federal Environmental Agency (2015) riportja szerint a közösségi gazdaság lehetőséget teremt arra, hogy társadalmunk ökológiai hatásait csökkentsük, valamint mérsékeljük az energiaforrásaink kiaknázását. Számos felmérés támasztja alá, hogy az emberekben megvan a közösségi gazdaságban való részvétellel való szándék; sokan örömmel osztanak meg másokkal olyan használati tárgyakat, mint az autójuk, lakásuk vagy biciklijük, igaz, a mindennapi használati tárgyaink megosztása messze a benne rejlő potenciál mögött marad (Sundararajan 2016). A közösségi gazdaságban sok lehetőség rejlik, ezért fontos stratégia, hogy továbbfejlesszük a fenntartható fejlődés szociális dimenzióit. Összefoglalva, a közösségi gazdaság adekvát válaszokat nyújthat a túltermelés, tömegfogyasztás, környezetterhelés és -szennyezés problémáira, amelyek mind jellemzik a mai fogyasztói kultúránkat (Botsman–Rogers 2011), (Hamari és mtsai. 2015), (Teubner 2014).

(A közösségi gazdaság megjelenése a különböző iparágakban) Egyre több iparágban jelenik meg a közösségi gazdaság és találunk a megosztási gazdaság elvén működő vállalkozást. Talán legismertebb szektora az autómegosztás. Az elsődleges indok, hogy a közösségi gazdaság először az autópárhuzam terjedt el, az autó fenntartásával járó magas költségek, a kihasználatlansága, illetve hogy egyre kevésbé számít státuszszimbólumnak a saját autó. Az autómegosztásnál B2C és C2C üzleti modelleket különböztetünk meg.

A B2C üzleti modellhez tartozó szolgáltatás nemzetközi viszonylatban a Zipcar, míg Magyarországon a Greengo, Mol Limo és a share-now. A C2C, azaz a magánszemélyek közötti autómegosztást két részre oszthatjuk, az egyik, amikor az autó használata a vásárló igényei miatt jön létre, hasonlóan a hagyományos taxizáshoz, mint az Uber esetében. A mások modell az itthon is jólismert online autós-utas Oszkár telekocsi rendszere, amikor a sofőrök meghirdetik a szabad helyeiket, mivel ugyanarra a helyre és ugyanabban az időben utaznak, így az utazás során megosztja a költségeket és ezen felül akár plusz haszonra is szert tehetnek.

A szállásszolgáltatás a másik legnagyobb szegmens, ahol a közösségi gazdaság jelen van (Kerekes 2017). A növekvő turizmus miatt, amit a fapados repülőjáratok elterjedése is nagymértékben elősegített, a hagyományos szállodák már nem, vagy csak nagyon magas áron tudják kiszolgálni a vendégeket, ennek alternatívájaképpen jöttek létre a szálláshely-szolgáltató vállalatok, mint az Airbnb vagy a Couchsurfing, ahol nemcsak a kanapé lehet megosztani, hanem útítársat is lehet találni vagy idegenvezetőt, aki megmutatja a várost az utazónak. Ezeket a platformokon magánszemélyek tudják megosztani az otthonukat ingyen vagy térítés ellenében idegenekkel.

A lakásélettermek ötlete Kubából indult (Varga 2013), amikor magánszemélyek saját otthonukban látnak vendégül főként turistákat, bepillantást engedve otthonukba, kipróbálhatják az ottani ételeket, megismerhetik a helyi étkezési szokásokat, pluszjövedelemre téve ezzel szert.

A magánszemélyek közötti lakás vagy lakáséletterem megosztásán túl vannak B2B, vagyis vállalkozások közti szolgáltatások is, ilyen például a közösségi irodák bérbéradása. A KAPTÁR Közöségi Iroda vagy a LOFFICE Coworking is példa a közösségi irodákra. Ellentétben a hagyományos irodákkal, ezekben a bérlők nem állandó helyen tartózkodnak, hanem amelyik irodaházban éppen van szabad kapacitás. Az állandó iroda bérlésével szemben előnyt jelent, hogy a bérleti díj a használatnak megfelelően alakul, miközben felszerelt irodákban, megfelelő infrastruktúra mellett dolgoznak. (PricewaterhouseCoopers 2015).

Ismeretlenekkel olyan, kihasználatlanul rendelkezésre álló eszközöket osztunk meg, amelyekre nincs napi szinten szükségünk, ezért inkább csak kölcsönkérjük azokat, amikor szükség van rájuk, mint hogy megvásároljuk. A Miutcank honlap erre teremt lehetőséget, hogy a közelünkben élőkkel kapcsolatba léphessünk és szükség esetén kölcsön adhatunk és kérhetünk egymástól különböző eszközöket, de akár szívességet is kérhetünk vagy tehetünk egymásnak a felmerülő igények tükrében. (Miutcank.hu 2022)

Népszerű kezdeményezés a közösségi kertek meghonosítása és működtetése (koszossegikertek.hu, 2022), ahol közterületen vagy magántulajdonú területeken lévő földterületeket közösen gondoznak, népszerűsítve így a környezettudatosságot és a friss gyümölcs- és zöldségtermesztést, miközben közösségteremtő ereje is van a közös kertgondozásnak, felhívva a figyelmet a környezettudatosságra és fenntarthatóságra.

(Összefoglalás) A közösségi gazdaság eredeti koncepciója nem teljesen új, a modern változatai és a mai értelemben vett formái azok, amelyek az internet térhódításának, a digitális platformok elterjedésének, a technikai innovációknak és a megváltozott fogyasztói szokásoknak köszönhetőek. Számos gazdasági területen jelen van, mint például a mezőgazdaság, sportok, szórakozás és a közlekedés; jelenlétével teljesen átranzformálhatja a világgazdaság ezen szektorait, mivel a tömegekre és a kihasználatlan kapacitások kiaknázására épít.

Habár a közösségi gazdaság alapjai az internetes platformok, ez ugyanakkor egy üzleti modell és egyfajta szolgáltatás, amely bérlésen alapul. Különösen a nagyvárosokban válik egyre népszerűbbé; elterjedését nagyban segítette az egyre inkább felhasználóbaráttá váló platformok innovációja, valamint az egyre jobban fejlődő technológiák előretörése, mivel az Airbnb-hez és Lyfthez, Uberhez hasonló több száz startup-vállalkozáson keresztül lehetővé vált az áruk és szolgáltatások megosztása az emberek között.

Világszerte robbanásszerűen nőtt a közösségi gazdaságban részt vevők száma, ami egyértelműen az internet és az okostelefonok térhódításával magyarázható, ezért mint megkezdhetetlen gazdasági jelenséggel számolni kell.

Mint ahogy a pontos elnevezése és definíciója körül is vannak kérdések, úgy a jelenlegi formái és eszközei sem forrták még ki végleges formájukat, de az már egyértelműen látszik, hogy a szolgáltatóiparra van a legnagyobb hatással, mivel napjaink fogyasztási trendjei szerint a fogyasztói döntéseket egyre inkább befolyásolja a fenntarthatóság.

Nemcsak egy új gazdasági forma, hanem részben egy lehetőség is, amellyel a XXI. század főbb problémáira választ adhatunk, mint a gazdasági világválság okozta nehézségek; környezeti problémák fokozódása és azokra történő érzékenyebb válasz, valamint társadalmi változások, a közösségbe vetett hit. Jelenlegi formájában azonban nem teljes mértékben szabályozott, ezért ellentétes reakciók tapasztalhatók a növekedésével kapcsolatosan. Mivel válasz lehet számos gazdasági és társadalmi kérdésre századunkban, ezért nagyon fontos az állami oldalról történő támogatása, hogy megfelelő stratégiákat tudjanak kidolgozni a kihívások kezelésére.

Mint minden új gazdasági folyamatnak, úgy a közösségi gazdaságnak is vannak támogatói és ellenzői. Sokan megkérdőjelezik, hogy a modell hosszú távon egyáltalán életképes-e. Kérdéseket vett fel a túl gyors elterjedése, mivel a robbanásszerű terjedését nem tudta a szabályozói oldal követni, emiatt bizonyos gazdasági kérdéseket illetően szűrkezőnának számít, tekintettel arra, hogy a vele járó adózás és a foglalkoztatás egyáltalán nincs szabályozva. Mivel a közösségi gazdaság rendszerében a szolgáltatás nyújtásához a minimális feltételek is elegendők, azt mondhatjuk, hogy egy internet-hozzáféréssel rendelkező okostelefon elegendő, hogy részt vegyünk benne. Ezzel azonban egyenlőtlen versenyhelyzet teremődik, mivel a szolgáltatói részről a résztvevők sokkal alacsonyabb költségekkel, adókkal és számottevően kisebb adminisztratív terhekkel szembesülnek a hagyományos gazdasági szereplőkkel szemben. Továbbá a jogi szabályozás hiányában nincs pontosítva, hogy a közösségi gazdaságban a szolgáltatást nyújtóknak és az azt igénybe vevőknek milyen jogai és kötelezettségei vannak.

Ugyanakkor támogatói üdvözlik a rendszer felhasználásának egyszerűségét, gyorsaságát és könnyű kezelhetőségét más bonyolult és túlszabályozott szolgáltatói rendszerekkel szemben. Mivel azonnali értékelési rendszer van a szolgáltatásokhoz kapcsolva, ezért a szolgáltatás igénybevétele után azonnal értékelhető a szolgáltatást nyújtó és igénybe vevő egyaránt. Ami még ennél is fontosabb, hogy mivel az értékelések hozzáférhetőek, ezért a szolgáltatás igénybevétele előtt lehetőség van a szolgáltató értékelésének megtekintésére.

Továbbá a szolgáltatást nyújtók megtalálhatják azokat a piaci réseket, ahol igény mutatkozik a szolgáltatásukra, és ha készek, válaszolhatnak a piac igényeire, ami munkahelyek teremtését segíti elő. Rugalmassága és flexibilitása ösztönzőleg hat a gazdasági folyamatokra, valamint a szolgáltatások igénybevételére, továbbá növeli az adott tárgy kihasználhatóságát, ezzel védve a környezetet.

Az már egészen biztosan látható, hogy az internet, a digitalizáció és az okostelefonok térhódítása nem csökkenni, hanem egyre inkább nőni fog a jövőben. A gazdaság és a szolgáltatók egyre inkább a digitális platformok irányába mozdulnak el, ami valószínűsíthetően

tovább növeli a közösségi gazdaság létjogosultságát, ezért nem hagyhatók figyelmen kívül gazdasági szempontból. Az már egy másik kérdés, hogy a modell rentábilis lehet-e közép- és hosszú távon.

Nagyon fontos a közösségi gazdaság számára a megfelelő jogi környezet és szabályozás kidolgozása, amivel mind a szolgáltatást nyújtók, mind a felhasználói oldalon állók biztosítva érzik magukat. Ha a közösségi gazdaság mind gazdasági, mind jogi szempontból megfelelően lesz kezelve, akkor talán működésével még több, a társadalomban megfogalmazott igényre adhat választ.

(A tanulmány a Budapesti Metropolitan Egyetem Fenntarthatósági és Versenyképességi Kutatóintézete 2022. évi kutatási programjának keretei között készült.)

IRODALOM

- Analysis Report: New American Dream Survey 2014. (2014), *Center for a New American Dream's. Letöltve:* from <https://newdream.s3.amazonaws.com/19/d9/7/3866/NewDreamPollFinalAnalysis.pdf>
- Belk, R. (2007): Why not share rather than own? *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 1., 126–140. <http://doi.org/ct42xm>
- Belk, R. (2010): Sharing. *Journal of Consumer Research*, 5. 715–734. <http://doi.org/bvgnk4>
- Belk, R. (2014a): Sharing versus pseudo-sharing in Web 2.0. *The Anthropologist*, 1. 7–23. <http://doi.org/gfc8sb>
- Belk, R. (2014b): You are what you can access: sharing and collaborative consumption online. *Journal of Business Research*, 8. 1595–1600. <http://doi.org/gfc8r9>
- Benkler, Y. (2004): 'Sharing nicely': on shareable goods and the emergence of sharing as a modality of economic production. *The Yale Law Journal*, 2., 273–358. <http://doi.org/dfs9zc>
- Berkovics D. (2013): *A legújabb startup trend: Sharing Economy*. StartUpDate, letöltve: 2022. július 11. <http://startupdate.hu/a-legujabb-startup-trend-sharing-economy/>
- Botsman, R. – Rogers, R. (2011): *What's mine is yours*. Harper Business, New York
- Botsman, R. (2013): *The sharing economy lacks a shared definition*. <https://www.fastcompany.com/3022028/the-sharing-economy-lacks-a-shared-definition> (Letöltés: 2022. április 25.)
- Chen, Y. (2009). Possession and Access: Consumer Desires and Value Perceptions Regarding Contemporary Art Collection and Exhibit Visits. *Journal of Consumer Research*, 35 (April), 925–40.
- Cheshire, L. – Walters, P. – Rosenblatt, T. (2010). The Politics of Housing Consumption: Renters as Flawed Consumers on a Master Planned Estate. *Urban Studies*, 47 (12), 2597–2614. letöltve: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.866.131&rep=rep1&type=pdf> letöltve: http://www.academia.edu/5044703/Possession_and_Access_Consumer_Desires_and_Value_Perceptions_Regarding_Contemporary_Art_Collection_and_Exhibit_Visits
- Cohen, B. – Kietzmann, J. (2014): Ride on! Mobility business models for the sharing economy. *Organization & Environment*, 3., 279–296. <http://doi.org/f6kf67>
- Cowen, T. (2013). *Average is over*. New York: Dutton
- Dillahunt, T. R. – Malone, A. R. (2015): The promise of the sharing economy among disadvantaged communities. In: *Proceedings of the 33rd Annual ACM Conference on Human Factors in Computing Systems*. ACM, New York, 2285–2294. <http://doi.org/c2gw>
- Felländer, A. – Ingram, C. – Teigland, R. (2015): Sharing economy – Embracing change with caution. *Näringspolitiskt. Forum Rapport*, 11., 1–70. https://entreprenorskapsforum.se/wp-content/uploads/2015/06/Sharing-Economy_webb.pdf (letöltve: 2022. július 11.)
- Ford, M. (2015). *Rise of the Robots*. New York: Oneworld Publication
- Frenken, K. – Schor, J. (2017): Putting the sharing economy into perspective. *Environmental Innovations and Societal Transitions*, 23., 3–10. <http://doi.org/gcsjw9>

- Frey, C. – Osborne, M. (2013). *The Future of Employment*. Oxford
- Gansky, L. (2010): *The mesh: Why the future of business is sharing*. Penguin, London
- Goudin, P. (2016): *The cost of non-Europe in the sharing economy – Economic, social and legal challenges and opportunities*. European Parliament [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/558777/EPRS_STU\(2016\)558777_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/558777/EPRS_STU(2016)558777_EN.pdf) (letöltve: 2022. július 8.)
- Hamari, J. – Sjöklint, M. – Ukkonen, A. (2016): The sharing economy: Why people participate in collaborative consumption. *Journal of the Association Information Science and Technology*, 9., 2047–2059. <http://doi.org/gfc8nh>
- Harvard Business Review, Boosting Demand in the Experience Economy (January–February, 2015) <https://hbr.org/2015/01/boosting-demand-in-the-experience-economy>, letöltve: 2022.09.10.
- Jaconi, M. (2014): The ‚On-Demand Economy’ Is Revolutionizing Consumer Behavior – Here’s How. *Business Insider*. letöltve: <http://www.businessinsider.com/the-on-demand-economy-2014-7>
- John, N. A. (2013): The social logics of sharing. *The Communication Review*, 3. 113–131. <http://doi.org/gfc8t3>
- Kalóz E. (2015): A közösségi gazdaság – elméleti megfontolások és gyakorlati jellemzői. *Információs Társadalom: Társadalomtudományi folyóirat*, 1. 30–47. o.
- Kathan, W. – Matzler, K. – Veider, V. (2016): The sharing economy: Your business model’s friend or foe? *Business Horizons*, 6. 663–672. <http://doi.org/f9bmb3>
- Kerekes S. (2014): *Enyém, tiéd, miénk – Birtoklás helyett megosztás*. Recity. <http://recity.hu/enyem-tied-mienk-birtoklas-helyett-megosztas/> (letöltve: 2022. szeptember 1.)
- Kenney, M. – Zysman, J. (2015): *Choosing a future in the platform economy: The implications and consequences of digital platforms*. Kaufmann Foundation New Entrepreneurial Growth Conference, Discussion Paper. <http://www.brie.berkeley.edu/wp-content/uploads/2015/02/PlatformEconomy2DistributeJune21.pdf> (letöltve: 2022. május 14.)
- közösségikertek.hu, <http://kozosssegikertek.hu/> (letöltve: 2022. szeptember 05.)
- Lamberton, C. P. – Rose, R. L. (2012): When is ours better than mine? A framework for understanding and altering participation in commercial sharing systems. *Journal of Marketing*, 4. 109–125. <http://doi.org/c2g9>
- Leinberger, C. B. (2007). *The Option of Urbanism: Investing in a New American Dream*, Washington, DC: Island Press. <https://miutcank.hu/#/csatlakozz> (letöltve: 2022. szeptember 05.)
- Nagy Z. (2016): A közösségi gazdaság (sharing economy) és pénzügyi szabályozása. In: Kékesi T. (szerk.): *The Publications of the Multiscience – XXX. microCAD International Multidisciplinary Scientific Conference*. University of Miskolc, Miskolc, 7.
- Ogilvy (2010). Eyes Wide Open, Wallet Half Shut: *The Emerging Post-recession Consumer Consciousness*. Retrieved from <http://www.wpp.com/wpp/marketing/consumerinsights/eyes-wide-open-wallets-half-shut>
- Owyang, J. – Tran, C. – Silva, C. (2013): *The collaborative economy*. www.collaboriamo.org/media/2014/04/collabecon-draft16-130531132802-phpapp02-2.pdf (letöltve: 2022. június 7.)
- Ozanne, L. K. – Ballantine, P. W. (2010): Sharing as a form of anti-consumption? An examination of toy library users. *Journal of Consumer Behaviour*, 6. 485–498. <http://doi.org/cqfs8q>
- Parker, G. – Van Alstyne M. – Choudary, S. P. (2016). *Platform revolution: How networked markets are transforming the economy and how to make them work for you*. New York: WW Norton company, Inc.
- Puschmann, T. – Alt, R. (2016): Sharing economy. *Business & Information Systems Engineering*, 1. 93–99. <http://doi.org/c2hg>
- PWC (2015): *Osztogatnak vagy fosztogatnak? A sharing economy térnyerése*. https://www.pwc.com/hu/hu/kiadvanyok/assets/pdf/sharing_economy.pdf (letöltve: 2022. szeptember 8.)
- Rifkin, J., (2000). *The Age of Access: The New Culture of Hypercapitalism Where All of Life Is a Paid for Experience*. New York, Penguin.
- Schor, J. (2014): *Debating the sharing economy*. <http://greattransition.org/publication/debating-the-sharing-economy> (letöltve: július 26.)
- Schor, J. – Attwood-Charles, W. (2017): The „sharing” economy: labour, inequality, and social connection on for-profit platforms. *Sociology Compass*, 8. 1–16. <http://doi.org/c2hk>
- Selloni, D. (2017): New forms of economies: Sharing economy, collaborative consumption, peer-to-peer economy. In: *CoDesign for public-interest services. Research for development*. Springer, Cham, 15–26. <http://doi.org/c2hn>
- Stengel, O., (2017). Die soziale Frage im Digitalzeitalter. (The social question in the digital age.) In Stengel, O. (Ed.): *Digitalzeitalter – Digitalgesellschaft*. (Digital age – Digital society) Wiesbaden, Springer.

- Stephany, A. (2015): *The business of sharing – Making in the new sharing economy*. Palgrave MacMillan, New York.
- Sundararajan, A. (2016): *The sharing economy – The end of employment and the rise of crowd-based capitalism*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England
- Teubner, T. (2014): Thoughts on the sharing economy. *Proceedings of the International Conference on e-Commerce*, 11. 322–326.
- Tussyadiah, I. P. – Pesonen, J. (2015): Impacts of peer-to-peer accommodation use on travel patterns. *Journal of Travel Research*, 8. 1022–1040. <http://doi.org/f9g9rn>
- Wilson, B., (2017). *What is the 'gig' economy?* Retrieved from <http://www.bbc.com/news/business-38930048>
- World Economic Forum (2016). *The Future of Jobs. Davos*. (letöltve: 2022. május 16.)

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Kohéziós Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Ecséri, a mindent túlélő informális piac

„Jó urak, ne siessetek! / Pillantsatok a portékámra! / Bizony mondom, hogy nem hiába / Páratlan ritka kincseket / Láthattok furcsa sátoromban” – eleveníti meg Goethe a Faust első részének Boszorkányszombat című fejezetében a vevőket a forgatagtól eleven, „furcsa sátrába” csábító zsidárust. A költő Rómában írta meg a nagy mű utolsó fejezetét és az alkotás közben látogatója lehetett a már a 18. század végén is működő bolhapiacnak, tapasztalhatta ennek a minden más piactól való különbözőségét, „furcsaságát” – mai szakkifejezéssel élve, az informális piacnak a sajátos világát.

A *piac* szó magában foglalja a helyet, az itt található emberek összességét, a működését szabályozó jogi- és szokásrendszereket, valamint a kereslet, kínálat szerinti eladást. *Piaci viszony* akkor keletkezik, ha sor kerül több mint két egyén, illetve egy csoport között bizonyos javak vagy szolgáltatások rendszeres cseréjére. Míg a *formális piacok* működését a szabályok erősen behatárolják, az *informális piac* nem áll kormányzati felügyelet alatt, és rá vonatkozóan nincsenek szigorú, betartandó szabályok. Ennek következtében az árusok elkerülhetik a közteherviselést – adó-, vám-, illetékfizetést –, ellenőrzésük pedig a helypénzen túl legfeljebb alkalmanként, rajtaütésszerűen az árubeszerzés módjára terjedhet ki. Működése ezért meglehetősen áttekinthetetlen, s nem kis fejfájást okoz a törvényszerűségeket vizsgáló közgazdászoknak.¹

A világszerte elterjedt informális piac megjelenési formáinak klasszikus csoportja: a vásár, a bazár, az utcai mozgó árusok; modern változata: gazda-, vasárnap-, ócska- és bolhapiac, valamint a car boot sale (csomagtartóból árusítás). Ide tartozik a napjainkra már megszűnt, „szocialista” KGST-piac, és a jelenleg is működő, s bár ránézésre a felsoroltakra hasonlító, de sem az egyikkel, sem a másikkal nem azonos kínai piac. Valamennyi között a legérdekesebb a bolhapiac.

A *bolhapiac* a társadalmi csere kisebb-nagyobb, helyhez kötött formája, fontos és sokszereplős színtere az illegális tranzakciók lebonyolításának, egyúttal azonban a társas interakciók tradicionális, élményt adó helyszíne is.

A bolhapiacok többségén az árucikkek dominanciáját a használt, tartós fogyasztási cikkek alkotják, azaz az áru nem közvetlenül a gyártótól kerül be a bolhapiacra, hanem másodkézből. Alkalmi, állandó és tematikus bolhapiacok egyaránt léteznek. Többnyire a városok szegény negyedeiben vagy külterületeken, meghatározott napokon, illetve állandó jelleggel működnek.

Formalizáltságuk mértéke különböző lehet. A helyi közigazgatás határozatától függően, pl. a bolhapiaci kereskedők – a helypénz fizetésén túlmenően – engedély kiváltására is kötelesek lehetnek. Ezek szerint van, ahol engedélyes kereskedők működnek és forgalmi adót fizetnek, valamint könyvelnek, van, ahol viszont ad-hoc módon szerveződnek és tevékenykednek. A nagy területeken, állandó jelleggel működő európai bolhapiacok általában a kettő keveredéséből tevődnek össze. Az üzlettel, standokkal rendelkező kereskedők az első csoportba tartoznak, a körülöttük kialakult, többnyire áruikat a földön kínálókra viszont általában az alkalmi árusítás a jellemző, és ez a része az informális piacok közül az ócskapiacnak, a bolhapiac szegény változatának felel meg.

Európa egyik legrégebbi, leghíresebb állandó bolhapiaca, a 7 hektáron elterülő Les Puces de Saint Párizs 18. kerületében található. Ha valaki vállalja a 15 km gyaloglást e helyen, a bolhapiacnak, egy tipikus informális piaci helynek a szerteágazó árukínálatával – a luxustermékektől, antik kincsektől, a kis értékű, használt csecsebecsig,

ruhaneműig mindennel – találkozhat. A piros szőnyeges úton haladva két-háromszintes épületek fényes kirakatai kínálják az aranyat, ezüstöt, értékes festményeket, bútorokat. Ezekbe az üzletekbe még ilyen felirat is csalogatja az embereket: „We speak Russian, English and German”. Másik részén a piacnak viszont már csak standokon árulják a portékát, s mögöttük a földön „lim-lom”. A kilátogatók e helyen a hét három napján (szombat, vasárnap, hétfő) kutakodhatnak. A párizsi bolhapiacokon kívül a különleges és nagy ékszerválasztékáról neves amszterdami, a konkvizitádorok emléktárgyait hamisítva is áruló madridi, a tengeri kikötő melletti lisszaboni Feira da Ladra, a megszámlálhatatlan mellékutcáival a Porta Portese Rómában, a London egyik drágakövének tartott Bermondsey Antiques Market és a bécsi Naschmarkton állomásozó piac is kedvelt Európában.

A tudományok fejlődésének következtében napjainkra a használtcikk-kiskereskedelem és színterei közgazdasági, szociokulturális, gazdaságszociológiai, szociológiai, társadalomtörténeti, néprajzi megközelítésből kerülnek megvilágításra. E szakterületeknek az informális piacokra vonatkozó irodalmát Várnai Ibolya gyűjtötte csokorba.²

A köztudatban a marginális helyen elhelyezkedő, informális bolhapiacok kutatására, történeteik feltárására azonban önálló tudományterület eddig nem specializálódott. Ebből eredően a bolhapiacoknak – köztük Közép-Európa legnagyobbikának, az Ecserinek – a múltja, működése nem ismert.

Szakirodalmi háttér nélkül, a háborúkat, forradalmakat, kisebbségüldözéseket, járványokat túlélte Ecseri történetét pesti genréképek, folyóiratok, napilapok beszámolóival, történeszek korrajzaival; ügyleteit, s azok szereplőit pedig a használtcikkpiacok társadalomtudományi és szociológiai megközelítéseivel, valamint a Budapest Fővárosi Levéltár Ecseri piacra vonatkozó dokumentumainak segítségével tudjuk fókusz alá venni. Jelenét, mivel a világa köztudottan szenzitív, zárt – azaz sem a kereskedők, sem a vevők nem hajlandók részt venni primer kutatásban –, tereptapasztalatokkal próbáljuk az érdeklődőkhöz közel hozni.

(Az Ecseri állomásai³ – Zsibpiac az Operaház helyén, ?–1873) A napjainkban a Nagykörösi úton lévő bolhapiacunk első nagyobb állomásának helyét a 19. században, az Operaház környékén kell keresnünk. Az akkor külvárosnak számító Hermina téren voltak a városban a „legnagyobb számmal pincelakások, [...] a legtöbb bűnfészek, [...] tizenégy éves gyerkőcök [...], kik az éjeket tobzódva, kártyázva töltik el, éjjeli lepkék, akik eladják ifjúságukat. [...] és a szegény néposztály legnagyobb és nem eléggé becsülhető jótéteménye, a Hermina-téri zsbivásár” – számol be a kor riporterének tekinthető, publicista Báttaszéki Lajos 1867-ben megjelent, fővárosi zsánerképsorozata.⁴

A 19. század második felében, a Hermina téri zsbipiacon az *eladók* két csoportjával lehetett találkozni. Az ószeresek – bizalmas szóhasználattal a *handlék* (33 éven felüli, fedhetetlen erkölcsű, legalább egy éve budapesti lakosok, az ószeres testületnek tagjai) –, annak ellenére, hogy mindenhol ki volt írva, hogy „a koldulás és házalás tilos”, szorgalmasan kiabáltak eladó, használt holmi után. Idővel segítségük is akadt egy, a tulajdonost távolról követő, kézikocsit húzó személyében. A handlő nevét – az 1897-ben megjelent szabályrendeletnek megfelelően – a kordén húzott rozoga lánán tüntették fel.⁵

A *zsbívarusok*, a bolttal rendelkező, bolhapiaci árusok, többnyire a ma díszes kirakatokkal ékes, belvárosi Párizsi (egykor Trödler Gasse = Zsbívarus utca) és Hajós utcában az üzleteik előtt várták az árut hozó ószereseket, illetve a vevőket. Jókai A köszívű ember fiai című regényében így mutatja be korának kiskereskedőjét, a zsbívarust: „legócskább az egész boltban az a boltos maga, ki ott ül az ajtóban nagy prémes kaftánba burkolva; lábai elrejtve bélelt botosokban, s prémes sipkájának ernyője egész orra hegyéig lehúzva. [...] Ott ül ő egész nap [...], mert nem tudhatni, mikor hoz valakit a jó szerenese.”

Az író a bolt leírásával sem marad adós: „A zsidóbolt [...] kis, alacsony spelunka (lebuji), melybe az utcaemelés miatt még egy lépcsővel lefelé kellett lépni; világosságát csak a boltajtóról nyerte, aminek ennél fogva mindig nyitva kellett állni. A boltbejárás két oldala pedig el volt állva rozzant bútorokkal: [...] a szögletekben kínai tornyok, csorba tányérok, rakva, a földön könyvek, egy aranyos csillár; a polcokon egy csoport kitérő papagáj, mókus és öleb. [...] A nyitott szekrényekben minden elképzelhető eszköz, amit ember üvegből, vasból, rézből, cinből előállított.”⁶

A bolhapiac árujának egy részét a 48-as szabadságharc emléktárgyai, forradalmárok elkobzott értékei tették ki, melyeket megszerezve aztán a gyűjtők ereklyeként őriztek. A legkeresettebb cikkek azonban a használtruha számított. „Az egyik bódé mellett, régi színházi öltönyöket, álczákat, összerongált díszítményeket, árulgatnak. [...] Egy rozzant lábú ágyon kopott csizmák szakadásai rányvezett fekete czukorpapírral vannak eltakarva; [...] tükörkeretek [...], ágy alatt vasszegek, rozsdás lakatok, rajta üst, abban egy nagy sonka, három pakli gyufa, néhány fagygyertya, cikória (kávépozték), szappan, citrom és néhány batiszt ing” – idézhetjük ismét Báltaszékit.

Vevőként feltételezhetően, szabadságharcos relikviákat keresni, Jókain kívül, a 19. században kialakuló *modern értelmiség* kulturális képviselői: „orvostudorok”, gyógyszerészek, ügyvédek jártak a zsidópiacra. Az e csoportba tartozók fogékonyak voltak az új eszmék, új gondolatok befogadására, a radikális társadalmi és politikai reformmozgalmakra, amelyeknek nemegyszer résztvevői is voltak. A használt cikkel is beérők főként a fővárossá válást illusztráló építkezéseknél alkalmilag foglalkoztatott vidékiekből, a faluról pesti cselédeknek beállókból és az ipari létesítményeknél dolgozó segédmunkásokból kerültek ki.

A zsidóboltokhoz azonban nemegyszer a heterogén középréteghez tartozó műértők, kincskeresők, illetve gyűjtők közül is többen betértek. A Hermina téri zsidóvásár leghírhedtebb gyűjtője Pestnek 1861-től, az egyesített Budapestnek pedig 1873-tól 1885-ig ki-nevezett főkapitánya, Thaisz Elek volt. Feleségével, Reich Fánival, a Vigszínház helyén egykor működő hírhedt mulató, a Neue Welt konzumnőjével megsarcolta – működés fejében – az örömlányokat, s a nem mindent legálisan áruló zsidóvásárokat. Az utóbbiak azonban a szenvedélyesen gyűjtő főkapitánynak inkább az eldugott műtárgyakat adták a pénz helyett. A piacon az az önmagának ellentmondó, *paradox helyzet* alakult ki, hogy a *rend őre „elnézte” a maximális illegalitást.*

1873-ban azonban, a Pest, Buda, Óbuda egyesítése után létrejött fővárosban – a Krúdy által „Budapest völgyének” nevezett – Podmaniczky Frigyes vezetésével a Közmunkák Tanácsa az Operaház építésére a zsidóvásár székhelyét, a Hermina teret jelölte ki. A bolhapiacnak ezért itt tovább nem volt helye, s sürgősen a város akkor még külterületének számító, Ujvásár tere (ma II. János Pál pápa tér) telepítették.

(*Ócskapiac az Ujvásár téren, 1873–1897*) A terület legkorábbi említésekor, a 18. század második felében, egy nagy, a mai Teleki térrel összefüggő állatvásártér részeként volt ismert. Az idetelepülés után a piaci kereskedők többségének az *árukészlete a bolhapiac szegény változatának, az ócskapiacnak felelt meg.* „A cilinderig, kesztyűtől a lópokrógig, cégtáblától a takaréktűzhelyig, madárkalitkától a pipaszárig, ronggyá lett holmi mind előkerül” – mutatja be 1896-ban a Vasárnapi Ujság. A bolhapiacjelleg, ahol értékesebb árut is lehetett találni, a kis létszámú, bolttulajdonos zsidóboltoknál jelentkezett. Ez a két informális piaci forma, az Ecseri folyvást helyet változtató elődjeinek, de a jelenének színpadán is, általában egyszerre, de különböző hangsúllyal voltak/vannak jelen.

Az ócskaságok árusítása földön, jobb esetben állványokon történt. A zsidó üzletek, ahová a minőségi hasznáلتcikkek kerültek, árverés útján keltek el. Azok a zsidó árusok, akik családfenntartók voltak, valamint, ha feleségük is itt a piacon dolgozott, több helyiséget is bérelhettek.⁷

A piaci ügylet szereplői – az ószeresek és zsidó árusok, valamint a társadalmi összetételében az eddigiekhez hasonló vevőkör és a sarcért mindent elnéző rendőrkapitány, Thaisz Elek – a Hermina térről a piaccal együtt jöttek.

Az évek során azonban egyre jobban kiderült, hogy ez a hely sem felel meg az előírásoknak. 1887-ben például az újságok egy éjjel kitört, hatalmas tüzről számoltak be, amikor is 10 bódéba kapott bele a láng, s miközben töménytelen ócska holmi égett el, a tűzoltók csak kettőt tudtak megmenteni. Már 1889-ben felmerült a köztemetői út melletti városi telekre történő kitelepítése, de ezt megghiúsította, hogy időközben itt vasutat létesítettek. Az új javaslat az volt, hogy a Magdolna és az Erdélyi utca, valamint a Nép-színház utca két oldalán legyen egy 800 négyzetméteres, fedett tőzsdecarnok, melyet árverezhető bódék vesznek majd körül.

Ilyen tervekkel érkezett az Újvásár térre a zsidóvásár a századfordulón, amely egyúttal az államalapítás ezredéves évfordulója is volt. Az ekkor végrehajtott hatalmas építkezésekkel Budapest világvárossá fejlődött. 1897-ben, többek között, párizsi, londoni mintára tervezve – a Vámház körúton, a Hold utcában, a Rákóczi, a Klauzál és a Hunyadi téren – vásárcsarnokokat avattak. Alapjaik lerakását az motiválta, hogy minél kevesebb maradjon a lármas, piszkos piac- és vásárhelyekből. A bolhapiac különösen nem illett ebbe a milióbe, s 1897-ben a már a belvároshoz tartozó Újvásár térről a tőle nem messze található, de még külvárosnak számító Teleki térre költöztették.

(Hasznáلتcikk nagyáruház a Teleki téren, 1897–1950) Magának a Teleki térnek a kialakítására az 1850-es évek városrendezésekor került sor. Eredeti neve Baromvásártér volt, de hívták Széna térnek is. A Teleki László elnevezést 1874-ben kapta. Tangóként való emlegetése a Teleki tér régi elnevezéséből, a Tandelmarkból eredő szójáték, a térre összehordott ócskaságokat gúnyolva pedig Méltóságos gróf Teleki térként is emlegették. A bolhapiac történetének következő szakasza innen 1897-tel indult. 1913-ban az Érdekes Újságnak egy jó szemű újságírója így határozta meg a Teleki téri bolhapiac helyét, szerepét a főváros kereskedelmében: „A nagy tér északi sarkában, ahol a sátrak és bódék vásárrá alakulnak, mindent kaphat az ember, olyan, mint egy *modern hasznáلتcikk nagyáruház*, ahol azonban minden holmi ócska. Ez a Teleki tér egyik része. A másik, talán még érdekesebb: a börze. A nagy üvegtetővel borított épület, hol a Teleki tér kereskedői összetalálkoznak, kicserélik holmijukat, föl vagy lenyomják az árakat, vesznek és eladnak maguk között, s amelynek még büféje is van, mint az értékpapírtőzsdének. Kívül az egész környéken, ahol már nincs Teleki tér, a szomszédos utcákba, befelé a Csikágó mélyére nyúlik ez a nagy börze, ez a hatalmas vásár, ott is sok száz üzlet, mind átnöve a Teleki térhez.”

Az árusok változatlanul két csoportba tartoztak. A tér irányába, az intézménnyé nőtt keleties zsidóvásárra délelőttönként a peremkerületekből, a Fiumei útról, a Kerepesi temető környékéről zsákos ószeresek hosszú sora vonult a napközben összeházalt holmival az intézménnyé nőtt keleties zsidóvásárra, ahol 1933-ban, a 300–400 ószeres mellett több mint 1000 zsidó árus kereskedett. A zsidóvásárbódékat – 40 pavilon, 306 bolthelyiséggel – azokból a téglákból rakták össze, amelyeket áthoztak az Újvásár térről. A piac különös és zárt világát erőszakkal megbolygatta a Székesfőváros 225/1938 sz. szabályrendelete, mely korlátozta a zsidó származásúak működését a hasznáلتcikk-kereskedésben.

1939-ben, a Pesti Ujságban a Teleki téri zsidó árusokat nagyon erős pejoratív jelzőkkel mutatták be: „kifosztják az odakényszerült, szerencsétlen áldozatokat [...] rafinériával varázsolják újjá a kacatokat, rosszul világított helyen próbáltatják a ruhákat.” A nyilaskezeses párt országgyűlési képviselője, Kuhajda Vilmos név szerint felsorolta az internálendő kereskedőket a bolhapiacról, melynek következményeként 1941-re 50 százalékkal kevesebb lett az árus a piacon.⁸

A piacnak a napi több tízezer látogatója között – akiből a *vevők* kikerültek – „a tömeges városi lumpenosztály egzisztenciális bizonytalansága” tükröződött. A fogalom valószínűségi értelmében nem beszélhetünk új osztályról, és semmiképpen sem azonosíthatjuk a különböző társadalmi háttérrel az élet peremére sodort új csoportokkal. Soraikban ott találjuk a felduzzasztott hivatásos katonai állomány munkanélkülivé vált tagjait, a leszerelt tiszteteket és altiszteteket csakúgy, mint a lumpen alkalmazottakat vagy a „lumpen értelmiséget és az esetleg munkássá válni képtelen (vagy tartósan munkanélküli) proletárelemeket.”⁹ Sorsuk nagyon is eltért egymástól, de megegyeztek abban, hogy szegényebbek lettek, s aprópénzzel vásároltak.

Mivel a bolhapiac az OTI (Országos Társadalombiztosító Intézet) épületének közelében helyezkedett el, az innen, a *zsebében táppénzzel kilépő* is gyarapíthatta a vásárlók körét. Ez nemegyszer akarata ellenére történt, mert az árusok benne látták a pénzserbaleket, a „gimplit”, és mindent megtettek, hogy a lehető legdrágábban valamit rá erőszakoljanak.

A vásárlók körét a vidékről a munka reményében Pestre vándorló, a bolhapiaci bódék védelmében élő *kubikosok* is gyarapították. A piacon ők is megtalálhatták a munkájukhoz szükséges vászonnadrágot, ünnepi puhakalapjukat, szövetöltönyüket. S ha éppen fizetést kaptak, s a hét végén hazalátogattak, ajándékot (réklit, kendőt) is vehettek a használtcikk nagyáruházban a falun maradt feleségüknek.

A *kispolgár* is össze tudta szedni itt a nagypolgári viselet darabjait: cilindert, zsakettet, nyári, téli kalapokat, csipkés napernyőket s mindent, amiben ő is úrnak érezhette magát. E csoport *heterogén városi alsóbb rétegei* (pl. magántisztviselők) vihettek innen bútorokat a lakásukba, amelynek berendezését Szabó Dezső így mutatja be: „két szerény szoba egymásba nyílt, a külső tágasabb [...] szalon ebédlő, nappali. [...] A kanapé közepén vörös ripszes díványpárna [...] az asztal körül hat vörös ripszes fotel [...]. Minden második fotellábból hiányzik a karika, az ablakok felett egy porral fátyolozott sötétvörös drapéria, melyről kétfelől csipkefüggöny folyik le a nyári legyek emlékeivel. A falak mentén két szekrény [...] a belső szobában ágy, felette liliomos Mária [...] az ágy lábánál pléhmosdó, beállítva egy lepattogott zománckanna [...] a földön kopott, cafatos szőnyeg.”¹⁰

Mint a piac eddigi állomásain, a *gyűjtők* főként a középosztályhoz tartozó orvosokból, ügyvédekkel kerültek ki. A középosztály már a századelőn parttalan fogalom volt: egymástól sok szempontból igen messze álló társadalmi rétegeket és csoportokat foglalt magában. A két világháború között pedig még a korábrinál is szélesebb középréteggel számolhattunk. 1930-ban a kereső és az össznépszerűségnek egyaránt mintegy 9%-a tartozott ebbe a csoportba. Tagjait az életmód és a fogyasztási szokások bizonyos községe tartotta össze,¹¹ a szükségleteiket pedig szabadpiaci viszonyok között elégítették ki. Az Ecserin közülük a magasabb állásokban foglalkoztatott köztisztviselők az életmódstátuszt szimbolizáló lakberendezési és öltözködési dolgokat keresték. Az alacsonyabb állásokban lévőknek nem volt megfelelő jövedelme a hagyományosan középosztályinak tekintett életmódhoz – lakás, cselédtartás¹² –, így ők még a bolhapiacot sem tudták felkeresni. A réteghez tartozó iparosoknak pedig csak karácsonykor volt arra lehetőségük, hogy itt vegyék meg az ajándékokat a családtagjaiknak.¹³

A Nagy Háború alatt a piac *feketén működött*: ruhát és élelmiszert a városban csak jegyre lehetett kapni, itt a nélkül. Men- és védlevelet, valamint hamis igazolványokat is kínáltak eladásra. 1918-ban az ilyen természetű áru *bővült* a városban nem kapható szaharinnal, tűzkövel. A tér közepén kialakult szabadpiacot szintén a háború utáni hiánycikkekkel (cipő, gomb, kesztyű stb.) üzérkedők lepték el.¹⁴ Bolhapiacunk – csakúgy, mint hasonmásai ebben az időszakban máshol a világon – az informális, tartós hasznáلتcikk-kiskereskedelem és a feketegazdaság legáltalánosabb formájaként működött.

A háború után a romos épületekhez, a bútorok, lakások helyreállításához szükség volt olcsó szerszámokra, szerelékekre is, melynek következtében a legkeresettebbek ebben az időben az árusok között a „vasasok” és a „szerszamosok” lettek.

1930-ban a napilapok vezércikkei egy nagy zálogcédula-árusításról tájékoztatják az olvasókat. Ezekből kiderült, hogy akik megvették ezeket, csak a kiváltás után tudták meg, hogy a tárgy a becsült értéknek és a fizetett összegnek a tizedét éri. A bűnesetek, amelyek közül ezt az egyet itt kiragadtuk, hozzájárultak ahhoz, hogy a „Teleki bünbarlang” kihelyezése az Angyalföldre már a harmincas években felmerült. Átköltöztetését továbbá ilyen indokok is sürgették: megszentésigteleníti a temető csendjét (a Fiumei úti temető mellett volt), valamint a piaci tömeg akadályozza a villamos haladását. 1949-ben, a hatalomra jutott Magyar Dolgozók Pártja pedig még a következő váddal is megbélyegezte: „a Teleki a múlt, a szennyes világ megtestesítője [...] a zsidóbarátok kifosztják a proletárokat a többség diktatúrájának megteremtőit, vezetőit.” A Fővárosi és a IX. kerületi tanács azonban védelmébe vette a piacot: „A Szovjetunió nagyvárosaiban, [...] Moszkvában is van ócskapiac”¹⁵. A hasznáلتcikk nagyáruház további létezésének színhelyéül a felettes szervek végül a Valéria telep melletti Ecseri utat jelölték ki.

(Szégyenpiac, a szégyentelep mellett, az Ecseri úton: 1950–1964) Az Ecseri út, ahová 1950-ben száműzték a piacot, a Büntetőtelep néven is ismert Valéria telep szomszédsága volt. A Valéria telep az 1914-ben itt létesített ideiglenes szükségkórház fapavilonjaiból terebélyesedik a szegények és bűnözők barakkvárosává. „A nyomortanyán embertelenül kis szobákban 8–10 ember él összehúszolva. [...] A nyári felhőszakadás összerombolja a barakkokat, az új szükséglakásokban klozet sincs, egy szoba területe 3 négyzetméter, [...] nincs orvos, nincs iskola, nincs gyógyszertár, kocsmá viszont minden sarkon, a zsúfolt lakásokban pedig nemegyszer járványok törnek ki.”¹⁶ A piac számára az Ecseri úton 20 000 négyzetméter területet kerítettek körbe magas fallal. Az áttelepülés azonban nem változtatott az állapotokon, a piacon por és sártenger uralkodott. A kövezetlen, csatornázatlan helyen az alkalmi árusok a földre pakolták a „lomizott” holmit.

Az Ecseri úti piac üzleteinek legalitását nem az döntötte el, hogy a formális piacnak megfelelően, központi szabályok szerint működnek-e, hanem hogy politikailag megbízható elemeknek tekinthetők-e az ott dolgozók. Az ószeresek és zsidóbarátok kis csoportja – Koltai Gábor történész kutatásai szerint – a Magyar Dolgozók Pártján belül, 1948-ban például külön pártcsoportot alkottak. Azonban mert a pártvezetők a kereskedőket a múlt csökevényeként kezelték, nem tekintették őket partnernek, és a csoport tagjait hamarosan le is építették.

Az 1948-ban létrejött AVO (Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya), majd AVH (Államvédelmi Szervezet) néven működő magyar politikai rendőrségnek – az „éleződő osztályharc” elméletének megfelelően – meghirdetett, minden emberre kiterjedő megfigyelései a piacon is érvényesültek. A Budapest Fővárosi Levéltár Ecserire vonatkozó iratai arról tanúskodnak, hogy rendszeresen kihallgatták a zsidóbarátok, ószeresek beszélgetéseit, megfigyelték a viselkedésüket, rájuk akarván bizonyítani, hogy gyanús

kereskedést folytatnak, gyanús eredetű áruval. Firtatták, hogy miért nem vesznek részt a termelő munkában, van-e nyugaton rokonuk, és van-e a városban is üzletük. Alkalmaznak-e a boltjukban üzletvezetőt, s ha igen, adóznak-e utána. Az se volt mindegy, hogy jegyzett-e békekölcsönt, s ha igen, törleszti-e a részleteket. 1962. február 27-én a Fővárosi Bíróság Friedler Ferenc piaci használtkönyvárust indexen lévő könyvek árusításáért, a „népidemokratikus rend elleni lázítás” vádjával 6 hónap börtönre ítélte.

A Rendőrség Budapesti Főkapitánysága Engedély Osztályának felhívására 1950-ben a KISOSZ (Kisiparosok Országos Szövetsége) feldolgozta a budapesti ószeresek és zsidókereskedők személyi, üzleti és vagyoni adatait. Ezt, valamint a megfigyeléseket alapul véve, a Rendőrkapitányság és a Fővárosi Tanács, illetve a Belkereskedelmi Minisztérium határozata alapján, 1950 és 1952 között ezer kereskedőtől vonták vissza az ipar-engedélyt. 1952 decemberében, „karácsonyi ajándékként,” több zsidókereskedő a következő szövegű levelet kapta:

„Előadó: Dr. X. Y. Belkereskedelmi Minisztériumtól. Tárgy: iparjogosítvány-megvonás

X Y [a szerző névtelenítése], kereskedő. Bp. XIII. kerület. Visegrádi u. 33. b kereskedésére szóló berendezési tárgyainak felajánlására szóló utasításom értelmében árukészletét, berendezési és felszerelési tárgyait a Bizományi Áruház, illetve a MÉH és állami kereskedelmi vállalatoknak köteles felajánlani. Határozatom a kézbesítés időpontjában azonnal érvénybe lép és ellene orvoslattal élni nem lehet.

Budapest, 1952. dec. 12. A kiadvány hitelül – olvashatatlanság aláírással –, „s.k. irodavezető helyettes. A min. titkársága vezetője.”²¹⁷

A Kádár-kormány és a visszaépülő párt- és állami apparátus 1957 első felétől kezdve már nem a magánszektor visszaszorítására, hanem a fejlesztésére és integrálására törekedett. A merev szabályozási rendszer enyhítésére országos viszonylatban gyorsították és egyszerűsítették az ipar-engedélyek kiadását. A kisiparosok és magánkereskedők száma – 1975-ben körülbelül 9000, 1985-ben már 20 000 – megközelítette az 1945 előtti.¹⁸

Az engedélyek revíziója 1956 után a piacon is bekövetkezett. Ezt a folyamatot segítette, hogy a IX. kerületi Tanács VB-ülésén, annak figyelembevételével, hogy a forradalomban a piac kereskedői nem vettek részt, egy olyan vélemény született, hogy az „engedélyes zsidókereskedő és ószeresek tisztességes, rendes emberek.”¹⁹ Előnyben részesültek azonban az igazolvány kiadásánál a *hadirokkant*, az *egyéni sorstragédiát* megélt, mint például a 37 éves V. S., akinek 11 gyereke és fekvőbeteg felesége volt; vagy ha valakinek mind a két lábát amputálták. A leghatásosabb érv az igazolvány kiadására azonban az volt, hogy a kérelmező vagy hozzátartozója *partizánként* tevékenykedett és ezt tanúval is bizonyítani tudta. Egy ilyen igazolt múlt a rendőrség támogatása nélkül is meghozta az eredményt, mint D. J.-né esetében, kinek maga Nógrádi Sándor adta saját kezű aláírását tanúként, s bár a kerületi kapitányság nem volt az illetőről a legjobb véleménnyel, a KISOSZ mégis javasolta.

A használt ruházati cikkek mellett keresett áru lett a használt motor- és kerékpár, s ezeknek az alkatrészei. Autóval ugyanis ebben az időben elsősorban a párt- és állami funkcionáriusok jártak, 1956-tól egészen a Kádár-korszak végéig a lakosság számára központi autóelosztás volt. 1864-től 6–8, nagyon indokolt esetben 4–5 évi várakozás után lehetett kapni, akkor is csak szocialista gyártmányokat: Trabantot, Zsigulit. Az Autóker forgalmazta használt nyugati autók drágák, szinte elérhetetlenek voltak.

Az ötvenes évek első felében a felülről irányított, uniformizált öltözködési szemlélet folytán a ruházatkódás háttérbe szorult. Az emberek – függetlenül, attól, hogy melyik társadalmi csoporthoz tartoztak – lódent, micit vagy svájcisapkát, egyszerű szoknyát és blúzt viseltek. A piacra járók, mivel az üzletekben az említett egyenruhákon kívül csak

rossz alapanyagú konfekcióruhákat lehetett kapni, ünnepi viseletüket jártak ide kiegészíteni. A kereskedők ezeket az igényeket „összeköttetések” útján hozzájuk került nyugati segélycsomagokból és a külföldi emigrációba vonult vagy kitelepített nagypolgárok használt ruháinak felvásárlásából jól és olcsón ki tudták elégíteni. A használt cikkek mellett azonban új, modern, öltözködést kiegészítők is megjelentek az árusoknál, mint például a „jampec” viselet darabjai – színes ing, tarka nyakkendő, pettyes sál, vastag gumitalpú cipő –, melyek a fiatalok számára ekkor az uniformizált világgal (lóden, svájci-sapka viselete, típusbútor) való szembenállást jelképezték.

A használt cikkek vásárlói főként a munkásosztály alsóbb, szegényebb rétegeiből – alkalmi és segédmunkásokból – kerültek ki. Nekik a ruházatuk kiegészítésére, a „rongybörzének” nevezett piaci részleg is megfelelt. Lakberendezési tárgyakat a munkások kvalifikáltabb tagjai sem kerestek, mert ahogyan szüleik, úgy ők is megtartották a régi, háború előtti bútorzatot, amely ágyból, éjjeli- és ruhásszekrényből, kerek asztalból, horgolt terítőkből, reprókból tevődött össze. Az ötvenes években lakberendezésre a társadalom más rétegeinek sem tellett, a családok több mint fele nem tudta biztosítani a minimális lakberendezési kiadásokat. A piac legszámottevőbb vásárlója, de egyben eladója is a nyomornegyednek számító Valéria telepről került ki.

Míg a Teleki téren a társadalmi struktúrának a polgárságot megszemélyesítő csoportjából főként kispolgárokkal lehetett vevőként találkozni, az Ecseri úton ők már inkább csak alkalmi eladóként voltak jelen. A századfordulón az értelmiségi polgári (Bildungsbürgertum) fejlődést a Monarchia régióiban élő német anyanyelvűek, a tulajdonosi típusú polgári fejlődést (Besitzbürgertum) pedig főként a zsidóság valósította meg. Polgárságunk e két rétege azonban a világháborúk után, a történelem viharai következtében válságba jutott. A zsidó polgárságot a Horthy-korszak zsidó törvényei, a kevesebb keresztyén tulajdonos polgárt pedig a Rákosi-korszak államosításai sújtották, majd ritkították.²⁰ Az ötvenes évek politikai ideológiája erősen szorgalmazta, hogy az emberek lakása és öltözködése juttassa kifejezésre a polgári világgal történt szakítást. Ennek az elvárásnak a következtében a polgári miliók tárgyaitól az emberek szabadultak, az Ecserin pedig ezeket a kereskedők fillérékért megvásárolták és elraktározták.

A gyűjtést nemkívánatos, sőt tilos, a polgári világhoz tartozó hobbinak tekintették és esetenként büntették is. A gyűjtőszenvedély azonban erős volt, s a régi klienseknek az „ecseris” kereskedők az ötvenes években is tartogattak valami meglepetést. Elsősorban klinikai professzorok anyagi helyzete engedte meg, hogy nemegyszer lódenkabátot, micisapkát öltve kimerészkedjenek a piacra.

Idővel azonban a Valéria telep helyén felépült a modern József Attila-lakótelep, s mellette a szegény piac túl nagy kontraszt lett. A felsőbb szervek megállapítása, mely szerint „a Szovjetunióban új település mellett sehol sincs ócskapiac, sőt ott már állami kézben lévő használtcikk-kereskedés üzletek vannak,” eldöntötte, hogy a piacot ismét más helyre szükséges költöztetni.

(A szocializmus enklávéja a Nagykőrösi úton, 1964–1990) A száműzetés területe ezúttal a napjainkban is a főváros messze eső, külvárosnak számító Nagykőrösi út lett, ám bejáratán a régi hely neve – az Ecseri – szerepel. Nevén kívül a piac magával hozta az épületek tégláit és egész elrendezését.

A Kádár-korszak 1956 utáni keménydiktatúrája az 1960-as évek elejétől engedett a szorításból, s alapvető programja a jólét biztosítása, az emberek életkörülményeinek javítása lett. „A párt arra törekszik, hogy a kispolgárságot meggyőző szóval, ideológiai-lag és politikailag átnevelje és számára is elfogadható módon, egyéni boldogulását és

gyermekai jövőjét biztosítva, a szocializmus útjára vezesse.”²¹ Az állam szemet hunyt a fuszítás, a maszekolás, a fél illegális tevékenységek fölött. Ezt tükrözi az a tény is, hogy a piac tevékenységét eddig figyelemmel kísérő felettes szervek levették szemüket a piaci ügyletekről, minnek következtében a 60-as évektől a XIX. kerület Kereskedelmi és Ipari Osztályának iktatókönyvében az Ecseri piacra vonatkozó bejegyzések ritkultak, majd teljesen megszűntek. A fővárosi Csarnok és Piac Igazgatóság pedig, melyhez 1954-től a bolhapiac tartozott, 1960-tól leselejtezte a rá vonatkozó iratok többségét. Amíg az ötvenes években a piaci ügyletek főszereplőinek tevékenysége, főként politikai szempontok szerint, maximálisan ellenőrzött volt, a Nagykőrösi úton, 1964-től a piacot felügyelő már legfeljebb csak a bérleti és helypénzek fizetését kísérte figyelemmel. Az egyre illegálisabbban működő piac élete felpezsdült és maximálisan informális lett.

A magyar társadalomra a hatvanas évektől nagy hatást gyakorolt a nyugati fogyasztói kultúra. Ennek következtében a 20. század második felében az Ecserin rohamos mértékben folytatódott az árukészlet „modernizációja.” A nyugati termékek – köztük a farmer, az orkáncabát, a nejlonharisnya stb. – nehezen beszerezhetők voltak s gyakran csempészték őket. A piacon a használtcikk-kereskedők nagy része profilt változtatott, a többség „farmeres” lett, de az orkáncabát, nejlonharisnya, olasz bőrcabát is az árucikkeik közé tartozott. A már említett új, állandóan bővülő, az országban máshol egy ideig még nem kapható nyugati áru kínálata következtében az informális bolhapiac fontos kritériuma, a használt (ruházati, lakberendezési dolgok, szerszámok) cikkek dominanciája az Ecserin háttérbe szorult, s fokozatosan a legálisan nem beszerezhető legmodernebb új, „divatos, nyugati” ruházatnak az illegális lelőhelyévé, mintegy az áruházává vált. Egy bolhapiac, jelen esetben az Ecseri, lényegében a tartós, használt dolgoknak – ám alkalmanként a még nem hordott, más ország kereskedőitől származó fogyasztási cikkeknek is – az informális értékesítési csatornája. A világ egyetlen bolhapiacán sem folyik kizárólag, csak a „használt” áruk kereskedelme.

A Nagykőrösi úti piac nyugati termékeket is forgalmazó illegális ügyleteinek bonyolításában a 20. század utolsó negyedében már nem szerepel az *eladók* két szegmense. A házalók és a zsidárusok az első perctől elavult kereskedési technikát képviseltek és számos atrocitásnak voltak kitéve. A két különválasztott feladatkör képviselőinek majd két évszázadon keresztül tevékenysége egyre jobban lenézetté vált. A 70-es évektől az akármelyikükből lett *kereskedő* – akinek külleme a kordét húzó ószeresétől és a Jókai bemutatva zsidárus megjelenésétől már régen eltért – bonyolította/bonyolítja az ügyleteket.

A *szocializmusban működő* informális szektorba a közgazdászok besorolják a külföldi utakról legálisan behozott csempészárut, amely az országba az idegenvezetők, politikusok, művészek, sportolók, külkereskedők, szállítók (hajósok, kamionosok) és az engedélyezett, hivatalos külföldi zenei- és sporteseményekre, kiállításokra kiutazók közvetítésével került be. A Nagykőrösi úti Ecseri az 1970–80-as években valamennyi felsorolt forrásból származó tárgynak, ruházati cikknek a felvevő, majd elárúsító helye lett. „Az illegális kereskedelem a nyolcvanas évek második felében elképesztő méreteket öltött. A magyar bevásárló turizmus főként Ausztria és Olaszország felé irányult. A [...] piacokon milliárdos nagyságrendben cseréltek gazdát a különböző (csempész-) áruk. Mindez komoly mértékű, adózatlan jövedelmet jelentett a benne részt vevő kereskedő számára.” A társadalomtörténész, szociológus Valuch Tibornak ehhez a megállapításához²² hozzáfűzhetjük: ebből az Ecseri kereskedőinek is, legfeljebb kisebb mértékben, de jutott.

A hatvanas évek közepétől kezdődő időszakban a hatalmi elit propagandájában növekvő szerepet kapott a nyugat-európai életszínvonal elérése. Ennek a törekvésnek, mondhatni, optimális megvalósulási színtere lett az Ecseri, többek

között annak köszönhetően, hogy a használt, illetve másodkézből származó cikkek kereskedelme a divatba jött holmik okozta függőségbe került csoportokat is megtudta célozni.

Az Ecseri a szocialista Magyarországon belül, az illegális kereskedelem nem hivatalos, egészen szűk tereként, enklávjaként működött, ahova a nyugati áruk, nyugati léggéort teremtve, tömegesen vonzották a fiatalokat, akik a vasfüggöny mögé csak háromévente mehettek, és az útlevelhez mindösszesen 50, később 70 dollár költőpénzt válthattak ki.

A piac vásárlókörében továbbra is vezető szerepet töltöttek be az értelmiségiek (orvos, ügyvéd), akiknek, mivel a foglalkozások megítélésénél a tudás is mérvadó lett, nőtt a presztízsük, ami a fizetésük, jövedelmük emelkedését is maga után vonta.

A hatvanas évektől mérnökök, műszaki értelmiségiek és a közszférában – tanácsoknál, minisztériumokban, de még a pártapparátusban is – dolgozók közül ugyancsak egyre többen bekapcsolódtak az Ecserin a különleges tárgyak gyűjtésébe. Fokozta a kedvet erre a tevékenységre a 38/1960 kormányrendelet, amely kimondta, hogy akinek magángyűjteménye van, az a gyűjtemény elhelyezésére szolgáló lakrész után lakbérkedvezményt kap.²³

(A használt régiségek nagykereskedése, 1990–) A társadalom a nyolcvanas évek végére már csak az állami gazdaságok miatt volt szocialista és mivel az 1990-es évektől visszatérés történik a piacgazdaságra, az eddigieknél jobban felcsillant a polgárosodás útjára térés esélye. A Kádár-korszak prosperáló időszakának társadalmi szerkezetén belül a szociológusok megállapítják a számban növekvő „középrétegesedéssel” foglalkozva, hogy ennek a csoportnak ekkor ugyan nem voltak meg a polgárságot illető jogaik, de „rendelkeztek polgárosodási jegekkel.”²⁴

A magyar társadalom tagoltságára a korábbi társadalmi szerkezeti formák, mentalitások mindig hatást gyakoroltak. Ennek tulajdoníthatóan a '90-es években, az Ecseri mikrokozmoszának világában különböző tárgyakban fellelhetők voltak a '45 előtti klasszikus polgári életforma nyomai, s a repolgárosodó középrétegek ezeket előszeretettel keresték, gyűjtötték, mert „volt valami nosztalgia egy emberi magatartás iránt, amely nem örökli és nem is szerzi, hanem csinálja azt a levegőt, amiben él, alkot.”²⁵

A kilencvenes évek alapvetően a modern polgári berendezkedéshez való visszatérés jegyében teltek. A lakberendezést irányító Lakáskultúra című folyóirat már a nyolcvanas évek végétől az 1945 előtti polgárságot mint a társadalom számára példaadó enteriőrök megteremtőjét említette. Képekkel illusztrálva mutatta be a befutott, az átlagnál jobban preferált színészek – Oszter Sándor, Kállai Ferenc, Csala Zsuzsa – ennek megfelelően kialakított lakását. A művészek véleményének idézésével – „Sokan vágyunk visszatérni, valami többlet vonz [...] A tárgyak a heves létezés mellett nyugalmat, örökkévalóságot, állandóságot árasztanak [...]” – pedig erősítették az antik tárgyak iránti vételi szándékot. A kilencvenes években a piac kereskedői ennek is köszönhetően, az előző időkben a raktáraikban felhalmozott polgári enteriőrök tárgyaival magas jövedelmet biztosító tranzakciókat tudtak bonyolítani.

A polgárosodással járó „új,” az antikvitások iránti kereslet, az úgynevezett „antikjártvány” úgyszólván mentőakciónak bizonyult az Ecseri megmaradására. A farmerrek virágkora ugyanis már a nyolcvanas években letűnt, a magyar gyártású Trapper és sok külföldi márkás farmer államilag megvásárolt licencének következtében megjelenő áru már kielégítette a lakosság igényét.

A fővárosban és a vidéki városokban ekkor nyíltak a régiségkereskedések és galériák. Pesten a Parlament vonzáskörzetében kialakult idegenforgalmi városközpontozhoz tartozó Falk Miksa utca az antikvitások fellegvárává alakult. Az Ecseri a galériáknak, árverezőházaknak egy ideig mintegy a nagykereskedése lett.

A használt műtárgyaknak a bolhapiacokon, illetve a galériákban vagy az árveréseken folyó adásvétele azonban másként működik. Míg az informális piacon nagyon kevés kereskedő vállal felelősséget egy tranzakció lebonyolítása után az általa eladott ingóságokért, az utóbbiakban többnyire egyetemet végzett szakemberek kutatnak a tárgyak, képek, bútorok eredete, provenienciája után, s általában restauráltak, értékmegtartási garanciával, több nyelven kommentált katalógusokkal értékesítik azokat. Teljesítményüket alakítja, hogy míg az „érett klasszikus szocializmus” idején krónikus hiánygazdasággal kellett számolni, melynek következményeként az eladók piaca érvényesült, azaz az eladók versenyeztek az árjukat megvevőkért, a poszt szocializmus korában a túlkínálat következtében a vevők versenyeznek az eladó termékért, azaz a gazdaság átment az eladók piacából a *vevők piacába*.²⁶

A poszt szocialista időszak az Ecserinek a kínálatából részesedni kívánó vevők társadalmi struktúráját is befolyásolta. Mivel a kapitalizmusba fordulva, a szocializmusban kiépített gazdaság szerkezet nem állta meg a helyét, vállalatok mentek tönkre, s egyre nagyobb lett a munkanélküliség, a szegénység és hajléktalanság életünk részévé vált. Nem az a szegénység, amelyik egy kicsit kínlódik, vergődik, hanem „a nagyon mély szegénység,”²⁷ amelynek a következtében létrejött réteg tagjainak napjainkig nincs esélye a normális életre.²⁸ Míg a zsidó piacra évszázadokon át az egész országból jártak a szegények használt ruhát, bútort venni, ez az egyre lejjebb csúszó, „abszolút szegény” réteg nem ment/megy az Ecserire sem eladni, sem vásárolni. Helyette a lomtanánításra kirakott kupacokból guberálnak még használható holmit, életüket a hajléktalonság világában tengetik, s jótékonyági szervezetek látják el őket adományokból élelemmel, tisztítószerezrel. A 90-es évektől, a rendszerváltás vesztesei közül a falvakban, kisvárosokban élők sem keresik fel már az Ecserit, mert az ott található árukészlet már nem az ő keresletüket célozza, napjainkban használt ruházati cikket forgalmazó kiskereskedő már csak kettő van.

Az elszegényesedéssel párhuzamosan teljesen ellentétes folyamat is lejátszódott: bővült a nagypolgárságnak tekinthető jómódúak rétege és új csoportként megjelent a tulajdonosi, vagyoni elit. Azonban míg a századforduló előtti lelkesítő jelszó a „polgárosodás,” a remény pedig a gazdasági elit nagypolgárrivá válása volt, a későbbiekben ennek a realizálódása egyre távolodott. A polgári életmód- és viselkedési minta nélküli, többnyire első generációs, anyagi javakban bővelkedő, „villákat építtető, gyerekeit angol nyelvű iskolákba járató, Olaszországban nyaraló, csokornyakkendőt kötő új vagyoni elit, és az értelmiség szerepét is betöltő káderbürokrácia” fogyasztási döntései mellé nem társultak a polgárt jellemző viselkedési kódok, életvezetési gyakorlatok, amelyek Max Weber szerint együtt alkotják a polgári életmódot. A magyar új tőkés nem alakítottak ki olyan polgári életstílust, amely felvállalható, követhető, példaértékű. Szelényi Iván már 1996-ban úgy látja, hogy „a poszt kommunista társadalom szerkezetéből hiányzik a nagypolgárság.”²⁹

A társadalmi struktúra a rendszerváltás óta más téren is kedvezőtlenül alakult a már inkább a régiség piacának tekinthető Ecseri keresletére vonatkozóan, ugyanis a stabilitásban kulcsfontosságú középosztálybeliek – kik közül, mint már említettük, többen gyűjtők voltak – is egyre jobban leépültek.³⁰ Az antikvitások megváltozott vásárlókörre – magyar származású külföldiek, az új generáció képviselői, yuppi, fiatal menedzserek, bankárok, vállalkozók, cégtulajdonosok – pedig nem a polgári életmód megteremtése céljából, hanem egyre inkább befektetésből vagy divatból vásárolták/vásárolják a képeket, tárgyakat³¹ és azokat nem az Ecserin.

A piac fogyasztóihoz 200 éven keresztül hozzátartoztak a külföldiek is. A 19. században elsősorban a pesti 4 országos vásárra érkező utazók keresték fel, a 20. század első felében pedig, melynek része volt a „boldog békeidők,” a világ minden részéből

gyógyvizeinkben javulást remélők és a millenniumra világvárossá épült fővárosunkban gyönyörködők. A két világháború és a Rákosi-éra ugyan megtörte a külföldiek beáramlását, de 1956 után, a konszolidáció időszakában már a „békés egymás mellett élés” jegyében ismét megindult a nyitás Nyugat felé. A hetvenes–nyolcvanas években egyre többen keresték fel hazánkat, a „szocializmus legvidámabb barakkját,” szívesen nyaraltak a Balatonon, s kedvelték a „gulyás partikat,” a lovas túrákat. A bejövő idegenforgalom azonban többségében az IBUSZ szervezésében, buszokkal bonyolódott, s ehhez szervesen hozzátartoztak az idegenvezetők. Közülük, mint már említettük, többen felvállalták a hazai aktuális hiánycikkeknek az illegális behozatalát, melyeket elsősorban az Ecséri kereskedői forgalmaztak. Az idegenvezető az áru mellett nemegyszer, esetleg jutalék fejében, a külföldi csoportját is vitte a piacra. Hogy ennek következtében mekkora volt a rendszerváltásig a Nagykőrösi úton az idegenforgalom, erre vonatkozóan csak a kereskedők elbeszéléseiből tudunk következtetni. A 21. században sem könnyebb ebből a szempontból a helyzet. Annak ellenére ugyanis, hogy az Ecséri piaci ügyleteinek főszereplői közül az iparendélyes, nagyobb kereskedődinasztiák leszármazottjai biztos anyagi háttérrel rendelkeznek, egy ideje igyekeznek működésük legalizálásának céljából formalizálni tevékenységüket – pénztárgéppel, számlával dolgoznak, könyvelnek, sőt adót is fizetnek –, továbbra sem lehet a piac idegenforgalmát ellenőrizni olyan primer eszközökkel, mint például kérdőív kitöltése vagy bevétel elemzése. A turisták pontos számbavételének másik eszköze lehetne, amely egyúttal a látnivaló desztinációnak a vonzerejét is tükrözné, az eladott belépőjegyek száma. Bolhapiacunkhoz ez azonban nem tartozott /tartozik látogatási feltételként.

Az Állami Számvevőszék szerint, az elmúlt években hazánk legfontosabb turistaküldő piacai főként Németország, az Egyesült Királyság, az Amerikai Egyesült Államok, Olaszország és Lengyelország. A vendégéjszakákat tekintve Románia, Ausztria, Szlovákia, Csehország állampolgárai töltik hazánkban a legtöbb időt. Nagy számban érkeztek azonban az elmúlt néhány évben az ázsiai, főként pedig a délkelet-ázsiai országokból is. A szekunder megfigyelések szerint, a felsorolt országokból hazánkba látogatók közül többen – turisták és kereskedők – vásárlási szándékkal keresték fel az Ecserit. Azonban fokozatosan ők is egyre inkább a galériák és az árverezőházak vonzásába kerültek. Távolodásukat a piactól az is segítette, hogy az Ecséri a kiemelt turisztikai fejlesztési térségek között alig szerepelt és nehezen megközelíthetően, a város peremén helyezkedik el.

A piaci élet visszaesésénél az sem elhanyagolható, hogy mind a belföldi, mind a külföldi fogyasztók körében egyre jobban a hedonista fogyasztói magatartás érvényesült/érvényesül, melynek jellemzője a luxustermékek keresése, s ennek teljesüléséhez az Ecséri kínálata egyre ritkábban járul hozzá. A szakértelemmel rendelkező, szenvedélyből gyűjtők régebbi generációjához tartozók közül még kutakodnak a piacon, de egyre kisebb az esély, hogy ott ráakadjanak az igényüket kielégítő tárgyra.

Nem utolsósorban kell arról is szólni, hogy az offline eladás mellett egyre nagyobb tért hódított az online régiségkereskedelem, melyet az is ösztönzött, hogy az ebben az üzletágban foglalkoztatott kiskereskedők új generációja már jártasabb a virtuális világban. 2019-ben úgy tűnt, hogy az Ecséri a régiség-kiskereskedelem tranzakciójának láncolatából egyre jobban kimarad.

(Stay at Home és az Ecséri) A 20. század második évtizedének nagy vágása, a járvány az üzletek, az utcák elnéptelenedését vonta maga után. A galériák, árverezőházak online próbáltak értékesíteni, de a felkínált termékeket élőben lehet igazán szemügyre venni. Elmaradt az árverés hangulata, nem volt közvetlen kontaktus az eladó és a vevő között.

„A maradj otthon” felhívást megfogadóknak, de még inkább a karanténba kényszerült műtárgyakat fogyasztóknak a tétlenség hatására viszont nőtt az élőben történő aktív vásárlási hajlandósága. Míg a városi zárt terű üzletek, galériák, még a nyitvatartási tilalom feloldása után is, üresen kongtak, a főként a szabadtéren működő, térigenyt is kielégítő desztináción felpeszdlült az élet.³² A járványok az emberek mindennapi életét, jövőjét, az egész emberiség történelmét befolyásolják, azonban nemcsak negatív hatásukkal lehet számolni, hanem nemegyszer a szerencsétlenségben szerencse is születhet.³³ A Covid-19 az Ecseri piac mikrovilágára vonatkozóan is így hatott. A piac pedig, az ennek következtében növekvő látogatottságának köszönhetően, hozzájárult az emberek mentális egészségének a karbantartásához.

Több évszázados fennállását azonban nemcsak a szerencse segítette, hanem az ország életében minden korban betöltött gazdasági, társadalmi korrekciós szerepe, varázserejű milióje, melyet az alku és a különböző etnikumokkal való interakció biztosított.

(A piac gazdasági korrekciós szerepe) A 19. század második és a 20. század első felében mint „modern, használt holmival feltöltött nagyáruház” vezető szerepet töltött be az országban. Budapest az olcsóbb termékeket nagy mennyiségben kínáló áruházak kialakulását tekintve Európa nagy városaihoz képest ugyan elmaradt, mert nálunk a kiskereskedelem forradalma, a bolti koncentráció Nyugathoz képest későn indult. A századfordulón legfeljebb áruházi kísérletekről beszélhetünk. 1873-ban, a Váci utca és Régi posta utca 10-es számú házának első emeletén, Rothberger Jakab császári és királyi udvari szállító a pinchelyiségében próbálkozik „viselt ruhákat még legjobb állapotban, nagy választékban igen olcsón”³⁴ árusítani. 1896-ban Holzer Simon Központi Áruház néven nyitotta meg a Kossuth Lajos utca 9. számú ház földszintjén és első emeletén férfi- és gyermekruha üzletét. Bár a szuterén helyiségében olcsón hozzá lehetett jutni néhány divatjamúlt vagy hibás árucikkhez, luxuskivitelezésű üvegkirakatai elsősorban a módos középosztályt célozták meg. 1898-ban, a Kerepesi (ma Rákóczi) úton, egy párányi kis boltból fejleszti ki a világot járt Goldberger Sámuel a polgárosodó Budapest első, áruházhoz hasonló létesítményét, amelyben az alsó-középréteg és a jobban fizetett munkások szinte mindent megtalálhattak. A Párisi Nagyáruház, amely névre a gyáros az egyre bővülő üzletét elnevezte, a nagy forgalom, kis haszon elvén működött egészen addig, amíg egy tűzvész során, 1903-ban le nem égett.³⁵ Ezek a kísérletek *a századfordulón* a Teleki téri bolhapiacnak, a szegény emberek első, nagy, olcsó, a lakberendezéstől az öltözködésig mindent kínáló *használtcikk nagyáruházának nem voltak versenytársai.*

Az első ruházati cikkeket kínáló, már áruház jellegű üzlet, mely a piac forgalmát befolyásolta, a *Divatcsarnok* lett. Ruttkai (eredetileg Rosenberg) Antal 1921-ben, a Keleti pályaudvarhoz közel, a Rákóczi úton létesített üzlete főként azzal, hogy csomagolta és postázta is a vásárolt cikkeket, a vidéki vevőket kapcsolta le. A Blaha Lujza téren 90 százalékos külföldi tőkével, nyugati mintára, az 1926-ban megnyílt, a nemcsak küllemében, de árukinálatával is igazi áruházként működő Corvin szabott, de olcsó áron, minimális haszonnal, szezonális kiárusításokkal, 1 pengős áruosztállyal kötötte magához a szegényebb embereket. A két világháború között egyre nagyobb ellenfelévé nőtt a Teleki téri használtcikk nagyáruháznak a Központi Zálogház Kinizsi utcai épületében működő árverési csarnok, ahol a megszorult polgárok beadott tárgyaira lehetett licitálni. A világháború után hatalomra jutott kommunista vezetés azt reméltbe, hogy ez az 1773-tól működő, állami tulajdonú vállalat a dolgozó népnek az olcsó használt cikkekkel való ellátását központilag meghatározott áron fogja tudni biztosítani. A Teleki téri bolhapiacunk árait azonban sem a *Divatcsarnok*, sem a Corvin, sem a BAV nem tudta felülmúlni.

A piac mindkét háború után segítette az ország életének újraindítását azzal is, hogy a bombasérült házak, lakások javítására, rendbehozatalára a szerszámokat, alkatrészeket elérhető áron kínálta. Az ilyen jellegű korrekciós szerepét a Rákosi-korszakban kiemelten is hangsúlyozták: „Az ócskapiac szükségének forgalomba hozatala, függetlenül a társadalmi formától, szükségletként jelentkezik. Az egyik kezében már ki nem használt ingóságoknak, más kezében való felhasználása nemzetgazdasági előny” – állapítják meg az MSZMP Budapesti Bizottságának ülésén³⁶.

1954-ben pedig ezt megerősítik, sőt fokozzák a IX. kerületi Tanács VB-ülésén: „A piac bevételének felhasználásával népgazdaságunk [...] bizonyos tervberuházásokat tud biztosítani [...] A piacra tehát a továbbiakban is szükség van.”

Amint ezt a levéltári dokumentumok tanúsítják, 1958-ban ezt a véleményt a piac sorsával foglalkozó VB-üléseken a következőképpen erősítik meg: „A használtcikk-kereskedők az általuk felvásárolt tárgyakat felújítják, és jobb, használhatóbb állapotban hozzák forgalomba [...] így még az állami vállalatok is a régi, de jó állapotban levő gépeikhez, műszerekhez alkatrészeket szinte fillérékért tudnak innen szerezni.”

A Kádár-korszak sem akarja lebecsülni az Ecseri szerepét, sőt úgy értékeli, hogy forintban mérhető hasznot hoz. „A zsidópiacra naponta mintegy 500 használtcikkkereskedő és mintegy 500 magánszemély, továbbá ötszáz vidéki használtáru-kereskedő jelenik meg a vétel vagy eladás céljából, s bár a használt áruk forgalma az utóbbi években jelentősen visszaesett, még mindig a fővárosnak évenként 2–2,5 millió forint bevétel van a helyi pénzekből és más forrásokból.”³⁷

Az Ecseri évszázadokon keresztül – ha másként nem mint feketén – *biztosította az aktuális hiánycikkeket*. Különösen érvényes volt ez a háborúk utáni időszakokra, amikor sok mindent csak jegyre vagy sehogy nem lehetett legálisan beszerezni. A hetvenes évekbeli virágkorát annak köszönhetette, hogy olyan nyugati árukat forgalmazott, mint a farmer, nejlonharisnya és bőrkabát. A későbbiekben pedig a régiség legalább ilyen kelendő volt. Ezeknek a cikkeknek a forgalmazásával alkalmanként megteremtette azt a világot, azt a miliőt, ahová vágtyak az emberek: a Nyugatot, illetve a polgári életmódot.

(*A piac társadalmi korrekciós szerepe*) Az Ecseri fennállása alatt különböző mértékben segítette a szegényebb rétegek túlélési stratégiáját, kisebb-nagyobb mértékben pedig helyet adott a bevétel szempontjából más forrásra nem számíthatóknak.

A világháborúk idején befogadta a családfenntartóként elesett katonák feleségeit, hogy mint úgynevezett „kontárok”, kézből árulhassák az életminimumuk megteremtéséért az elvesztett férjeik vagy családtagjaik gönceit. A kádári konszolidáció idején a piacnak ez a funkciója konkrét megfogalmazásra is került. „Az árusok között sok az öreg, a hadirokkant, beteg... kidobni ennyi embert nem lehet. A társadalom még nem olyan gazdag, hogy bizonyos ideig még ne vegyenek ott.”

A 90-es években, a rendszerváltás után a vevőknek az új keresleti irányultsága hozzájárult ahhoz, hogy a már bolttal rendelkező – többnyire dinasztikiakat képviselő – kereskedők mellett úgynevezett „*vészidős vállalkozók*”, mint pl. az ipar más-más foglalkozási ágából frissen nyugdíjazottak³⁸, jövedelmük kiegészítése céljából, az otthonról hozott polgári életet szimbolizáló kisebb tárgyakkal (herendi, zsolnai porcelán stb.) is üzleteljenek a piacon. „A nyugdíjasok reáljövedelme a rendszerváltás idején (1989–1991 között) 71 százalékkal romlott, vállalkozás, mobilitás nekik is fontos volt.” A „vészidő” sodort a piaci árusok közé néhány parkoló pályára került értelmiségit és a munkahelyek megszűnése után néhány „kényszervállalkozásra” szoruló gyűjtőt, akinek már nem volt miből kincsek után kutatni.

(*A bolhapiac varázsereje*) Az Ecseri piac izgalmát, utolérhetetlen vonzerejét 200 éven keresztül, minden rendszerben maguk az interakciókban részt vevő emberek adták. Az iparendélyes, többségében bolttal rendelkező kereskedődinasztiák társadalmunk két nagyobb létszámú kisebbségéből, a *zsidóságból* és a *cigányságból* kerültek ki.

A *zsidók* a bolhapiac keletkezésétől kezdve a piaci ügyletek mindkét körében, az eladásban és a vételben is jelen vannak. A 19. században azonban a belső helyek vásáros tereit sokáig meg sem közelíthették³⁹, s az utazók főként a hatvani kapu előtti vidéki árusok között és a Terézvárosban említik meg őket.⁴⁰ Az első pesti zsidónegyed a Király utca környékén alakult ki. A reformkor végétől a mai Belváros utcácskáin, terein működő bolhapiac zsidóvásárait, ószereseiket is jól érezték magukat, és a zsidóvásár áthelyezése után az Újvásár tere is vitték magukkal az árujukat és a vevőiket. A 19. század második felében szegény askenázi zsidók vándoroltak hazánkba a Monarchia fennhatósága alá tartozó Galiciából és az Orosz Birodalom területéről⁴¹ (1900-ban a budapesti zsidóság lélekszáma megelőzte New Yorkét⁴²). A zsidók egy részének a józsefvárosi Teleki tér lett fontos bázisa és egyúttal munkahelye. Az ideszármazottaknak itt a vallásuk gyakorlása is biztosítva volt a teret magában foglaló Józsefváros számos imahelyén és zsinagógájában. Egy U alakú épület, mely a Lujza utca 16., Magdolna utca 40–46. és Dobozi utca 18–21-et vette körbe, helyet adott egy zsidóvásár panzióknak. Ez volt a Teleki téri kereskedők székelye. A Józsefváros 30 000 fő zsidóságból csak kisebb rész lett használtcikk-kereskedő vagy ószeres. Nekik a Teleki tér lett fontos bázisuk és egyúttal a munkahelyük is. Az 1939-es II. zsidótörvény rendeletei között azonban az is szerepelt, hogy az iparban és a kereskedelemben foglalkoztatott zsidók arányát 12 százalékkal csökkenteni szükséges. A holocaustot túlélő, profitorientált zsidó kiskereskedők többsége, akiknek a Nagykőrösi úton boltja van, Teleki téri ószeres és zsidóvásár leszármazottja, közeli vagy távoli rokona. Aki közülük régiségkereskedésre állt át, többnyire szakmai képzésben vett részt, esetleg (kép, műtárgy, ékszer, szőnyeg) becsüsi tanfolyamot is elvégzett. Árujuk többnyire hiteles, és az állandó közönségnek oly módon igyekeznek kedvében járni, hogy ízlésüknek, gyűjteményüknek megfelelő cikkekkel várják őket.

A *romák* közül néhányan már az előző telephelyeken is felbukkantak. Mivel a gyűjtögetésre való hajlamuk, szokásuk génjeikben tovább élt, valamint a kereskedésben is jártassak voltak, az ószeresség már az ötvenes években kiegészítő foglalkozásuk lett. Nagyobb számban szorosabb kapcsolatba azonban a Nagykőrösi úton kerültek a piaccal. Ennek egyik okát az 1950-ben tartott XIX. kerületi tanács ülésén abban látták, hogy a Nagykőrösi út külső részén eleve sok roma élt, és a használtcikk, amellyel a kereskedés során kevés munkának a befektetésével is haszonra tehetek szert, vonzotta őket. 1968 első felében 41 roma kért iparendélyt, de csak 7-en kapták meg.⁴³ A rendszerváltozás a romák életkörülményeinek romlását hozta. 1993-ban mintegy 44 000 cigány lakott Budapesten, számuk 2003-ra 60 000 főre emelkedett.⁴⁴ A cigányság kétharmada a szegénységi küszöb alatt élt. A dolgozó romák alig 60 százalékának volt teljes állása, a többinek rendszertelen és illegális. A régiségre a hazai cigányság 15 százalékát kitevő oláhok tértek rá. Többen az első sikereket követően antik tárgyak gyűjtésébe fogtak és sikeres kiskereskedők lettek. Egy részük vidéken az ószereshez hasonlóan házal, mások az úgynevezett „felhajtásra” vállalkoznak. A házalók, felhajtók holdudvart alakítanak ki egyes kiemelkedő kereskedők körül.⁴⁵ A Nagykőrösi úti üzletek roma tulajdonosai között tekintélyes alakok foglaltak/foglalnak helyet. Az egyik pl. vajdaként irányítja kollégáinak tevékenységét. A magyarországi cigányságon belül az Ecserin üzlettel rendelkező romákat – akiknek jó a kapcsolatuk a társadalommal és nagyrészt eredmények kapcsolódnak hozzájuk – pozitív jelzőkkel illetik. Életmódjuk a dzsentriére emlékeztet:

miután elég pénzt kerestek, rendeznek egy, a Hiltont megtöltő vigalmat, élvezik az életet és családjukat. Ha meghal a családfő, olyan pompával búcsúztatják, amilyen egykor a grófoknak járt. Az egyik dunántúli, az Ecserin kivételes kínálattal rendelkező kereskedőnek a holttestét pl. 2021-ben, valódi aranydíszítéssel ellátott koporsóban 4 fehér arab mén, fehér hintó húzva szállította a sírhoz, miközben egy cigányzenekar gyászindulót játszott. Miután eltemették, a nagybögös a sírra ülve még sokáig pengette húrjait. Az ilyen életmód azonban addig tart, míg a javaik el nem fogynak, akkor aztán új lendülettel folytatják az Ecserin az adás-vételt. A roma üzletek tulajdonosai az ünnepnapokat tisztelettel megtartják: karácsonykor, húsvétkor és egyéb keresztény ünnepeken nem dolgoznak. Egyébként is, náluk nem a butyinak (a munkának), hanem a gögyinak (cigány észjárásnak) van becsülete. Munkájukat az üzleteikben a feleségeik segítik, gyermekeik pedig kezükben az üzletből kihozott áruval, mozgóárusként tevékenykednek. Eközben az egész család utolérhetetlen hangulatot teremt az alku forgatókönyvének színrevitelével.

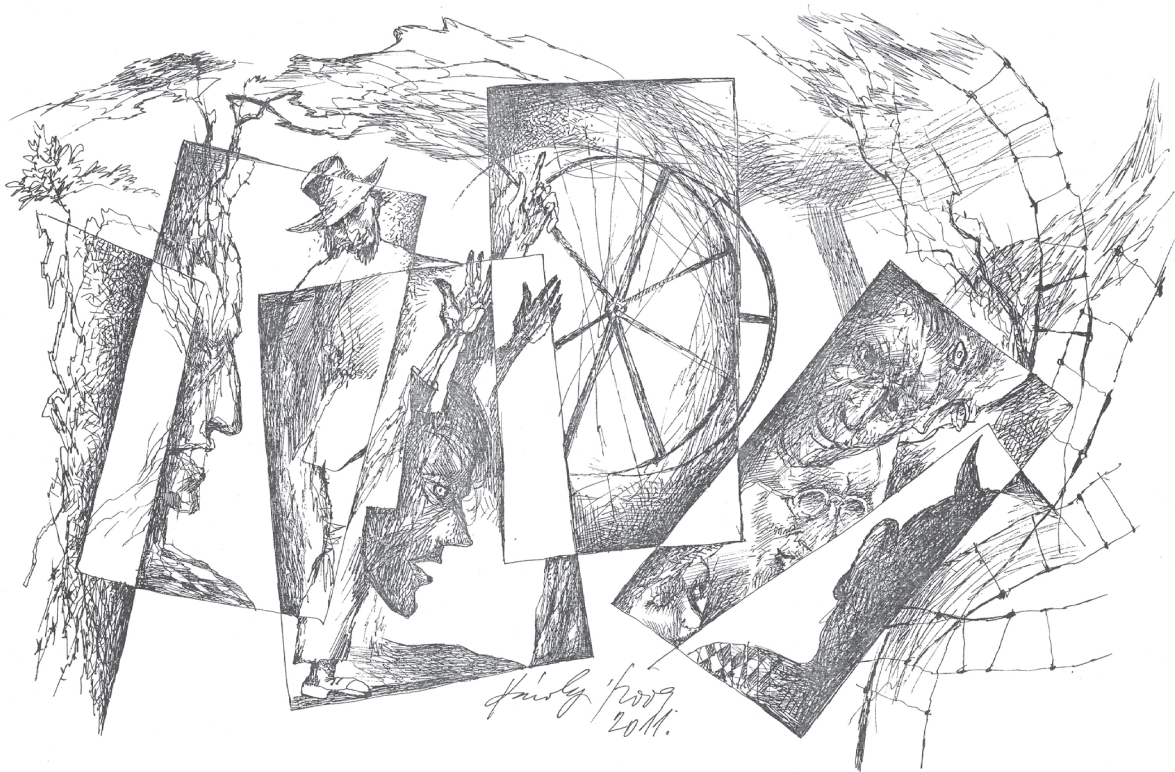
A piac varázserejéhez minden időben hozzájárult az *alku* taktikájában, stratégiájában való részvétel. Az alku a vásárláshoz tartozó célszerű szórakozás, afféle hazárdjáték, melynek nyereménye kisebb-nagyobb megtakarítás lehet, attól függően, hogy a vevő hogyan tudja csürni-csavarni a szavakat, mennyire határozottan és kitarotán tud fellépni az eladóval szemben. A piacon a végső árat az alku láncolata alakítja ki. Alkuszik a házaló ószeres (későbbiekben a címre menő), tőle a zсібárus (későbbiekben a kereskedő) és végül a városból és vidékről, de akár külföldről is az oda járó, vásárolni szándékozó. Az alku forgatókönyve, a szöveg, a párbeszéd, a mozdulatok a kereskedődinasztiaikon belül nemzedékről, nemzedékre öröklődik. A vevő – legyen az szegény, de akár középosztálybeli jobb módú vagy kifejezetten gazdag gyűjtő – választéka, viselkedésmódja is örzi a tradíciókat.

Az Ecseri piac etnikumára – amint ezt az előző fejezetek is bizonyítják – a sokfélétség jellemző. Mind az eladók, mind a vevők nyelvi, nemzeti, vallási, életkori, rendi foglalkozási kategóriák afféle társadalmi kaleidoszkópjai, akiket egy szenvedély kavarr fel és hoz lázba: alku árán a fogyasztási vágyuk legtakarékosabb kielégítése. A nagyáruházba özönlő emberek mámoros hangulatát Zola így mutatja be: „Végre kinyitották a kaput, és a tömeg beáradt. [...] Mint ahogy a folyó magához vonja a kósza vizeit, úgy látszott, a vásárlók áradata széltében elárasztva az előcsarnokot, felissza az utca járókelőit [...] Szabadon kirakva a pultra kibontott skatulyákban, kihuzigálva túltömött szekrényekből selyemkendők hallatlan bőségben halmozódtak, odavetett mellkendők, kibontott pántlikák.”⁴⁶ Neves várostörténészünk, Gyáni Gábor „elvarázsolt kastélynak” nevezi a helyet – konkrétan az áruházat –, ahol „a maga egészében a fogyasztás mint játék és kikapcsolódás céljainak rendeződik alá”⁴⁷. Erre a különös, használatcikkeket, nyugati árukat, majd antikvításokat forgalmazó helyre, kültéri „áruházra” az „elvarázsolt kastély” jelző éppúgy illik, mint akármelyik 21. századi plázára. Igaz, ennek az áruháznak a tömegpszichózisa a 21. századra a sok ellenpólus következtében halványodott, és „minden fennköltiséget nélkülöz, nyoma sincs a plázák hidegen csillogásának,” de szombatoként még mindig (hét közben már a 10-es évektől, többségében zárva vannak a boltok) a vásárlás eleven, nyüzsgő színtere, ahonnan a szenvedélyes érzelmek sem hiányoznak. A 19. századnak és a 20. század második, harmadik szakaszának többzetes tömege ugyan nem lökdösi már egymást, de aki kijár, továbbra is úgy érezheti, hogy ez a bolhapiac „elpusztíthatatlan”.

JEGYZETEK

- 1 Czakó Ágnes: A csere, a piac és a kereskedés – fogalmak és értelmezések. In Czakó Ágnes – Giczi Johanna – Sik Endre (szerk.): *Piachely, KGST-piac, emberpiac*. Budapest, 2000, ELTE TáTK, 9–39. o.
- 2 Várnai Ibolya: *Kapcsolódási pontok és térbeliség a műtárgyak és a használt cikkek piacain*. Doktori értekezés, Gödöllő, 2019, 17–20. o.
- 3 Bruckner Éva: *A zsidó város boszorkánya. Az Ecséri Piac krónikája a Teleki tértől a Nagykőrösi útig*. Budapest, 2007, Athenaeum Kiadó.
- 4 Báttaszéki Lajos: *Fővárosi genréképek*. Budapest, 1867, Hügel Ottó.
- 5 Budapest Székesfőváros területén az ócska ruhaneműk és egyéb ócska cikkeknek háziról-házra járás mellett való összevásárlásáról. *Szabályrendelet*. Budapest, 1897, Házinyomda, 190. o. Az 1897. április 7-i 4906/1897. szabályrendelet szerint a zsidó város csak meghatározott helyen gyakorolhatja üzletét, míg az őszeres járva-kelvé őrzi a foglalkozását.
- 6 Jókai Mór: *A kőszívű ember fiai*. 1869. második rész. A zsidó város <https://mek.oszk.hu/00600/00695/html/>
- 7 Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága 893. évi jún. 14-én, szerdán d.u. 4-órakor tartandó rendes közgyűlésének tárgysorozata. 5. Bizottmányi és tanácsi előterjesztés a zsidó város vásárbódéknak a székes főváros által létesítése iránt. *Fővárosi Közlöny*, 1893-6-13. 52–53. sz. 4. évf. 2–3. o.
- 8 Pelle János: József város zsidó múltja. *Valóság*, 2016. 1. sz. 49–69. o.
- 9 Berend T. Iván: *Válságos évtizedek*. Budapest, 1982, Gondolat, 287. o.
- 10 Szabó Dezső: *Az elsodort falu*. Budapest, 1995, Püski Kiadó, 282. o.
- 11 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2010, Osiris Kiadó.; Bódy Zsombor: *Magyarország társadalomtörténete a két világháború között*. Budapest, 2012, Akadémiai Kiadó, 70–75. o.
- 12 Gyáni Gábor: Polgárság és középosztály a diskurzusok tükrében, *Századvég*, 1997 tél, 30–45. o.
- 13 Bódy Zsombor: Közelítések Budapest két világháború közötti társadalmához a fogyasztás történetén keresztül, *Fons*, 2010. 13. évf. 4. sz. 439–452. o.
- 14 K. L.: Ahol szabad az uzsora. Üzérkedés a rongyokkal. *Magyarország*, 1918–05–23. 121. sz. 4. o.
- 15 A Teleki és az Ecséri telepi piac ügyei. Budapest Fővárosi Levéltár (továbbiakban BFL) XIII. 108. Budapest Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottság (Továbbiakban V. B.) Kereskedelmi osztályának iratai. 2. kisdoboz 1950–51. 5615, 2–146.
- 16 Szamos, Rudolf: *Barakkváros*. Budapest, 1960, Kossuth, 49. o.
- 17 BFL. XIII. 209. b. Bp., XIX. Kerületi Tanács V.B. üléseinek jegyzőkönyvei. 75557/1971 .
- 18 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2010, Osiris,
- 19 Az Ecséri kereskedői. BFL. 1958. XXIII. 209. a Bp. IX. Kerületi Tanács V.B. üléseinek jegyzőkönyvei. 1958. augusztus 26. 2. napirend
- 20 Szelényi Iván: *Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon*. Budapest, 1992. Akadémiai Kiadó, 222. o.; Csorba László: *A XX. század története*. Magyar századok. Budapest, 2000, Pannonica, 232. o.
- 21 Kádár János beszéde: Az MSZMP KB VII. Kongresszusán. Az MSZMP VII. Kongresszusának jegyzőkönyve. Budapest, 1960, Kossuth Kiadó, 65. o.
- 22 Valuch Tibor: Volt-e szocialista társadalom Magyarországon? *Beszélő*, 2001, 6. évf. 4. sz. 90. o.
- 23 Mojzer Miklós: A mai magyar műgyűjtés. *Műgyűjtő*, 1969, 1. sz. 13–15. o.
- Az értelmiségi pályák felértékelődését presztízsvizsgálatok bizonyították.
- 24 Gyáni Gábor: Polgárság és középosztály a diskurzusok tükrében. *Századvég*, 1997. tél, 30–46. o.
- 25 Márai Sándor: *Egy polgár vallomása*. Budapest, 2001, Európa Kiadó.
- 26 Kornai János: Hiánygazdaság – többletgazdaság. *Közgazdasági Szemle*, LVII. évf., 2010. november, 925–957. o.
- 27 Ferge Zsuzsa: *Fejezetek a Magyar szegénypolitika történetéből*. Budapest, 1986, Magvető.
- 28 Ladányi János – Szelényi Iván: *Társadalom és térszerkezeti átalakulások*. <https://tatk.elte.hu/dstore/document/1556/ladanyi2.pdf>
- 29 Szelényi Iván: A posztkommunista társadalom szerkezetének változásai. *Akadémiai értesítő – Magyar tudomány*, 1996. 394. o.
- 30 Andorka Rudolf: *Merre tart a magyar társadalom változásairól és problémáiról*. Lakitelek, 1996; Bedekovics István és mtsai.: Jövedelmi helyzet a 90-es évek első felében. <https://tarki.hu/sites/default/files/adatbank-h/kutjel/pdf/a902.pdf>, 1994; Kolosi Tamás – Róbert Péter: A rendszer-váltás társadalmi hatásai. Tárki Gyorsjelentések, 5. 1991. augusztus.
- 31 Rechnitzer János: Gyűjtés. Kiművelt semmittevés. *Korunk*. 2009. III. évf. 37–43. o.
- 32 Raffay Zoltán: A COVID-19 járvány hatása a turisták fogyasztói magatartásának változására https://ktk.pte.hu/sites/ktk.pte.hu/files/images/008_A%20COVID-19%20jarvany%20hatasa%20a%20turistak%20fogyasztoi%20magatartasanak%20valtozasara.pdf

- 33 Bruckner Éva: A történelem hajtóóstorai, a járványok. *Polgári Szemle*, 2020. 16. évf. 1–3. sz.
- 34 *Borszem Jankó*, 1870–07–17.133. sz. Hirdetések.
- 35 Gyáni Gábor: Középosztályi fogyasztási kultúra és áruház. *Budapesti Negyed*, 1997, 2–3. sz. 101–106. o.
- 36 Teleki és Ecseri piac ügyei. BFL. XIII. 108. Bp. Fővárosi Tanács V. B. Kereskedelmi Osztályának iratai. 2. kisdoboz. T. 1950–51.
- 37 MSZMP Budapesti Bizottságának iratai. Párt VB-ülések jegyzőkönyvei. 1962. január 22. 117. öe.
- 38 Kolosi Tamás – Róna-Tas Akos: Az utolsókból lesznek az elsők. *Szociológiai Szemle*, 1992, 2. sz. 11. o.
- 39 Ráth-Végh István – Agárdy Ferenc – Tiszai Andor: *A régi Pest-Buda*. Budapest, 1957. Bibliotheca.
- 40 Dorffinger József András: Pesti útikalauz budapestieknek és külföldieknek. *Budapesti Negyed*, 2004, 3. sz. 34. o.
- 41 Fjorimovics Kinga és mtsai.: *A zsidó Budapest*. Budapest, 1995, Városháza, 101. o.
- 42 Pelle János: i. m. 46. o.
- 43 A cigányok megjelenése a piacon. BFL. XXII: 219. BP: XIX. kerületi tanács iratai 1968. aug. 9. 1. napirend.
- 44 Valuch Tibor: *A jelenkori magyar társadalom*. Budapest, 2015, Osiris, 84. o.
- 45 Lakatos Elza: Lóvé-te-ke-ren. Roma régiségkereskedők. *Beszélő*, 2000. május. beszelo.c3.hu/szerzok/lakatos-elza
- 46 Zola Emile: *Hölgyek öröme*. Budapest, 1978, Európa Kiadó, 298–331. o.
- 47 Gyáni Gábor: Középosztály... i. m. 101–127. o.

A piacgazdálkodás (szerződési szabadság) és az intervenció (a szerződési szabadság magán- és közjogi korlátai) az európai és a magyar magánjogban

A jogügyleti akaratautonómia és magánjogi korlátai – tendenciális fejlődésment az európai és a magyar magánjogban

(*A jogügyleti akaratautonómia és magánjogi korlátai*) A XIX. század első felében kialakult klasszikus francia liberalizmus, bízván a piacnak a kereslet-kínálat gazdasági törvényén alapuló önszabályozási mechanizmusában, meghirdette a piacgazdálkodás alapelvét, az *abszolút szerződési akaratszabadságot*, mely kizárta a gazdaságba (vállalkozói szférába) való állami beavatkozást, vagyis a „laissez faire laissez passé, le monde va de lui même” elvét követte: „hagyd, hogy a dolgok úgy történjenek, ahogyan történnek, hiszen a hold úgyis a maga útját járja”.

A francia polgári jogot szabályozó *Code civil* (1804), továbbiakban: Cc., meghirdetve a szerződéskötési szabadságot (l'autonomie de la volonté, 6. szakasz), mégis észszerű korlátozásokat szab, igaz, *generálklauzulákon* (rugalmas normákon) *alapuló korlátozószövegeket*. A szerződést a felek szabad egyetértő akaratnyilatkozatukkal kötik meg, de megállapodásuk nem állhat ellentétben a *közrend* (l'ordre public), a *jószokások* (bonnes moeurs) és az *erkölcs* (règles morales) követelményeivel. (Szó szerint: „On ne peut déroger, par des conventions particulières, aux lois qui intéressent l'ordre public et les bonnes moeurs” – a szerződés nem tagadhatja meg a közrendet és a jószokásokat.)¹ A Cc. e korlátozásait nemcsak a generálklauzulák, hanem a kódexen kívüli *speciális*, XX. századi, pl. munkajogi, egészségügyi, versenyjogi stb. törvényhozás is közelebből megszabta. A kódex „nehezebben hozható meg”, stabilabb, a kódexen kívüli különtörvények pedig könnyebben módosíthatók, így gyorsabban reagálhatnak a gazdasági körülmények változásaira. Adott gazdasági és szociális körülmények közepette az akaratautonómia korlátozásai enyhültek vagy szigorúbbakká váltak, s ettől függően a 6. szakasz különtörvényi értelmezésénél túlsúlyba, vagy a szerződéskötési szabadságról szóló rendelkezésrész, a szerződési szabadság, vagy a korlátozásokat jelentő generálklauzulás rész jutott kifejezésre. Igaz, anélkül, hogy a szerződéskötési szabadság alapvetően megkérdőjelezhető lett volna. Arról a szabadságról van szó, hogy a szerződő fél kivel, mely tárggyal, tartalommal, céllal és formában köt szerződést, valamint arról, hogy egyáltalában köt-e vagy sem, bármely szerződést [A hatályos magyar polgári jogban ld. Ptk. szerződési szabadság, 6:59. par. (1), (2), (3) bek.].

(*A francia jogtudomány álláspontja az akaratautonómia korlátairól*) A Mazeaud testvérek (Henri, Léon, Jean) a múlt század hatvanas éveinek elején közzétett kitűnő, legmagasabb szintű tudományos elvárásoknak is megfelelő tankönyvében „A szociális tényező és a törvényhozó beavatkozása” cím alatt a következőket írják: „A XIX. század abszolút liberalizmusa a napóleoni kódexen alapul, a gazdasági szereplők, a vállalkozások számára korlátozások nélküli szabad teret nyújtott. Ám a XX. század során, tekintettel

a munkavállalók rendkívül alacsony bérezésére, szociális helyzetére (megjegyzés: éppen a gazdaság fenntarthatósága érdekében), szükség mutatkozott a törvényhozói beavatkozásra. Olyan értelemben, hogy a jogalkotónak immáron egyforma oldalmat kellett nyújtania mind az egyéni, mind a (közösségi) szociális érdekeknek.” Ez vezetett a kötelmi jog fejlődésmenetének *erkölcsi, szociális és gazdasági szempontokat figyelembe vevő irányba* való terelődéséhez, mégpedig *a polgári jogi kódex folytatását képező különtörvények* (a német jogban hasonlóképpen: die Sondergesetze) által. A bírói gyakorlatban különösképpen a rosszhiszeműség szankcionálására került sor. A jóerkölcs, a *jószokások* megsértéséről szóló kereset (a francia jogban: les actions de bonne foi et bonne moers; a német jogban: die gute Sitten, a magyar jogban: jóerkölcs) elfoglalta helyét az eljárásjogban. Ugyanígy a *rosszhiszeműségi kifogás* (l'excetion de dol), mely a rosszhiszeműt érintően, szigorú jogkövetkezmenyekkel járt. A *vétkesség* (faut, culpa) alapvető feltételévé vált a magánjogi kártérítési felelősségnek. A visszterhes szerződéseknél a szolgáltatások szembetűnő aránytalansága esetén alkalmazták a római jogban gyökerező, a szolgáltatások egyensúlyának helyreállítását célzó *felén túli sérelem* szabályát (lésion, – laesio enormis et ultra dimidium pars; a hatályos magyar jogban: 6:98. par. – feltűnő értékaránytalanság).² A generálklauzulákon alapuló szociális és morális célzatú, azokat értelmező és mélyítő különtörvényeknek teret adó kodifikációs módszernek köszönhetően a Code civil alapvetően nem változott, egészen a 2016. évi mélyenszántó kötelmi jogi reformjáig.³ A szociális elvárás ugyan a generálklauzulus korlátozások révén, eredetileg is „benne volt” a kódexben a klasszikus magánjog morális szabályainak (pl. uzsoratilalom) érvényesítésével, melyet elsősorban a germán jogcsalád érvényesített. Az uzsoratilalom (az OPtrk.-ban⁴) azt jelentette, hogy amennyiben az egyik fél, kihasználva a másik fél szorult, függő helyzetét, tudatlanságát, könnyelműségét vagy tapasztalatlanságát, a maga számára az ellenszolgáltatáshoz képest aránytalanul előnyös kikötést ér el, a szerződés semmis. Ezen értékegyenlőségre törekvő szabályt az osztrák mellett, az uzsoratilalom által, elfogadta a német (BGB 138. Par. – Sittenwidriges Rechtsgeschäft, Wucher) és a svájci kódex (OR. 21. szakasz, 73.2. szakasz – visszaélő kamat a hitelnél, svájci Btk. – StGB, 157. szakasz) is. A magyar jogban (lásd a Ptk. 6:97. paragrafusát – uzsorás szerződés) a XIX. század harmincas éveiben külön törvény szabályozta az uzsoratilalmat. A XX. század közepén terjed el a francia jogirodalomban a szerződés érvényének erkölcsi szabályokkal⁵ való összeegyeztethetőségi elvárása.⁶ A különtörvények, melyek mint könnyebben változtatható és adaptálható szabályrendszerek, a körülményekhez képest módosultak vagy bővültek, mélyítették a Cc.-t, támogatván a morális és szociális elvárásokat.

A XX. század közepén megjelent kötelmi jog másik klasszikus francia szerzőpárosa, *Ambroise Colin* és *Henri Capitant*, meghatározván a szerződés fogalmát, lényegét, kiemelik a szerződési autonómiát, mely szerint a szerződést, és ennél fogva joghatását a felek szabad jogügyleti akarategysége hozza létre. A klasszikus liberalizmus doktrínája szerint ennek az akaratmegegyezésnek három jellemzője van: 1. a szerződés két vagy kivételesen három *egyenlő és szabad akarat* műve; 2. a szerződés a felek között, a felek *egyetértő szuverén jogügyleti akarata szerinti joghatást* vált ki; azaz közöttük jogokat és kötelezettségeket hoz létre; a közöttük létrejövő szerződés törvényt alkot, a felek törvényét képezi, s a feleket törvényerővel kötelezi (Cc. 1134, 1 albek.). Erről szól az akaratautonómia. 3. A szerződés *nem vált ki joghatást olyan harmadik személy irányában, aki a szerződés megkötésében nem vett részt.* A Cc. 1121. szakasza azonban a szerződés joghatását (hatályát) kivételesen kiterjeszti harmadik személyre is, ha harmadik személy javára szól, anélkül, hogy a harmadik személyre kötelmi

kötelezettséget róna ki.⁷ [A hatályos magyar polgári jogban ld. a Ptk. 6:63 paragrafusának (1), (2) bekezdéseit: a szerződés létrejötte, talán helyesebben – létrejövetele, továbbá a 6:116–6:119. paragrafusait: a szerződés hatálya és hatálytalansága.]

(*A semmisség és megtámadhatóság*) A Cc. az akaratautonómia klasszikus korlátozásait a *relatív és az abszolút semmisség* intézményeiben láttatja. Nevezetesen, *megtámadható* az a szerződés, melynél sérült a szerződő felek szabad jogügyleti akarata *tévedés* (Cc., art. 1110), *megtévesztés* (Cc., art. 1112) vagy *kényszerhatás* (Cc., art. 1113) miatt. (Igaz, az utóbbi esetben a francia szerzők a szabad akarathány miatt *nemlétező* szerződés szankcióját is említik). (A semmisséget illetően ld. a magyar Ptk. 6:88. paragrafusát, a megtámadhatóságot illetően pedig a 6:89–6:93. paragrafusait).⁸ Mivel az akarathiba magánérdeket sért, az érintett féltől függ, hogy a megtámadás jogával él-e, s ha igen, a bíróság a szerződést, ha a megtámadás eredményes, a semmisségi határozatával (ex nunc) hatálytalanítja, semmissé nyilvánítja. Ezzel szemben, a törvény erejénél, kezdettől fogva (ex tunc) *semmis* (nullité absolue) az a szerződés, mely közérdeket sért, azaz ellentétben áll a kényszerítő jellegű törvényi jogszabállyal (a magyar Ptk.-ban: 6:95. par. – tilos szerződés)⁹, a jószokásokkal (bonnes moers) és a közrenddel (l'ordre public). Ezért a semmisségre mindenki, az érintett fél, továbbá a közérdek felügyeletét ellátó ügyész (a hatályos magyar jogban a Ptké. 53/A. paragrafusa) is hivatkozhat. A francia jogban bárki hivatkozhat a semmisségre, érintettségtől függetlenül. A semmisség alapvető jogkövetkezménye a szerződés megkötését megelőző helyzet helyreállítása (in integrum restitutio; Cc. art. 1304). (A magyar Ptk.-ban: 6:88. és 6:112. par.). A megtámadható szerződések megtámadás hiányában, a megtámadási határidő elmúltával, törvényi jogszabály alapján (ex lege) érvényesessé válnak, a semmis szerződések nem (quod ab initio vitiosum est, tractu temporis non est convallescere). Az utóbbiak a törvény alapján a megsemmisítés időpontjától érvénytelenek. A semmis szerződések kivételesen érvényben tarthatók azáltal, hogy a felek kérelmére, bírói úton, bírói közreműködéssel konvertálhatók, átalakíthatók más érvényes szerződéssé vagy a semmis részek kiiktatásával, részleges semmisség esetében. (A magyar Ptk.-ban: 6:110. par. (1) bek. a) albek. és 6:114. par.). A formahiányos szerződés – elsősorban a svájci Kt. (1911) megoldása szerint – kölcsönös teljesítéssel konvalidálható (a svájci bírói gyakorlatban: BGE 112, II. 333). (A magyar Ptk.-ban, úgy tűnik, hasonlóképpen: 6:94. par. (1) bek.). A francia jogban a törvényi (kódex általi) korlátozások a szerződés létrejövetelét és érvényét illető feltételeket is érinthetik – így a szabad akaratnyilvánítást, a cselekvőképességet, a szerződés tartalmát, tárgyát, alakját és jogcímét (cause) illetően.¹⁰ Hozzáfűzhető, hogy a jogcím a Cc. kötelmi jogi reformja után többé nem feltétele a szerződés létrejövetelének.¹¹

(*A pacta sunt servanda elve és a bírói közreműködéssel való szerződésmódosítás megváltozott körülmények miatt*) A francia jogban a liberális doktrína hatására egészen a XX. század második évtizedének közepéig uralkodó szabály volt a *pacta sunt servanda* elve, vagyis az, hogy a tartós visszterhes szerződést úgy kell teljesíteni, ahogyan szól, függetlenül attól, hogy a körülmények a teljesítés időpontjáig a teljesítés „elnehezülését” előidézve, lényegesen megváltoztak. Arra való tekintettel, hogy a szerződés a felek akaratát tükrözi és közöttük a törvény kötőerejével végérvényesen, azonos hatállyal hoz létre jogokat és kötelezettséget. Nem volt elképzelhető, hogy az egyik fél kérelmére a bíróság módosítsa a szerződést, még akkor se, ha a tartós szerződésnél a megkötés időpontjában fennálló (gazdasági) körülmények a szerződés teljesítésének időpontjában,

előre nem látható oknál fogva, lényegesen megváltoztak és ezáltal az egyik szerződő fél számára a szerződés szerű teljesítés súlyosan aránytalan terhelés lenne. A Cc. nem is szabályozta a *megváltozott körülmények miatti bírói módosítás* lehetőségét. A szerződés módosítására csak a felek egyetértő akaratával kerülhetett sor. Az első világháború közepén azonban a francia Legfelsőbb Adminisztratív Bíróság, pontosabban az Államtanács (Cour de cassation-nak ún. adminisztratív, közigazgatási osztályának minősíthető Conseil d'état), 1916. március 30-ai határozatával¹² véget vetett ennek a hagyományos szabálynak. Adott esetben helyt adott a szorult helyzetben levő fél szerződés módosítási kereseti kérelmének, aki módosítási igényét arra alapozta, hogy a háború előre nem látható, el nem hárítható hatása miatt (a nyersanyaghiány megdrágította a vállalt termények előállításí árát, s ez a leszerződöttnél jóval magasabb lett) gazdaságilag ellehetetlenülne, ugyan nem feltétlenül csődhelyzetbe kerülne, ha a szerződést úgy kellene teljesíteni, ahogyan szól, vagyis a leszerződött áron. Kérte a bírósági beavatkozást az ár csökkentése vagy a szerződés felbontása céljából. A bíróság, pontosabban az Államtanács helyt adott az ármódosítási kérelemrésznek. Álláspontját azzal indokolta, hogy a *pacta sunt servanda* elve csak akkor érvényes, ha a tartós, visszerthes szerződés megkötése időpontjában a kölcsönös szolgáltatások értékét meghatározó körülmények a szerződés teljesítésének időpontjáig lényegesen nem változtak meg. Ám ha a körülmények idővel, a szerződés megkötésének időpontjában előre nem láthatóan, el nem háríthatóan megváltoztak, oly mértékben, hogy a kötelezettnek a szerződés szerű teljesítése elnehezülne (gazdasági értelemben a kölcsönös szolgáltatások értékegyensúlya kritikus megbomlásának esetében), indokolt a *pacta sunt servanda*tól való eltérés (*théorie de l'imprevision*).¹³ Carbonnier megjegyzi, hogy a *pacta sunt servanda*tól való eltérés itt látszólagos, mert a felek az árat a szerződés megkötésének időpontja szerint fennálló gazdasági helyzet, árak szerint szabták meg, s ha ezek a teljesítés időpontjában előre nem látható, elháríthatatlan okból (tehát *vis maior* esetben) lényegesen megváltoznak, indokolt az érdekelt fél kérelmére bírói beavatkozás az ár revíziója céljából, tekintettel az új körülményekre. A *pacta sunt servanda* elve immáron úgy értelmezhető, hogy a szerződést úgy kell teljesíteni, ahogyan szól, kivéve, ha a körülmények később, a teljesítés időpontjában lényegesen megváltoztak, előre nem látható, elháríthatatlan okból.¹⁴ A conseil d'État határozata óta a praxis anélkül, hogy a törvényi jogszabály megváltozott volna, vagyis anélkül, hogy a Cc. szabályozta volna a megváltozott körülmények miatti szerződés módosítás feltételeit, kivételesen, a szorult helyzetben levő fél kérelmére, jóváhagyta a bírói beavatkozást a szerződésben, feltéve, hogy a tartós szerződés teljesítése időpontjáig a körülmények főként erőhatalom hatására megváltoztak, úgyhogy a szerződés szerű teljesítés a kötelezettet kedvezőtlen gazdasági helyzetbe hozná.¹⁵

A francia doktrína a XX. század hatvanas éveiben a *clausula rebus sic stantibus* kivételes érvényesítését elismervén, kritikusan értékelte a *praxist*, utalva arra, hogy e jogintézmény kiterjesztő értelmezés esetében megkérdőjelezi a szerződés intézményét. Hozzáfűzhető, hogy a XX. században létrejövő kodifikációk, pl. az 1942. évi olasz Ptk., már rendre szabályozzák a megváltozott körülmények miatti bírói közreműködés útján történő szerződés módosítást, a szorult helyzetben levő fél kérelmére. Végül is, a francia Cc.-be, nevesített jogintézményként, a *clausula rebus sic stantibus* majd csak a 2016. évi kötetelmi jogi reform során került bevezetésre, restriktív feltételekkel.¹⁶ (A magyar Ptk.-ban ld. a 6:191. paragrafust – a felek általi szerződés módosítás, valamint a 6:192. paragrafust – bírósági szerződés módosítás, előre nem látható, felek által elő nem idézett, rendes üzleti kockázatba nem tartozó körülmények megváltozása esetében).

(A kódexen kívüli szociális törvényhozás, a Code civil kötelmi jogi reformja, a kauza, a BGB reformja, a fuduciárius hitelbiztosítási és bizalmi vagyonekezelési szerződések) A XXI. század második évtizedében megvalósított francia kötelmi jogi reform meghagyta a klasszikus, akaratautonómiára épülő szerződés-konceptiót, valamint a jórészt generálklauzulás korlátozásokat. A szociális törvényhozás, pl. a Code de travail (munka törvénykönyve), a Code de santé (egészségügyi biztosításról szóló törvény) – mint kódexen kívüli törvényhozás, mintegy „szabadpiaci korlátozásként” – továbbra is megmaradt. A Cc. módosításai száznál is több, azonban jelentősek. A jogi cél (cause) többé nem feltétele a szerződés létrejövetelének. Azonban maradt az, hogy a tilos jogi cél semmisséget von magával. A módosítások során, immár a szerződés bírósági módosításáról szóló clausula rebus sic stantibus jogintézményének szigorú feltételekkel körülvevő szabályozására is sor került. [Ami egyébként a magyar Ptk.-ban is helyeselhetően elfogadott és szabályozott: Ptk. 6:191. par. (1), (2) bek.]

Jelentős újdonság, hogy a Cc. 2007-es évi módosítása során szabályozásra került a *fiduciárius hitelbiztosítékként szolgáló tulajdonátruházás*. Ami egyébként a francia jogelméletben is, akárcsak a magyarban, érvényessége tekintetében vitatott jogintézmény.¹⁷ A francia elméleti vitákban felmerült az, hogy a hitelező joga a biztosíték átadott dologon jogszerző tulajdonjogot vagy csak zálogjogot szerez-e. Különösen arra való tekintettel, hogy a biztosítékkul adott dolog használata és a további átruházás (rendelkezési jog gyakorlása), a hitelező (pl. bank) és a hitelezett (hitel felvevője és a biztosíték átadója) közötti bizalmi megállapodás értelmében, a hitelösszeg visszaszolgáltatásának teljesítési határidején belül (a hitelező, esetünkben a bank részéről) tilos. Ismeretes, hogy az új magyar Ptk. (2013) is eredetileg általánosan tiltotta ezt a szerződést, ennek minden válfaját. Később, a kritikák mentén (e sorok szerzője is egyike volt e rendelkezés kritikusaiknak¹⁸), az általános fiduciáritilalom enyhült, olyan értelemben, hogy a tilalom immáron csak a fogyasztói jellegű fiduciárius tulajdonátruházás útján történő hitelbiztosítási szerződéseket tiltotta meg. Ami azt jelenti, hogy a vállalkozások közötti szerződések esetében a biztosítéki jellegű fiduciárius tulajdon – vagy követelés-átruházás (engedmény) – nem tiltott, hanem engedélyezett.¹⁹ A német BGB a 2001–2006 között megvalósított mélyenszántó kötelmi jogi reformja során (több mint háromszáz paragrafus módosult vagy kiegészült) a fiducia nem került szabályozásra, ennél fogva eleve nem tilos. Maradt az elméletben és bírói gyakorlatban a reform után is érvényesülő álláspont, hogy a fiducia elvben nem érvényességi, hanem teljesítési, joggal való visszaélési kérdés. Más szóval, a semmisség akkor kerülhet szóba, ha a fiduciárius tulajdonos visszaél a szabad rendelkezést illető bizalmi korlátozással. (A svájci doktrína – Theo Guhl – találó megállapítása szerint, a fiduciárius tulajdonos több joggal rendelkezik, mint amennyi járna, vagyis szabad).²⁰ A német bírói gyakorlat attól a tényről függően tartja a biztosítéki jellegű tulajdonátruházást, hogy az adott szerződés ellentétes-e a jóhiszeműség követelményével (Treu und Glauben, BGB, 242. paragrafus).²¹ Hozzá kell fűzni, hogy a német „fiduziarisches Rechtsgeschäft”, Treuhandgeschäft, Verwaltungstreuhand, Sicherungstreuhand²² egyes változataiban különbözik az angol trust-tól, azaz a bizalmi vagyonekezelési szerződéstől, melynek elvi szintű érvénye sem a külföldi, sem az újabb magyar jogban alapvetően nem vitatott, bár tényszerűen ennél is előfordulhat az, hogy a fiduciárius vagyonekülönítés miatt, törvénykerülő (pl. adókerülő) jellege van vagy lehet.²³ A német jog is ismeri az angol trusthoz hasonlítható intézményt, és ezt Treuhandgeschäftként nevesíti. Ennek az a célja, hogy az átruházott jog a jogszerző számára meghatározott használatot, azaz vagyongondozást biztosítson, bizalmi alapon (Treuhandgläubigerschaft), majd a dolgot ez után köteles visszaszolgáltatni. A jogszerző,

többek között, átvállalhatja a harmadik személy iránti hitelezői szerepet, az átruházott követelés megvalósítása céljából. Ettől (Treuhandgeschäft) a német jog megkülönbözteti a biztosítéki jellegű tulajdonátruházást (Sicherungsabtretung).²⁴ A fiduciárius, hitelbiztosítékként szolgáló tulajdonátruházás lényege abban van, hogy a hitelezett valamely dolgot a hitel visszafizetésének biztosítékaként ideiglenesen tulajdonba átad a hitelezőnek (rendszerint banknak), azzal a bizalmi klauzulával, hogy a hitelező az átadott dolgot visszaszolgáltatja, amint a hitelezett visszafizeti a hitelt, kölcsönt, beleértve a leszerződött kamatot is. A hitelező ugyan megszerzi a biztosítékként szolgáló dolog feletti tulajdonjogot, de ezzel – a bizalmi korlátozás miatt – szabadon nem rendelkezhet, egészen a hitel visszafizetésének esedékességéig. Hitelbiztosítékként szolgálhat a hitelezett valamely követelésének átruházása, ingó dolgának átadása vagy akár átadás nélkül, ingatlan dolgon, hitelező javára történő jelzálog alapítása. E szerződés érvényessége a német jogban tényszerűen csak akkor merül fel, amikor a biztosítékként átadott dolog értéke messze meghaladja a hitelösszeg értékét. Ilyenkor a hitelező érdeke az, hogy a hitelezett ne teljesítsen, mert ekkor megszerzi a hitelösszegnél értékesebb dolog feletti, teljes, bizalmi korlátozás nélküli tulajdont. Mégis, ilyen esetben is, ha a hitelezett határidőben teljesít és a hitelező visszaszolgáltatja a hitelértéken felüli dologi biztosítékot, a szerződés érvényessé válik. Tehát a fiducia gyakorlatilag teljesítési és nem érvényességi kérdés. Eseti, tényállási körülménytől függően, inkább tartozik a joggal való visszaélés kategóriájához (agere in fraudem partis). Ugyanis a hitelező akkor él vissza „ideiglenes” tulajdonával, ha nem tartja be a bizalmi alapon történő rendelkezési korlátozást, és a hitel visszafizetési határidejének esedékessége előtt rendelkezik vele, azaz értékesíti. A fiduciárius hitelbiztosítéki tulajdonátruházás érvényessége elvi szinten nem merül fel, ha a biztosítékként átadott dolog értéke nem haladja meg a hitelösszeget. Így tényszerű az, hogy a fiduciárius szerződés érvényes vagy érvénytelen, attól függően, hogy ellenében áll-e a jóhiszeműségi követelménnyel. A francia Code civil 2007. évi módosításával, a 2011–2024. közötti szakaszaiban részletesen szabályozza a „fiducie”-t, vagyis a fiduciárius szerződést és ennek érvényességét.²⁵ A 2011. szakasz tartalmazza az angol trustra (bizalmi vagyonkezelés) emlékeztető fogalom-meghatározást. A törvényi definíció szerint a fiducia olyan művelet, amelynél több alapító átruházza dolgait, jogait, követeléseit, és ezeket a jövőben több fiduciáriusra bízva mint elkülönített vagyont, vagyonkezelés, azaz jövedelemszerzés (nyereség) céljából. A 2012. szakasz szerint a fiducia létrejöhet törvény vagy szerződés alapján. A fiduciárius szerződést közjegyzői formában kell megkötni, ellenkező esetben semmis. A 2013. szakasz értelmében a fiduciárius szerződés semmis, ha célja a kedvezményezett (azaz a vagyon eredeti tulajdonosa) jövedelmének megakadályozása. A 2014. és 2015. szakasz értelmében a szerződés semmis, ha adófizetés megkerülése céljából jött létre. A 2018. szakasz további semmisségi rendelkezéseket tartalmaz, pl. arra az esetre, ha a szerződésből nem tűnik ki az alapítók és fiduciáriusok identitása. A 2020. szakasz szerint az államtanács (Conseil d’État) által előírt szabályok szerint nemzeti (országos) fiducia-lajstrom (regiszter) jön létre. A francia Code de commerce (Kereskedelmi Törvénykönyv) 2008. évi kiegészítése révén a fiducia szabályozására a 622-23-1 szakaszában került sor. Ebben a törvény megszabja, hogy a fiduciárius vagyon létrehozására külön erre vonatkozó szerződés alapján kerül sor.²⁶

(A jogellenesség, a károkozás és a joggal való visszaélés és jogkövetkezmenyei) A polgári jog kétféle jogellenességet ismer: az egyik közvetlen, a másik a közvetett. *Közvetlen jogellenességnek* minősül a kényszerítő, azaz tiltó jogszabály szavával ellentétes magatartás. Ilyen jogszabály a másnak való *károkozás általános tilalma*, amelyet

a magyar Ptk. is elfogad. (Ptk. 6:518, 6:520. par.) A Ptk. szavai szerint, aki másnak kárt okoz, köteles azt megtéríteni, főszabályként *teljes* mértékben (mind a felmerült kárt, mind az elmaradt jövedelmet, a teljes térítés elve alapján, Ptk. 6:522.). Elvben független attól, hogy a jogellenesség a szerződés megszegéséből (szerződési felelősség), vagy a törvényi jogszabállyal ellentétes magatartásból ered (deliktuális felelősség). *Közvetett jogelleneségről* akkor van szó, ha adott magatartás ugyan összhangban van a kényszerítő jogszabály szavával, de ellentétben áll a törvény céljával, rendeltetésével. Ez nem más, mint a *joggal való visszaélés*. A Ptk. tiltja a joggal való visszaélést [Ptk. 1:5. par.(1), (2) bek.]. Ebből kétféle van: a kényszerítő jellegű törvény céljával, azaz a közérdekkel ellentétes magatartás (agere in fraudem legis) és a szerződés másik felének joggal oltalmazott magánérdekének megsértése (agere in fraudem partis). Rendszerint az utóbbiak sorába tartozik a kerülő szerződés (Umgehungsgeschäft). Ha a kerülő szerződés célja egy, a felek számára kedvezőtlen jogszabály alkalmazásának „kiküszöbölése”, akkor a megkerült jogszabály szankciójának alkalmazására kerül sor. Így pl. ha a szerződő felek között azonos tárgyú két szerződés jön létre, amelyek közül az egyik színlelt (pl. ajándékozás), amelyet a felek valójában nem akarnak és a másik palástolt (pl. adásvétel), amelyet a felek valójában akarnak – annak érdekében hogy a kevesebb formalmi adóval terhelt ingyenes szerződést mutassák fel az adózási szerv előtt –, a felek által kívánt palástolt szerződés lesz az érvényes, és ez esetben, a színlelési „operáció” felfedését követően, a megkerült, kedvezőtlenebb adókamatláb érvényesül.

A rendszerváltás előtti magyar polgári jogban az *állami kárfelelősség* ki volt zárva arra az esetre, ha az állam a szervei által állampolgárnak kárt okozott (pl. a bíróság valakit ártatlanul ítélte el), az állami szuverenitásra, tehát az állami kárfelelősségi immunitásra hivatkozva. A rendszerváltás utáni Ptk. módosításai és az új Ptk. is – más európai jogrendszerrel konvergens, megegyező módon – bevezeti az állami, azaz az állami szervek által állampolgárnak jogellenesen okozott kárért való felelősséget. Alapvető indoklás immáron az, hogy a *polgári jogi kapcsolatokban* (szerződés, polgári jogi delictum) az *állam*, állami vagy önkormányzati *szerv* nem szubordinált, főlérendelt, hanem kordinált, *mellérendelt*. (Ptk. 1:1. par.) Így az állam vagy szerve nem mentheti ki magát szuverenitására hivatkozva a kárfelelősség alól. Igaz, a magyar Ptk. – eltérően más európai kontinentális jogrendszerek megoldásától – nem az államnak, hanem az állami szerveknek a kárfelelősségéről szól. (Felelősség közhatalom gyakorlásával okozott kárért, azaz közigazgatási, bírósági, ügyészségi, közjegyzői és végrehajtói jogkörben okozott kárért: Ptk. 6:548–6:549. par.). A számos egyéb különleges felelősségi alakzat (objektív vagy tárgyi, veszélyes üzemi felelősség, gyártó termékfelelőssége, állattartói felelősség, épületkárok iránti felelősség, felelősség vétőképtelen személy által okozott kárért, lásd a Ptk. 6:535–6:563. paragrafusait), melyeknél az általános felelősségi feltételek módosultak, különös figyelmet érdemel, mint pl. a professzionális felelősség, melyre jellemző a szakma, hivatás által megszabott mércék betartásának követelménye, ennek hiányában beáll a kárfelelősség. E kárfelelősségnél tehát a jogellenesség – mint felelősségi feltétel – nem a törvénynek, hanem a szakma vagy hivatás szabályainak megszegéséből ered.

(*A szóbeliség elve és az alaki kényszer útján előírt korlátozások*) A klasszikus tanítás értelmében az akaratszabadság azt jelenti, hogy a szerződés a felek közötti egyszerű, formaközvetítés nélküli, szóbeli (szabad, befolyásmentes, egyetértő) megállapodás alapján (solo consensus) jön létre. (*Szóbeliség, konszenzualitás elve*, a magyar Ptk.-ban: 6:58. és 67:59. par.). A szerződés csak akkor formális, alakisághoz kötött, ha a törvény a formát a szerződés létrejövetelének és érvényének feltételeként előírja (Ptk. 6:70. par.). Egyébként

a konszenzuális elv mint főszabály és a formális elv mint kivétel, a francia jogban megmaradt a francia Code civil módosításai után is.

A XX. századi francia jogirodalom joggal szól a *formalizmus elvének* szinte a szóbeliséget túlhaladó terjedéséről, a formalizmus elvének „virágzásáról”, mivel számos külön törvény tette kötelezővé a szerződés jogkeletkeztető eleme többé nem az egyszerű szóbeli akaratmegegyezés, hanem maga a forma. A szerződés joghatása (hatálya) majd csak a forma kiállítását követően áll be és csak azt érinti, amit a forma tartalmaz, főként a fő elemeket illetően. A kötelező alakiságon kívüli szóbeli megállapodások nem képezik a szerződés tartalmát. (Forma dat esse rei). Maga a kódex (Cc.) is gyakorta írta (írja) elő a kötelező formát, legtöbbször írásbelit, pl. ingatlan adásvétele, haszonbérlete esetében. Mégpedig a szerződő *felek jogbiztonsága* érdekében. Ami azt jelentette, hogy a szerződésnek legalább a fő vagy lényeges elemeit (essentialia negotii) az előírt alakba kell helyezni, különben a szerződés érvénytelen. A mellékes elemek kikötését illetően, maradt a szóbeliség vagy formátlanság elve. Ez a formalizmus (contrat solennels) abból következett, hogy a kódexen kívüli külön törvények gyakorta írták elő a kötelező formát azzal az indoklással, hogy a szerződési szabadság e korlátozása a felek érdekeit, jogbiztonságát szolgálja, megelőzi a szerződés tartalmával kapcsolatos jogvitákat. Mindenesetre a francia jogban is, mint a hatályos magyar jogban, a formakötelesség biztonságos és szakszerű ellátását a közjegyzők végzik, teljes bizonyítási erejű joghatással. A francia jogban a lényeges formának a felek közjegyzői közreműködés nélkül is eleget tehetnek. Azonban a közjegyzői formába iktatott, egyébként konszenzuális szerződésnél, a közjegyzői forma a szerződés tartalmát illetően abszolút bizonyítási erővel, joghatással bír.²⁷ A francia tételes jogban a formaköteles szerződések közé tartozik a házassági szerződés (contrat de mariage, Code civil, art. 1394), az ajándékozás (donation, Code civil., art. 931), a jelzálogjogról szóló szerződés (contitution d’hypothek, Code civil, art. 2127), tartozásátvállalási szerződés (subrogation conventionnelle consenti par le debiteur, Cc. art. 1150/2).

Említésre méltók az Osztrák Polgári Törvénykönyvnek (OPtk.) a szerződés alaki kelleire vonatkozó rendelkezései, melyek részben változtak az elmúlt három évtizedben megtörtént, mintegy száz jogharmonizációs módosítás során. A hatályos 883. paragrafus szerint, a szerződés szóban vagy írásban, a bíróság előtt vagy ezen kívül, tanúkkal vagy nélkülük köthető meg. A forma ilyen változatossága, kivéve a törvényben megszabott eseteket, a szerződés kötőerejét nem befolyásolja. A 884. paragrafus szerint, ha a felek szerződésüket (megjegyzés: előszerződésben) meghatározott formához kötötték, vélelmezhető, hogy e forma nélkül a szerződés nem vált ki joghatást. A 885. paragrafus szerint a csupán a lényeges elemeket tartalmazó formális megállapodás (pontozat, Punktation) ezen elemek tekintetében kötelezi a feleket. A 886. paragrafus értelmében, ha a törvény vagy a(z) (elő)szerződés kötelező formát ír elő, a szerződés akkor jön létre, amikor a felek (a szerződési okiratot) alá írták. Ha a felek cselekvőképtelenek, a szerződést aláírás helyett közjegyző által hitelesített kézjegyükkel vagy két tanúval tanúsított kézjegyükkel láthatják el. Az írásbeli szerződés megköthető bírósági vagy közjegyzői formában. A saját kezű aláírás helyett a mechanikus aláírás csak akkor elegendő, ha ez a jogforgalomban szokásos.²⁸

Általában az eredetileg konszenzuális vagy szóbeli szerződés is formába foglalható. Ettől azonban a szerződés nem válik formálissá (vitatható, hogy kivételt képez-e a közjegyzői forma felvétele), mert ez esetben nem az alaki kellék hozza létre a szerződést, hanem a forma kiállítását megelőző egyszerű szóbeli akaratmegegyezés. A formának itt nincs jogkeletkeztető rendeltetése, hanem csupán relatív bizonyítási hatása van.

A konszenzuális elv érvényének terepén a szerződés tartalma, az alaki kellékben foglaltakat illetően, megállapítási perben vitatható, vagy azért, mert a formatartalom különbözhet a megelőző szóbeli szerződéstől, vagy azért, mert a forma kiállítását követően, a szerződés utólag szóban is módosítható. Így a szerződés tartalma formától eltérő, más bizonyítási eszközzel is bizonyítható, pl. tanú útján. Egyszóval, a konszenzuális szerződés formába helyezése esetén, az eredeti szóbeli megegyezés, továbbá, a formába helyezés után történő egyszerű akaratmegegyezéssel elért módosítások is mérvadók. A magyar jogban, úgy tűnik, hasonlóképpen van. Figyelembe véve azonban a Közjegyzői törvény formaszabályait [1991. évi XLI. törvény a közjegyzőkről, 1. par. (1), (2) bek, 111. par., 133. par.], akár nem formaköteles szerződés közjegyzői formába helyezése is lehetséges, és ilyen esetben, legalább bizonyítási hatás tekintetében, abszolút tartalma elvben – úgy tűnik, közhitelessége miatt – nem vitatható. Egyébként, ha konszenzuális szerződés a szóbeli megállapodás után közjegyzői közreműködés nélküli formát ölt, és a szóbeli, valamint formába foglalt szerződéstartalom egymástól különbözik, a formába foglalt tartalom csak akkor nyer elsőbbséget, ha ez tényszerűen, a formába foglalt utalással, szerződésmódosításként minősíthető. Habár a Ptk.-nak a formára mint a szóbeliségtől eltérő kivételre vonatkozó rendelkezései és azok szükségzavú szabályai világosak [Ptk. 6:70. par., (1), (2), (3) bek., a Ptk. 6:60. paragrafusához kapcsolódóan], nem tűnnek elegendőnek, különösképpen a formalitás elvének, azaz a konszenzuális elv korlátozásának tekintetében. Szerintem a forma, elvi szinten, mivel a szerződés érvényét érinti, inkább a kódex, és kevésbé a külön törvény „témája”. Elvben, általánosan elfogadott szabály szerint, a kötelező formához kötött szerződés módosítása is, a szerződés létrejveteléhez szükséges forma igénybevételével történik, legalább a szerződés ún. lényeges elemeit illetően.

A francia jog – a római jog hagyományaira alapozva – az ún. *reál szerződéseket* is (mutuum, commodatum, pignus, alapvetően a kölcsön, letét) a formális szerződések közé sorolja. [A magyar jogban hasonlóképpen: a haszonkölcsön, Ptk. 6:357. par.; a letét, Ptk. 6:360. par. és a zálogjog, Ptk. 5:87 (1) bek. b) albek.²⁹] Ugyanis ezek létrejveteléhez nem elegendő az egyszerű (szóbeli) akaratmegegyezés, mert ez csak előszerződésnek minősül, hanem szükséges az ígért dolog átadása is. Itt az átadás nem a szerződés teljesítését jelenti, mint más szerződésnél, hanem a szerződés megkötését. Vagyis az átadásnak konstitutív, jogkeletkeztető rendeltetése van, az átadástól kezdődően jön létre a (fő) szerződés. Mivel a megállapodás utáni átadás hozza létre a szerződést, a reálszerződések egyoldalúan kötelezőek, a szerződés létrejvetelétől kezdődően csak a másik félnek, pl. a kölcsönzöttnek van kötelezettsége.³⁰ Ugyan történt kísérlet a klasszikus reál szerződéseknek „konszenzualizálására”, szóbelivé való alakítására, melynek következménye a visszterhesség, pl. a svájci Kt-ben (Kötelmi törvénykönyvben), de ez más kódexekben (joggal) nem vált általánosan elfogadottá.

(*Biztosítási szerződés*) A klasszikus polgári jog egyik „szociálisnak” minősíthető intézménye a (kötelező) biztosítási szerződés. E szerződés, egyfelől lehetővé teszi a közlekedési baleseti, a professzionális tevékenységet végzők károkockázatai megvalósulása esetén, díjfizetés ellenében, az okozó kárfelelősségének átszállását a biztosítóra (Ptk. 6:439. par.), másfelől az egészségbiztosítás, a nyugdíjbiztosítás révén, főszabályként a munkáltatók terhére, a munkavállalók egészségi és nyugdíjellátását.³¹

(*Szerződéskötési kötelezettség, kötelező tartalom*) A szerződési szabadsághoz tartozik az is, hogy a felek szabadon dönthetnek arról, hogy kössenek-e szerződést, vagy sem. Ide tartozik az is, hogy a felek a szerződés tartalmát (kölcsönös jogokat és kötelezettségeket)

szabadon, maguk határozzák meg. A szerződési szabadság körébe tartozik, főszabály szerint, hogy nincs szerződéskötési kényszer, vagyis, főszabály szerint a szerződés megkötésére csupán a felek egyetértő akarata alapján kerülhet sor. Kivételesen azonban a törvény előírhatja a kötelező szerződéskötést (szerződéskötési kötelezettség). A Ptk. 6:71. paragrafusának (1) bekezdésében megszabja: „Ha jogszabály szerződéskötési kötelezettséget ír elő, és a felek a szerződést nem kötik meg, a bíróság a szerződést létrehozhatja, és annak tartalmát meghatározhatja.” A vonatkozó törvény alapján [2008. évi LVII. törvény a kötelező gépjárműbiztosításról, 4. par. (1) bek.] a kötelező szerződéskötés körébe sorolható a gépjárműforgalomban résztvevő járműtulajdonosok kötelező felelősségbiztosítása, hasonlóképpen a professzionális, azaz az orvosi, ügyvédi és közjegyzői tevékenységet folytatók számára kötelező a felelősségbiztosítás, amit a magyar jogban az EÜ (egészségügyi) ügyvédi és közjegyzői törvény ír elő. Előfordulhat az is, hogy jogszabály a szerződés valamely tartalmi elemét kötelezően meghatározza, amikor a szerződés a jogszabály által előírt tartalommal jön létre (jogszabály által meghatározott szerződési tartalom). [Ptk. 6:60. par. (1), (2) bek.]

(Az európai közösségi jog rendeleti és az irányelvi jog konkurenciája és tendenciális fejlődésmenete) Ismeretes, hogy az irányelvi közösségi jog helyet ad nemzeti hatáskörbe tartozó jogviszonyok szabályozását illető nemzeti törvényeknek (köztük a polgári jogi kapcsolatokat illetően is). Ez annál fogva érvényesül, hogy az irányelvi jog csupán a közösségi jog céljait tartja kötelezőnek, ezeken belül, a megvalósítási módot illetően, a nemzeti törvényhozóra bízta. Ezt megerősítette a masztrichti egyezmény Binnemarkt (közös piac) koncepciója. Ellenben a rendeleti szabályozás jellemzője az, hogy az ebben a formában meghozott közösségi szabályok – a csatlakozási egyezmény alapján – a hazai, nemzeti bíróságok előtt, ratifikációs egyezmény nélkül közvetlen alkalmazást nyernek. Tendenciálisan, a Magyarország teljesjogú uniós tagságát követő időszakban a kezdeti irányelvi jog dominanciája volt jellemző, időközben azonban megszorodott a rendeleti jog, elfoglalva az irányelvi jog hatáskörét.

Pénzkötelmek és infláció (pénzromlás)

(A pénzbeli kötelmek) A pénz mint fizetési eszköz a piacgazdálkodásban általános értékmérő. Hogy ezt a szerepét betöltse, szükséges, hogy a pénz nominális és vásárlóereje szerinti értéke hosszú távon összhangban legyen. Ha a vásárlóérték jelentősen csökken, inflációról, ha növekszik, deflációról van szó. A pénz vásárlóértékének viszonylagos állandósága a gazdaság stabilitását fémjelzi. Vásárlóerejének csökkenése nemcsak a lakosságot, hanem a gazdaságot (vállalkozásokat) is súlyosan érintheti, és érinti, többek között azáltal, hogy a fogyasztás csökken, és akár a termelés csökkenésével, recessziós következménnyel, stagnálással is járhat. A Ptk. szerint a pénztartozást a pénz tulajdonjogának a jogosult részére történő átruházása vagy a jogosult fizetési számlájára való befizetés vagy átutalás útján lehet teljesíteni (Ptk. 6:42. par.).

(A nominalizmus és valorizmus elve) Normatív szemszögből szemlélve, a pénzkötelmeket két alapvető elv vezérli: az egyik a nominalizmus, a másik a valorizmus elve. A nominalizmus elve azt jelenti, hogy a tartós és szukcesszív (időszakonként ismétlődő) teljesítésű szerződéssel pénzbeli szolgáltatást vállaló fél a másik félnek annyival tartozik, amennyit a szerződés előirányzott, függetlenül attól, hogy a teljesítési határidő esedékességének időpontjáig pénzromlásra került sor. Ezzel szemben a valorizmus elve azt jelenti, hogy amennyiben a teljesítés időpontjában jelentősen csökken a pénz belső

vagy másként vásárlóértéke, lehetővé válhat az inflációval arányos korrekció.³² Ez két módon történhet meg: az egyik a valorizációs szerződési klauzula, pl. csúszo skála, index klauzula útján, a másik a felek egyetértő akarata alapján, a szerződés módosítása révén. Az első esetben a teljesítéskor esedékes valorizáció a szerződésben előre megszabott mércék szerint történik, a második esetben a felek utólag állapotnak meg az ármódosításról, rendszerint a pénzromlással arányos növeléséről. A harmadik módról, a clausula rebus sic stantibusról, a bírói közreműködéssel való módosításról az előzőkben már volt szó.

(A pénz állandó és változó értékét meghatározó körülmények) A pénz vásárlóértéke több körülménytől függ. Egyrészt, első a pénzkibocsátás, a monetáris politika. Leegyszerűsítve: a termelt javakhoz képest nagyobb mértékű pénzkibocsátás pénzromláshoz vezethet. Ide tartozik a modern monetáris politika eszköztáráként a jegybanki alapkamat is. Másrészt, az aranyfedezet. Az aranyfedezet korábban, a pénz értékének aranyfedezet útján való megőrzésének idején (a XX. század első felében, pl. a svájci jogban) azt jelentette, hogy az adott pénzösszeget a pénztulajdonos a nemzeti bankoknál aranyra válthatta, a valuta és az arany értékarányával összhangban. Harmadrészt hazai pénznem külföldi valutára váltásának biztosítása a monetárk közötti piaci árfolyam szerint. Tehát a hazai pénznem értékét megszáthatja az ország külföldi valutafedezete is.

(Infláció, energiaválság) Az infláció a pénz vásárlási erejének hosszabb ideig tartó jelentős csökkenése. Komoly hatása van a lakosságra és a gazdaságra egyaránt. A lakossági vásárlókészség és -képesség csökken, a lakossági nemzeti valutában (pl. forintban) bankletébe helyezett megtakarítások értéke ugyancsak csökken, továbbá az infláció a termelési költségeket jelentősen növeli, és ezáltal a végtermék árát is. A pénzromlásnak több oka lehet, többek között előfordulhat előre nem látható körülmények hatására. Jelenleg Európa-szerte, így Magyarországon is jelentős az inflációs ráta, függetlenül attól, hogy adott tagországban az euró vagy hazai pénznem az általános fizetési eszköz. Az infláció azonban nem minden országban azonos mértékű. Az infláció egyik fő oka az orosz-ukrán háború, és az ezzel kapcsolatos energiaellátási krízis, a gázhiány, azaz az energiaforrások gyorsan növekvő ára, befolyásolva az energiafüggő termékek árnövekedését. Az energiaforrások csökkenése az energensek (energiahordozók: gáz, villany) árának mértéktelen növekedését okozta és egyúttal a fokozott energiahasználathoz fűződő termelés is drágább lett, kihatva a végtermék árnövekedésére. Az inflációra némileg hatást gyakorolt a 2022. év tavaszán és nyarán beálló szárazság is, csökkentve a mezőgazdasági termékek, azaz az élelmiszer mennyiségét, növelve ezek árát. Németországban évtizedeken át szinte ismeretlen jelenség, a jelentős, tíz százalékos infláció terheli a lakosság vásárlóképességét. Franciaországban is van infláció, de jóval kisebb. Ez többek között annak köszönhető, hogy ebben az országban megőrizték az atomerőműveket, úgyhogy a villamosenergia-termelés tekintetében ez az ország önellátó, orosz gázbehozatalra elvben nem szorul. Szemben Németországgal, mely atomerőműveit fokozatosan megszüntette, a környezeti veszélyre való hivatkozással, valamint az orosz-ukrán háború előtt viszonylag olcsó orosz gázbehozatalon alapuló gazdaságnak köszönhetően. Ebben az országban ezért, az energiahiány miatt alakult ki az infláció. Az EU által Oroszországgal szemben bevezetett szankciók jónéhány olyan országban, köztük Magyarországon is, mely gáz-, áram- és olajbehozatalra szorul, jelentősen befolyásolják az energensek gyors árnövekedését, ily módon gerjesztve az inflációt. Az energensek árstoppja, valamint a hosszútávú gázszolgáltatási szerződés(ek) egyelőre biztosítják az ország ellátását és részben csökkentik az energiaellátási gondok által okozott inflációs hatást.

(Árstopp) A piacgazdálkodásra, ha „nem számítjuk” a hagyományos, az előzőekben vázolt polgári jogi morális eredetű szabályokat és korlátozásokat, valamint a külön, szociális célzatú törvényhozást, nem jellemző az állami intervenciót jelentő árstopp. Ám az inflációs, azaz piaci extrém árnövekedési körülményekre való tekintettel, a létszükségleti áruk árkorlátozásával, azaz a rezsiköltségek csökkentése útján történő beavatkozás szükséges lépés. Amit a magyar kormány helyeselhetően megtett, annak érdekében, hogy védje a családokat, mert ennek hiányában teljes mértékben ki volnának téve az infláció – azaz az egyébként pusztán piaci körülmények közepette – árnövelő, terhelő hatásának. Igaz, az infláció így is hat, mert a bérek – a korrekciók ellenére – nem növekedtek az infláció mértékének arányában. Hogy ez ne hasson ki lényegesen a vállalkozásokra, egyidejűleg az árstopp miatti veszteségek ellensúlyozására, a termelés és a foglalkoztatás megőrzése céljából a kormány közvetett vagy közvetlen árkompenzációt nyújt. Hátránya, hogy terheli az államháztartást. A kiadások egy része a monopolhelyzetben levő nagyvállalkozások adózása által térül. Az állami intervenció előfordult már a XX. század második felében, más európai országokban is. Ilyen volt pl. a nyolcvanas években az angol és egyes kontinentális európai országokban előforduló intervenció: a létfontosságúnak minősített, de gazdaságilag elnehezült vállalkozások kontrollcsomagját kitevő részvényeit az állam felvásárolta, a talpra állás céljából beruházásokat eszközölt, majd amikor a vállalkozás ily módon gazdaságilag „helyrejött”, ezeket a részvényeket az állam újra értékesítette a részvényt piacon. (Ez, persze, merőben különbözik a korábbi, volt államszocialista rendszerekben alkalmazott államosítástól, melynek a célja a magántulajdonnak térítés nélküli, az állam javára történő vagyonelevonása volt.) A hatósági árstopp előnye az, hogy korlátozza az árnövekedést, hátránya az, hogy serkentheti a törvénykerülő magatartást és hozzájárulhat az áruhiány látszatához, vagy valóban csökkenti a termelést.

(Az inszolvenca, avagy fizetéseképtelenségi jog) Az európai irányelvi jog szintjén is (pl. 2015/848, fizetéseképtelenségi eljárásról szóló 2015. május 20.-ai európai parlamenti és tanácsi rendelet) történt hasonló célzatú törvényhozási intervenció, az inszolvenca jog (Insolvenzrecht, Insolvenzordnung) által. A klasszikus (XIX., XX. századi) csődjog szabályai szerint az eladósodott vállalkozás felszámolására (a magyar jogban pl. a XIX. század harmincas éveiben meghozott csődtörvény szerint) úgy került sor, hogy a fennmaradt vagyon és a tartozás mértéke szerinti arányban történt a hitelezők kielégítése. Pl. ha a csődhelyzetben levő vállalkozás fennmaradt vagyonának értéke csupán az összes tartozás felét tette ki, a felszámolás és végelszámolás során, minden egyes hitelező eredeti követelésének értékét ötven százalékkal csökkentették, kényszeregyezés útján. A XXI. századi közösségi inszolvenca jognak, amelyet a hatályos magyar törvény is, úgy tűnik, fokról fokra elfogadott (lásd pl. az 1991. évi XLIX. törvényt a csődeljárásról és a felszámolásról, valamint a 2017. évi CXXVI. törvényt a csődeljárásról és a felszámolási eljárásról szóló XLXX. törvény jogharmonizációs célú módosításáról), lényege az, hogy a bíróság és az adósok képviselével és irányításával a vállalkozást szanálják, pl. a fizetéseképtelen vállalkozás követeléseinek behajtása útján, eladdig, hogy képes legyen adósságait teljes mértékben kifizetni a hitelezőknek. Ily módon maga a vállalkozás is „talpra” állhat, nem kell elbocsátania a munkavállalókat és a hitelezők is teljes kielégítést nyernek.

(A pauliánusi kereset) A klasszikus hitelezővédelmi polgári jogi (magánjogi) eszköztárba tartozik az ún. pauliánus kereset (actio Pauliana), amelynek a lényege, hogy a hitelező polgári peres eljárásban kérheti a bíróságtól, hogy semmisítse meg az adósnak olyan,

más személyre történő, pl. ingyenes vagy fiktív tulajdonátruházását, melynek célja a hitelezői jogos követelés teljesítésének akadályozása, azaz, hogy megakadályozza őt a tartozás megvalósítása (behajtása) tekintetében.

(Jogváltozás és jogi stabilitás, jogalkotói felelősség) A civilizisztikai tapasztalat azt mutatja, hogy a gyakori jogváltozás „nem tesz jót”, csökkenti a jogmegismerés és a jogkövetés lehetőségét, jogbizonytalanságot okozva. Igaz, az ignorantiam iuris nocet szabálya szerint, a jog ismeretének hiánya nem ment ki a jogszabály által előírányzott felelősség alól. Az intervenciós jog addig szükséges, amíg ezt az adott krízishelyzet indokolja. (Amint ez Magyarországon megtörtént a koronavírusjárvány tartama idején.) Ritkán, de előfordulón vannak jogirodalmi utalások az ún. jogalkotói (közjogi) felelősségről vagy kárfelelősségről, ha az új törvény korábban szerzett alanyi jogot sért. A jogalkotói felelősség akkor fordulhat elő, ha a jogszabály alkotmánybírói eljárás alapján alaptörvényellenesnek minősült, vagy amennyiben az állampolgárnak a korábbi törvény szerint, jogszerűen szerzett alanyi jogosultságát elvonja. A 2010. évi, jelenleg módosítás alatt álló CXXX. jogalkotásról szóló törvény nem véletlenül írja elő, hogy jogmódosítás előtt szükséges a törvény eddigi és a módosítási célok szerinti alapos hatásvizsgálata (előzetes és utólagos hatásvizsgálat).³³

(Az új törvény jövőbeni hatálya és visszaható hatályának elvi tilalma) A polgári jogi doktrína, a jogbiztonság szavatolása céljából, a jogszerűen szerzett jogosultságok oltalma céljából az új civilizisztikai törvénynek csak jövőbeni hatályt javasol, főszabályként tagadja a visszaható (visszamenő) hatályt.³⁴

A versenyjog (antimonopolisztikus törvényhozás) korlátozó szerepe

(A monopólium, a kartell, a tisztességtelen verseny kontrollja) A gazdasági erőfölényben levő vállalkozások gyakorta, mind a XIX., mind a XX. századi európai jogfejlődés során, tényszerűen és előfordulón megvásárolták a konkurenst, a versenytárs vállalkozásokat, eljutva egészen az ágazati szintig és ily módon monopóliumot, kartellt hoztak létre. A monopólium azonban a piacgazdálkodás szemszögéből nemkívánatos, hiszen konkurencia hiányában, a monopolista egyoldalúan szabhatja meg az árviszonyokat, a fogyasztók kárára vagy terhére. Ezért alakult ki az antimonopolisztikus törvényhozás, mely a kartell-monopólium megszüntetését, avagy korlátozását célozza meg pl. fokozott adóterheléssel vagy a tisztességes verseny követelményeinek megszegése esetén megfelelő jogkövetkezmények elrendelésével. Az Alaptörvény Alapvetés, M) cikkének (2) bekezdésében kihangsúlyozza, hogy „Magyarország biztosítja a tisztességes gazdasági verseny feltételeit. Magyarország fellép az erőfölénnyel való visszaéléssel szemben, és védi a fogyasztók jogait.” Ennek értelmében, a hatályos magyar 1996. évi LVII. törvény a tisztességtelen piaci magatartás és versenykorlátozás tilalmáról szóló törvény (módosításaival együtt) 2. paragrafusa megszabja, hogy tilos gazdasági tevékenységet tisztességtelenül végezni, az üzletfelek vagy a versenytársak kárára, pl. megteveszteni őket; tilos a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés.³⁵ E törvény 23. paragrafuszában előírja a vállalkozások összefonódásának kontrollját, melyet a Gazdasági Versenyhivatal lát el. Maga a Versenyhivatal bejelentés alapján versenyfelügyeleti eljárást vagy utólagos kontrollt indíthat, végezhet azon vállalkozás ellenében, mely megsértette a tisztességes verseny törvényi szabályait, elvárásait, és ellenében bírságot is megszabhat. Sőt, pert is indíthat a bíróságon. A perben versenyjogi szabályok megsértése iránti megállapítás, vagy a tisztességtelen versenytevékenység megszüntetésére irányuló, vagy a versenyhelyzet helyreállítása iránti

határozat is hozható. Ha a bírósági pert az érintett versenytárs vagy fogyasztó indítja, kártérítés is igényelhető (Tpm. 86. par.). A versenyjogszabályok megsértése a jogsértő terhére, az érintett javára, vagyoni és nemvagyoni (sérelemdíj) kártérítéssel járhat.³⁶

(Fogyasztóvédelem) Ki kell emelnünk, hogy a magyar Ptk. elvi versenyjogi rendelkezéseibe helyeselhetően bekerültek a nem lojális verseny európai közösségi szabályai, a fogyasztók fokozott oltalma céljából. (Ptk., fogyasztói jogot csorbító feltétel semmissége, 6:100. par.; tisztességtelen általános feltétel semmissége, 6:102. par.). A fogyasztói szerződés olyan szerződés, amelynek egyik fele lajstromoztatott gazdasági tevékenységet folytató vállalkozás, a másik pedig a szerződést nem ilyen minőségben köti meg. Más szóval, a szerződést valamilyen önálló foglalkozáson vagy üzleti tevékenységen kívül vagy ettől függetlenül köti meg. [Ptk. 8:1. par. (1) bek., 3., 4. albek.]

(Általános üzletkötési feltételek) A Ptk. szerint az általános üzletkötési feltételek olyan szabályok, melyeket a vállalkozó egyoldalúan szab meg, és ezért csak akkor válhatnak a szerződés részévé, ha a vállalkozó ezeket tartalmát illetően, a szerződés megkötése előtt a fogyasztót tájékoztatta, és a fogyasztó ezeket elfogadta (Ptk. 6:77. 6:78. par.). A hatályos német BGB 305. paragrafusa is a magyar joggal azonos feltételekkel viszi be a szerződésbe az általános üzletkötési feltételeket. Ez alól a BGB 305./a paragrafus tesz kivételt. Akkor, ha adott feltételtípus hatályba lépése a kereskedelmi hatóságok jóváhagyásával feltételezett vagy nemzetközi egyezmények alapján megszabott ártarifák szerint jött létre.³⁷ A Ptk. e rendelkezése jobbnak tűnik, mint a vonatkozó uniós közösségi szabályok előtt érvényes, a külföldi nemzeti jogban rendszerint elfogadott szabályok, amelyek az általános üzletkötési feltételeket a másik fél egyetértése nélkül, törvényi jogszabály alapján (ex lege), pusztá létezésüknél fogva válnak szerves részévé a szerződésnek. Ez a megoldás eleve nem marasztalható el, mert a korábbi vonatkozó jogszabályok szerint, hatályba lépésük feltétele a hatósági jóváhagyás volt, továbbá az általános üzletkötési feltételeket kiállító vállalkozó köteles volt biztosítani a feltételek nyilvánosítását, azaz a fogyasztók számára a megismerési lehetőséget. Az egyes tisztességtelen szerződési feltételek, kikötések a fogyasztó és a vállalkozó között megkötött szerződésben polgári perben megsemmisíthetők [Ptk. 6:104. par. (1) bek. a)–j) albekezdések]. Ugyanakkor – közérdekű kereset alapján – a tisztességtelen általános üzletkötési feltételek egésze vagy része megsemmisíthető, az erre felhatalmazott illetékes szervek által (pl. ügyész, a miniszter, a gazdasági szakmai kamara) [Ptk. 6:105. par.(1)–(5) bek.] indítványozott polgári peres eljárásban. Vállalkozások között megkötött szerződés esetében a szerződés részévé vált tisztességtelen általános üzletkötési feltételeket is, közérdekű kereset alapján, a bíróság semmissé nyilváníthatja, mégpedig a vállalkozások érdekeit ellátó szervezet indítványa alapján. [Ptk. 6:106. par. (1)–(6) bek.]

(A tisztességtelen szerződési klauzulák és feltételek tilalma) A Ptk. nevesíti, felsorolja a tisztességtelennek minősíthető szerződési rendelkezéstípusokat, amelyek a fogyasztó és a vállalkozás között megkötött szerződésekre vonatkoznak. Ilyen szerződési klauzula az, amely a szerződés bármely feltételének értelmezésére a vállalkozást egyoldalúan jogosítja; amely a fogyasztót a teljesítésre akkor is kötelezi, ha a vállalkozás nem teljesít; amely lehetővé teszi, hogy a vállalkozás a szerződéstől bármikor elálljon, vagy azt felmondhatja, ha a fogyasztó ugyanerre nem jogosult; továbbá az, amely kizárja, hogy a fogyasztó a szerződés megszűnésekor visszakövetelje a már teljesített,

ellenszolgáltatás nélküli szolgáltatását; kizárja vagy korlátozza a fogyasztó lehetőségét arra, hogy szerződéses kötelezettségeit beszámítással szüntesse meg; az is, amely lehetővé teszi, hogy a vállalkozás tartozását más személy a fogyasztó hozzájárulása nélkül átvállalja; kizárja vagy korlátozza a vállalkozásnak az általa igénybe vett közreműködőért való felelősséget stb.

(Professzionális felelősség, magyar jog) A hatályos magyar jogszabályok konvergensek az unió más tagjainak professzionális – orvosi, ügyvédi, közjegyzői, tanácsadói, mérnöki, szakértői – felelősségre vonatkozó szabályaival. Ezek közé tartozik a professzionális tevékenységet végzők kötelező felelősségbiztosítása. (Lásd az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény 108. paragrafusának (2) bekezdését; a közjegyzőkről szóló 1991. évi XLI. törvény 10. paragrafusának (2), (3) bekezdéseit; az ügyvédi tevékenységről szóló 2017. évi LXVIII. törvény 14. paragrafusának (1)–(5) bekezdéseit). E felelősség eltér az általános felelősségi szabályoktól abban, hogy a szakember munkájának végzése során köteles a mindennapi gondos magatartáson (*diligens pater familias*) túlmenően, szigorúbb, professzionális sztenderdek (pl. mérnöki, ügyvédi, tanácsadói szabályok, orvosi etika és gyógykezelési szabályok stb.) betartására. Ezek elmulasztása az okozó kárfelelősségével jár. A hivatási felelősség, pl. az orvosi, eszközkötelem. Az orvos az egészségkáráért nem felelős, ha összhangban járt el az orvosi etikával, a gyógykezelési szabályokkal és a törvény által előírt betegjogokkal, azaz mindent megtett azért, hogy a beteg fájdalmait megszüntesse vagy csökkentse, és életét megőrizze, annak ellenére, hogy a célt nem érte el. Ilyen az ügyvédi felelősség is. Az ügyvéd nem tartozik kárfelelősséggel akkor, ha összhangban járt el a perbeli képviselőt és az ügyvédi törvény szabályaival, függetlenül attól, hogy nem nyerte meg a pert. Ha azonban az ügyvéd a professzionális és törvényi kötelezettségeit megszegte, pl. ügyfele érdekében az elévült felperesi követelés ellenében nem élt a rendelkezésére álló elévülési kifogással vagy elmulasztotta a jogvesztő határidőn belül benyújtani a jogorvoslatot, és emiatt elvesztette ügyfelének perét, kártérítéssel tartozik neki. (Érvényességi szempontból vitatott az ügyvédi sikerdíj intézménye, vagyis az ügyvédi képviselőti szerződésnek olyan klauzúljája, mely a perben, ügyfél számára nyert összeg százalékos arányában szabja meg az ügyvédi díjazást. Helyesebb az ügyvédi tarifa szerinti díjazás). Az előzőekben már szó volt arról, hogy mindkét említett professzionális felelősségi alakzatra nézve, a magyar jog kötelező felelősségbiztosítást ír elő. Az esztétikai műtét esetében a jogirodalom az eredménykötelem szabályait tartja mérvadónak, tehát az orvosnak nemcsak az orvosi szabályokat kell tiszteletben tartania, hanem az igényelt eredmény elérésére is köteles. A mérnöki felelősség is eredményköteles, a mérnöknek nemcsak „igyekeznie kell”, hanem fel is kell építenie a házat, hidat stb., ha nem, felelős az ezáltal okozott teljes kárért. Szerződéssel csökkenthető vagy kivételesen kizárható a kárfelelősség. Ám az ilyen kikötés érvénytelen, ha a polgári jogi deliktumot egyidejűleg a Btk. is tiltja, vagyis, ha az büncselekménynek minősül, továbbá, ha a polgári jogi deliktum szándékos. A Ptk. 6:526. paragrafusának értelmében a szándékosan okozott, továbbá az emberi életet, testi épséget vagy egészséget korlátozó vagy kizáró szerződési kikötés semmis.³⁸ A Ptk. számos általános felelősségkimentő vagy -megosztó hagyományos szabályt tartalmaz, pl. a károsult beleegyezése [Ptk. 6:520. par. a) albek.], a károsult vétkességi vagy oksági hozzájárulása (Ptk. 6:526. par.), jogtalan támadás esetében az arányos védekezéssel okozott kár [Ptk. 6:520. par. b) albek.], szükséghelyzetben okozott kár [Ptk. 520. par. c) albek.], jogszabály által megengedett károkozás [Ptk. 6:520. par. d) albek.]. Többes károkozás esetén a Ptk. főszabályként (más Ptk.-kal szemben, melyek elsődlegesen az oksági és

vétkességi arány szerinti osztott felelősséget, s csupán a törvényben nevesített esetekben irányozzák elő az egyetemlegességet) egyetemleges felelősséget irányoz elő [Ptk. 6:524. (1)–(4) bek.]. Ami azt jelenti, hogy több személy által okozott kárt teljes egészében, ideiglenesen a perelt és jogerősen marasztalt egyik károkozó viseli, majd teljesítése után, új, másodlagos perben, visszkeresettel élhet a többi egyetemleges, az elsődleges perben nem perelt károkozók ellenében, osztva velük a felelősséget a vétkességi és oksági hozzájárulás arányában.³⁹ Hogy a legtöbb európai törvénykönyvben az osztott és nem az egyetemleges felelősség a főszabály, nem véletlen. Ugyanis általában, a törvényhozói szándék az szokott lenni, hogy már az elsődleges perben sor kerüljön a kármegosztásra, ne kelljen a felperes által perelt (legtöbbször szolvens, akár a kárhoz legkevésbé hozzájáruló) károkozónak ideiglenesen sem viselnie a teljes kártérítést. Minden európai jogrendszerben a többes károkozás esetében főszabály az osztott felelősség szabálya, s csak kivételesen érvényesülnek az egyetemleges felelősség szabályai. Pl. csak akkor, ha az osztott felelősségnél, azaz a többes károkozásnál az egyes károkozók oksági és vétkességi hozzájárulási aránya szerinti felelősségmegosztás nehezen állapítható meg, vagy amennyiben ez ugyan megállapítható, ám a kereseti kérelemhez képest aránytalanul nagy bizonyítási költség árán.

Összefoglaló helyett – polgári jogi és közjogi autonómiakorlátozások (intervenció) és kételyei, okai és határai

A szerződési szabadság általánosan elfogadott intézménye az európai klasszikus polgári jogi kodifikációknak, így az új magyar Ptk.-nak is. A kódexek generálklauzulák útján irányozzák elő a szerződési szabadság korlátozásait, amilyen a jóhiszeműség és tisztesség, a jószokások, jóerkölcs, közrend, kényszerítő jogszabályok, a törvénykerülés kifejezett vagy közvetett tilalma. Ezek mellett azonban vannak konkrét kódextilalmak és -követelmények is. Ilyenek a károkozás tilalma, a formakötelezettség, a tisztességes verseny követelménye stb. A szerződési szabadság korlátainak megszegése a szerződés semmisségét vonja magával. A kódexen kívüli különtörvények közelebbről megszabják a generálklauzulák korlátozási jelentéstartalmát. Így pl. a magyar versenytörvény pontosítja a tisztességes verseny követelményének tartalmát, pl. kartellkorlátozás, a versenytárs hírnévrontása, üzletfél megtévesztése, a gazdasági versenyt korlátozó megállapodás stb., megszabva az elvárások megsértése esetén a jogkövetkezményeket, pl. a kártérítést. A vállalkozás által egyoldalúan létrehozott általános üzletkötési feltételek a magyar jog szerint nem válnak részévé a fogyasztói (vállalkozó és fogyasztó közötti) szerződésnek, ha a szerződés megkötése előtt a vállalkozó a fogyasztóval ezeket nem ismertette és emiatt a fogyasztó nem dönthetett szabadon arról, hogy egyetért-e velük. Ugyanakkor a tisztességtelen feltételek vagy magánjogi vagy közérdekű kereset alapján, bírói úton megsemmisíthetők. Vannak általánosan, így a magyar polgári jogban is elfogadott, de gyakorta az alaptörvényekben is előírányozott korlátozások, amelyek a jogalkotást érintik, mint az új polgári jogi jogszabály jövőbeni hatálya és visszaható hatályának elvi tilalma; a korábbi törvény által szerzett jogok elismerése, melyek a jogbiztonságot szavatolják. A pénzkötelmek esetében a nominalizmus és a valorizmus érvényesítésének feltételei, figyelemmel a pénz vásárlóértékének csökkenésére, a jogforgalomban a kölcsönös szolgáltatások megközelítő értékegyenlőségét támogatják. A polgári törvénykönyvek szabályainak azért van megengedő jellege, hogy teret adhasson az egyedi jogi aktus, a szerződés felek akarata szerinti tartalmának. A polgári jogi diszpozitív jellegű normák azonban kötelezővé válnak (szubszidiaritás), ha a felek szerződésükben a törvényi jogszabálytól eltérően nem rendelkeztek. A szerződés kötelező hatása a felek egyetértő jogügyleti akaratából ered és főszabályként csak közöttük vált ki joghatást.

Csupán kivételesen, harmadik személy irányában is kiválthatja joghatását, rendszerint amennyiben a szerződés harmadik személy javára szól és a harmadik személy javára csak jogosultságot irányoz elő, kötelezettséget nem. A szerződés módosítása is csupán a felek egyetértő akaratával történhet. A tartós visszterhes szerződések azonban kivételesen, a szorult helyzetben levő fél kérelmére, bírói közreműködéssel (a magyar jogban is) módosítható, ha a szerződés megkötésének időpontjában fennálló körülmények a szerződés teljesítéséig a felek által elő nem idézett, előre nem látható, elháríthatatlan esemény hatására, csupán az egyik szerződő felet érintően, lényegesen megváltoznak. A szerződést tehát úgy kell teljesíteni, ahogyan szól, kivéve, ha a tartós szerződés megkötése időpontjában elháríthatatlan, előre nem látható esemény hatására, a teljesítés időpontjáig a körülmények lényegesen megváltoztak és az egyik fél számára méltánytalan a szerződésszerű teljesítés. Gazdasági stagnálás veszélye esetén, mint amilyen pl. az inflációs jelenség, a versenyszférában szükséges a lojális verseny szabályainak fokozott érvényesítése. Ugyanis ez szabja meg a kereslet-kínálat „arányosítását” és az árak stabilizálását, rendeltetése szerint megakadályozza az árak „elszállását.”

Makrogazdasági és közjogi szempontból szemlélve, úgy tűnik, hogy a nyugati és keleti, igaz, egymástól eltérő típusú „dekolonizáció”, mely végbement a XX. század második felében és utolsó évtizedében, meghagyta az „utóállamokra” az infrastruktúra által, az ezekre nehezedő gazdasági, ezenközben több-kevesebb energetikai függőséget. Ez nehezen és nem gyorsan váltható ki, bár hosszú távon az ellensúlyozás, függőség csökkentése céljából, törekedni kellene arra, hogy lehetőség szerint akár alternatív, megújuló (pl. szél-, napenergia) vagy más saját energiaforrások jöjjenek létre.

Az atomerőművek által történő energiatermelés sem váltható ki mással belátható időn belül egykönnyen, sőt egyáltalában nem. Az atomerőművek által történő áramtermelés (Magyarországon Paks I., II) előnye az, hogy olcsó, mennyiségben hatékony és folyamatos. Hátránya pedig (igaz, technológiai szinttől függően) tartalmaz bizonyos környezeti kockázatokat. Így pl. hosszú távon még nem oldódott meg a teljesen biztonságos, radioaktív veszélyeket elhárító kiégett atomhulladék-tárolás. Közösségi szinten az irányelvi jog hatására jöttek létre a nemzeti atomtörvények, így a magyar is, melyeknek célja többek között a saját, limitált, objektív kárfelelősségi szabályokon alapuló kárfelelősség, amely elsődlegesen a működtetőt (engedélyest) terheli. A felelősségi feltétel az, hogy atomkárra, az atomerőmű meghibásodására és ennek következtében emberi halálzászra, testi épség megsértésére vagy egészségkárosodásra került sor, mind vagyoni, mind nemvagyoni kárt okozva. Ez esetben érvényesül az abszolút kárfelelősség doktrínája. Az abszolút kárfelelősség azt jelenti, hogy ennél még az erőhatalom sem számít felelősségkimentő oknak. Igaz, úgy tűnik, hogy a magyar atomtörvény észszerűen fenntartja az erőhatalom hatására létrejövő felelősségkimentést, lásd az 1996. évi CXVI. törvényt az atomenergiáról, módosítva 2020. július 29-én. E törvény 49. paragrafusának (1) és (2) bekezdése megszabja, hogy atomkár (At, 2. par. 23. p.) bekövetkezése esetén az engedélyes működtető felelősségkimentésének nincs helye, kivéve, ha a kár kizárólag a károsult önhibájából következett be, vagy amennyiben az atomkárt a nukleáris tevékenységen kívül eső elháríthatatlan külső ok okozta (pl. háború, rendkívüli természeti katasztrófa). Hozzáfűzhető, hogy a magyar atomtörvény számos és rendkívül jelentős megelőzési jogszabályt tartalmaz. (Pl. a működtető nem nyerheti el a működéshez szükséges engedélyt, ha nem biztosítja a kiégett atomhulladék lehető, a tudomány jelenlegi állása szerinti lemagasabb szintű biztonságot szavatoló tárolását, 38. par.; a megelőzést szolgáló, hulladékkal kapcsolatos intézkedések sora, 5/B par.; rendkívüli események megelőzéséhez szükséges intézkedések, beleértve a nukleáris erőmű rendszeres ellenőrzését, 42. par.;

a radioaktív hulladék kezelésével kapcsolatos végső felelősség a magyar államot terheli, 5/A par.). Egyéb speciális törvényi jogszabály hiányának esetében, az atomkárok esetében is, az At. utalása alapján, a Ptk. kártérítési szabályai mérvadók.

Az atomerőmű által termelt energia a megújuló zöld (nap-, szél-) energiák fokozottabb alkalmazása esetében sem váltható ki, mivel az utóbbiak alkalmazása az időjárás függvényében, nem folyamatosan történik, és akár gyors bevezetésük esetében is, egyelőre a szükséges termelt mennyiséghez képest, messze nem lenne elegendő. Mégis, ezeknek alkalmazása és fejlesztése szükségesnek tűnik a behozatali függőség csökkentése érdekében. Azokban a nemzetállamokban, amelyek törekedtek az önálló forrású energiatermelésre, mert ezt megtehették, pl. az atomerőművek révén, és ezeket időközben nem szüntették meg – az energiaválság idején az inflációs jelenségek is enyhébbek. A szélenergia felhasználása során nyilván figyelembe kell venni a földrajzi, azaz klímaadottságokat, sajátosságokat. Ausztriában és Németországban a hegyvidékek miatt, tartósabbnak mutatkozik a szelek energiatermelő potenciálja, mint pl. Magyarországon, mely főként síkvidék, így a szeles időjárás ritkábban tartós. Ugyanakkor a szélenergia alkalmazásánál azt is figyelembe kell venni, milyen a beruházási költség és a megtérülés, valamint az összenergia-termelés szintjén a kiváltás aránya.

Az orosz–ukrán háború okozta, részben Magyarországot is érintő energiaválságot és az inflációt a kormány kényszerhelyzetben, pragmatikus intézkedésekkel igyekezett elhárítani. Ha az árstoppnak az infláció csökkentésére irányuló hatását vizsgálánk, ez rövid távon némileg csökkenti az inflációs rátát, de ennek növekedését hosszú távon, egymagában nem képes megfékezni. Márpedig az infláció megfékezése rendkívül jelentős, mind a lakosságra, mind a gazdasági, azaz a versenyszférára nézve. Az infláció csökkenti a lakosság vásárlóerejét, a fogyasztást – ez pedig visszahat a termelés és a növekedés csökkenésére is, tehát gazdasági stagnálást okozhat. Ha az inflációnak több oka van, lehetőség szerint mindegyiket kellene fokról fokra, minél előbb elhárítani, orvosolni, s ha fő okra nézve, pl. az orosz–ukrán háborút illetően, bár a mihamarabbi béke lenne a legjobb megoldás, belátható időn belül nincs lehetőség a megszüntetése érdekében hatást gyakorolni, akkor a belső forrású energiaszolgáltatás fenntartása pl. atomenergia és a hazai fogantatású alternatív megújuló energiaforrások létrehozása és fejlesztése nyújthat enyhítési támpontokat. A korábban felvett kedvezőtlen ÁMF-hitelek törlesztését a gazdasági növekedés esetleges stagnálása elnehezítené, s ezen nem segítene a pénzkibocsátás. Inkább a devizatartalékok és a kivitel növelése, további külföldi beruházások ösztönzése, aminek a körülmények adta lehetőségek keretében, a kormány eleget is tett. A belső infláció nem csak hazai okokra vezethető vissza, az eurózónában is jelentős, jelenleg eléri a tíz százalékot, ami a nemzeti valutára, a forintra is hatást gyakorol.

Az inflációtól függetlenül, de a nemzeti valuta közvetett stabilizálását illetően is, téves volna kihátrálni Európából, csak azért, mert az Uniónak nem mindig van igaza, sőt, az elmúlt évtizedben egyre sűrűbben előfordult, hogy nincs. Nem szólván a migránsválság téves kezeléséről, említsük meg azt a tendenciát, hogy indokolatlanul növekednek a közösségi rendeleti típusú normák, az irányelvi jog kárára. Ismeretes, hogy a rendeleti jogot az uniós teljesjogú csatlakozási egyezmény értelmében, közvetlenül kell alkalmaznia a hazai bíróságoknak. Az irányelvi közösségi jog ezzel szemben csak a célokat szabja meg, szabad teret adva a hazai törvényeknek, a célok megvalósítási módját, útját és ütemét illetően. Magyarország teljesjogú EU-s csatlakozása idején „főlényben állt” az irányelvi jog. A vissza nem térítendő, járó és egyéb közösségi (kohéziós) támogatások elérése is fontos, stabilizációt szolgáló cél, aminek elérése, a jórészt mondvacsinált jogállamisági kifogások mentén, törvénykorrekciók útján, folyamatban van.

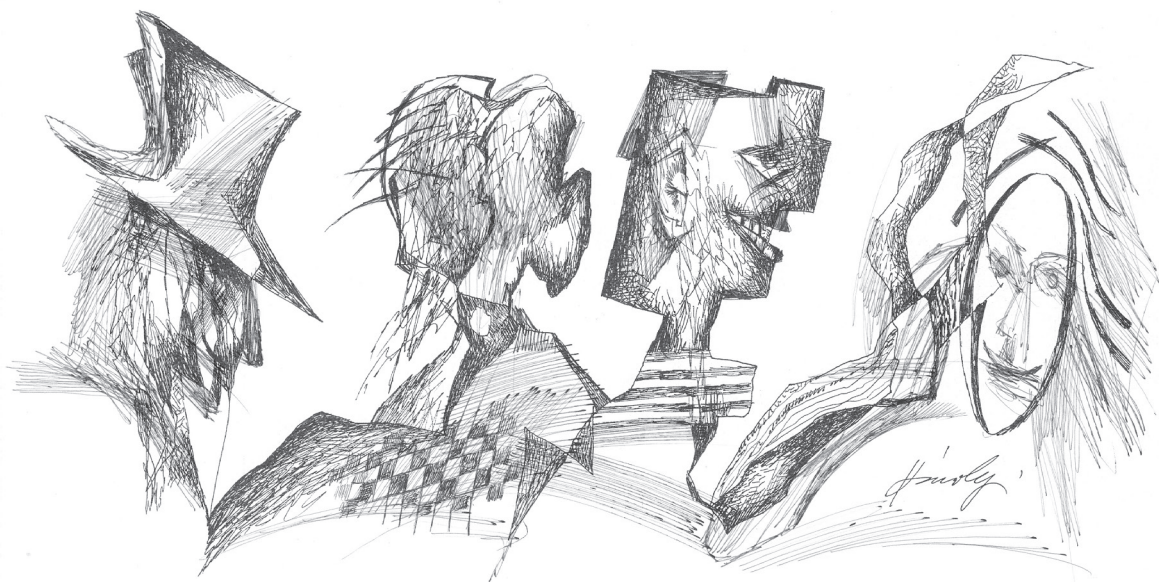
JEGYZETEK

- 1 Ld. Guy VENANDET, Pasqual ANCEL, Xavier HENRY, Alice TISSERAND-MARTIN, Georges WIEDERKEHR, Pascale GUIOMARD: *Code civil*. 115. édition, Dalloz, Paris, 2016, 6. o.; Henri et Léon MAZEAUD, Jean MAZEAUD: *Leçons de droit civil; tome deuxième, Obligations, théorie générale*. Deuxième édition, édition Montchrestien, Paris, 1962, 25. o, 28. p. (l'autonomie de la volonté); 266. o. (effets de nullité). Ld. továbbá Afred RIEG: *Le role de la volonté dans l'acte juridique en droit civil Français et Allemand, thèse*. Strasbourg, 1960, R. Pichon et R. Durand Ausias, Paris, 1961; Raymond SALEILLES: *De la déclaration de volonté, Contribution à l'étude de l'acte juridique dans le Code civil Allemand*. Librairie générale de droit, Paris, 1929.
- 2 Henri et Léon MAZEAUD, Jean MAZEAUD: *Leçons de droit civil; tome deuxième, Obligations, théorie générale*. Deuxième édition, édition Montchrestien, Paris, 1962, 25–26. o. A szerzők kiemelik, hogy a Code civilbe beépültek a kanonisták (köztük Domat, XVII. sz.) morális tanításai, főként az, hogy a szerződés semmis, amennyiben jogcíme (cause) erkölcstelen vagy tilos. Üök, 27. o.
- 3 Ld. SZALMA József: A francia Code civil kötelmi jogi reformjáról, különös tekintettel az új magyar Ptk. korrelatív vagy konvergens szabályaira. *Miskolci Jogi Szemle*, XVI. évf. 2021. 1. sz. 1. köt.
- 4 Ld. az ABGB, 879. paragrafus (2) bekezdésének 4. albekezdését, pl. in: *Kodex des österreichischen Rechts*. Hrsg. Werner DORALT: *Bürgerliches Recht*. 2019/20, *LexisNexis*, Wien, 2020, ABGB, 114. o.
- 5 Valójában a kánonjogból a Code civilbe felvett szabályokról volt szó, mint az uzoratilalom, a szerződés kauzája, jogcíme, Domat, XVII. századi jogtudós elmélete alapján; az aquincói Szt. Tamás iustum pretiuma, és ennek mentén a római jogból származó felén túli sérelem, a laesio enormis, a laesio ultra dimidium pars.
- 6 Ld. pl. Georg RIPERT: *La règle morale dans les obligations civiles, quatrième édition*. Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1949.
- 7 Ambrois COLIN et Henri CAPITANT: *Traité de droit civil, tome II., Obligations*, Librairie Dalloz, Paris, 1959, 309–310 o., 559–560. pont.
- 8 Ld. VÉKÁS Lajos: *Szerződési jog*. Általános rész. ELTE Eötvös Kiadó, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2021, semmisség, 111–113. o.; megtámadhatóság, 113–115. o.
- 9 Említésre méltó, hogy a magyar Ptk. e rendelkezésében megszabja, hogy nemcsak az a szerződés semmis, amely *jogszabályba ütközik* (helyeseltető lett volna: „kényszerítő jogszabályba ütközik”, mivel a diszpozitív jogszabályal ellentétes szerződés nem minősül semminek az akaratautonómia határán belül), hanem az a szerződés is, melyet *jogszabály megkerülésével* kötöttek meg. Itt is hiányzik a „kényszerítő” jelző a megkerült jogszabály minősítésénél. Nem minősíthető kerülő szerződésnek az, amely diszpozitív jogszabállyal „ellentétes”, hanem csak az, amely a kerülő magatartás révén kényszerítő jogszabály rendeltetésével áll ellentétben. (Umgehungsgeschäft, n.)
- 10 Ld. Ambrois COLIN et Henri CAPITANT: *Traité de droit civil, tome II., Obligations*. Librairie Dalloz, Paris, 1962, Validité des contrats, consentement, 323–342, restrictions à la liberté meme de contracteur, 343. o.; forme de consentement, 347. o., vices de consentement, 365. o.; erreur, 366. o.; violence, 373. o.; capacité des parties, 385. o. object du contrat, 388. o.; cause, 405. Ld. e könyv megelőző kiadását is: Ambrois COLIN, Henri CAPITANT: *Cours elementaire de droit civil Français*. Librairie Dalloz, Paris, 1924, Conditions de formation et de validité des contrats, 269–308. o.
- 11 Ld. SZALMA József: A francia Code civil kötelmi jogi reformjáról, különös tekintettel az új magyar Ptk. korrelatív vagy konvergens szabályaira. *Miskolci Jogi Szemle*, XVI. évf. 2021. 1. sz. 1. köt.
- 12 Ld. Ambrois COLIN et Henri CAPITANT: *Traité de droit civil, tome II., Obligations*. Librairie Dalloz, Paris, 1962, 684–688. o. 730–737. pont. A szerzők szerint rendkívül veszélyes a szerződésnek a bírósági diszkréció alapon történő módosításának lehetősége. Ez a módosítás kivételesen elfogadható, ha a szerződés erőszak hatására jött létre. A szerződéskötés időpontjában fennálló körülményeknek a teljesítési időpontjáig megváltozott körülmények miatt, bírói közreműködés útján történő módosítása, a szerzők szerint csak akkor engedhető meg, ha a megváltozott körülmények erőhatalom hatására álltak be, és ily módon előre nem láthatók és elháríthatatlanok voltak.
- 13 A francia jogirodalomban ld., Jean CARBONNIER: *Droit civil, II. Les obligations*. Presses universitaires de France, Paris, 1957, 494.o.; VOIRIN: *De l'imprevision dans les rapports de droit privé, thèse*, Nancy, 1922; GAUDIN-LAGRANGE: *La crise du contrat et le role de juge*. Montpellier, 1935; POPESCU: *Essai d'une théorie de l'imprevision en droit Française et comparé, thèse*. Paris, 1937; Alfred RIEG: *Le role de la volonté dans l'acte juridique Française et Allemand*. R. Pichon et Durand Ausias, Paris, 1961, 533. o. 525. p.

- 14 Jean CARBONNIER: *Droit civil, II. Les obligations*. Presses universitaires de France, Paris, 1957, 493–494. o. Az erőhatalom egyéb magánjogi jelentéséről mint kárfelelősségi kimentési okról, ld. SZALMA József: Erőhatalom az európai és a magyar jogban. 1. rész. *Magyar Jog*, 2021. 11. sz. 662–670. o.; 2. rész, Komparációk: *Magyar Jog*, 2021. 12. sz. 722–735. o.
- 15 A francia jogban ld., *Antomattéi, Ouragan sur la force majeure*. JCP (Jurist-Classeur périodique – Semaine juridique – édition générale), 99, 1, 3907. Hozzáfűzhető, hogy a modern civilisztikai jogirodalomban az erőhatalom nem kötelezően természeti csapás, pl. szélvihar, villámcsapás stb., hanem váratlan gazdasági, társadalmi esemény is lehet, pl. háború. A magyar jogirodalomban ld. pl., VÉKÁS Lajos: Előre láthatósági klauzula kártérítési igényről. *Magyar Jog*, 2002. 9. p. 513–526; NAGY Károly: *Az erőhatalom (vis maior) néhány kérdése a nemzetközi jogi felelősségben*. /Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica 41., Szeged, 1992, 1–40, p. 401/; SZALMA József: Erőhatalom az európai és a magyar jogban. 1. rész. *Magyar Jog*, 2021. 11. sz. 662–670. o.; 2. rész, Komparációk. *Magyar Jog*, 2021. 12. sz. 772–735. o.
- 16 Ld. SZALMA József, A francia Code civil kötelmi jogi reformjáról, különös tekintettel az új magyar Ptk. korrelatív vagy konvergens szabályaira. *Miskolci Jogi Szemle*, XVI. évf. 2021. 1. sz. 1. köt.
- 17 Ld. ass. Henri CAPITANT: *La fiducie dans tous ses états*. Dalloz, Paris, 2011; ANNES; RLDC (Revue Lamy droit civil) 2009/60, no 3441 et 3443; BARRIERE: *CP N* (Jurisclasseur périodique, édition Notariale), 2009, p. 1291; LAUNLUET et La GALL: *JCP* (Juris Classeur périodique, Semaine juridique, édition générale), 2007, II. p. 169; BOUTELLIER: *JCP E* (Juris-Classeur périodique, édition Entrepris), 2007, p. 1404; CHAMPAUD et DANET: *RTD com.* (Revue trimestrielle de droit commercial, Dalloz), 2007, p. 728; DAMMANN: *RLDC* (Revue Lamy droit civil), 2009/60, no 3442 (procédure collective); DELFOSSE et PENIGUEL: *Défrenois* (Repertoire du notariat Defrénois), 2007, p. 581; KACZMAREK, D. (Requeil Dalloz) 2009, *Chron.* (Chronique), p. 1845 (propriété fiduciaire et droit des intervenants); LAJARTE: *RLDC*. 2009/60, no 3445 (droits du bénéficiaire d'un contrat de fiducie); BERTRAN de BALANDA et SORENSSEN: *RLDC*. 2007/39, no 2586 (fiducie-surreté); BUTEILLE: *RLDC*. 2010/74, no 3950; (propriété de fiduciaire); DENIZOT: *RTD civ.* (Revue trimestrielle de droit civil, Dalloz), 2014, p. 547 (théorie du patrimoine); FORRAY: *LPA* (Les petites affiches) 13. nov. 2007 (la fiducie, nouveau contrat special); GRIMALDI et DAMMAN, D. 2009, p. 671; HINFRAY: *AJDI* (Actualité juridique Droit immobilier, Dalloz), 2012, p. 85, (fiducie et bail commercial); HINFRAY et MIALHE: *Gaz. Pal.* (Gazette du Palais), 2014, p. 1577, (régime fiscal); MALLETRICOUT: *Mélanges Larroumet*. Economica, 2010, p. 297 (fiducie et propriété); JCP N 2010, no 1073 (fiduciaire propriétaire); MASSIP: *Défrenois*, 2009, p. 1549 (fiducie et personnes protégées); NICOLLE, D. 2014, p. 2070 (fiducie sans transfert de propriété au fiduciaire); RUSSEL, LARCHER, HOAREAU et DOBIGNY: *JCP N p.* 1282 (de la fiducie à l'entreprise individuelle à responsabilité limitée) BERGER: *RLDC*. 2009/60, no 3444 (avocat et fiducie) etc.
- 18 Ld. pl. SZALMA József: A tulajdonátruházásról általában és a biztosítéki jellegű tulajdonátruházás egyes kérdéseiről, különös tekintettel az új magyar Ptk. vonatkozó rendelkezéseire. In: *A tulajdonátruházás összehasonlító kereskedelmi és üzleti jogi kérdéseiről* (szerk.: Erik ŠTEMPIEN, MISKOLCZI BODNÁR Péter), Budapest, 2015, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 271–295. o.; SZALMA József: Tilos-e a fiduciárius szerződés – Észrevételek az új Ptk. vonatkozó rendelkezéseinek kapcsán. In: *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae*. Budapest, 2013, 177–186. o.
- 19 Ld. Ptk. 6:99. paragrafus (fiduciárius hitelbiztosítékok semmissége): „Semmis az a kikötés, amelyben a fogyasztó követelés biztosítása céljából tulajdonjog, más jog vagy követelés átruházására vagy vételi jog alapítására vállalt kötelezettséget.” (Ld. pl. in: *Polgári Törvénykönyv*. Budapest, 2021, Patrocinium, 248. o.) Ami azt jelenti, hogy a vonatkozó hatályos Ptk. rendelkezése csak a fogyasztói szerződésekre nézve tiltja a fiduciárius biztosítéki jellegű (ideiglenes) tulajdonátruházást. A hatályos Ptk. értelmező rendelkezései szerint a fogyasztó a szakmája, önálló foglalkozása vagy üzleti tevékenysége körén kívül eljáró természetes személy (Ptk. Nyolcadik könyv, értelmez. rendelkezések, 8:1. par. (1) bek. 3. pont). Így értelmezésem szerint úgy tűnik, hogy a vonatkozó hatályos Ptk. rendelkezése szerint a fiduciárius hitelbiztosítéki szerződés csak akkor tilos, ha a bankhitelt gazdasági tevékenységen kívül, természetes személy veszi fel.
- 20 Ld. Theo GUHL: *Das schweizerische Obligationenrecht*. 9. Auflage, bearbeitet von Alfred KOLLER, Anton K. SCHNYDER, Jean Nicolas DRUEY, Schulthess, Zürich, 2000, 134. o. 26. p.

- 21 A BGB e paragrafusára (Leistung nach Treu und Glauben) szerint: „Der Schuldner ist verpflichtet, Die Leistung so zu bewirken, wie Treu und Glauben mit Rücksicht auf die Verkehrssitte es erfordern.” (Az adós szolgáltatását oly módon kell teljesítenie, hogy megfeleljen a jóhiszeműség és a jogforgalmi szokásoknak. Ld. pl. Hans PRÜTTING, Gerhard WEGEN, Gerd WEINREICH: *BGB Kommentar*, 2. Neubearbeitete Auflage, Luchterhand, Neuwied, München, 2007, 342. Ebben ld. a fiduciárius jogügylet érvényéről szóló, a BGB 117. paragrafusához (szinlelt szerződés) fűződő kommentárt, uók, i. m. 106. o. 7. p.
- 22 Ld. Hans PRÜTTING, Gerhard WEGEN, Gerd WEINREICH: *BGB Kommentar*, 2. Neubearbeitete und erweiterte Auflage, Luchterhand – Wolters Kluwer, Neuwied, 2007, 216. o., 5. sz. széljegyzet. Az osztrák jogirodalom szerint a biztosítéki jellegű tulajdonátruházás (Sicherungszeession) egyik neve a bizalmi vagyonkezelésnek (Treuhand). Ld. Rudolf WELSER, Brigitta ZÖCHLING JUD: *Bürgerliches Recht, Band II., Schuldrecht Allgemeiner Teil, Schuldrecht, Besonderer Teil. Erbrecht.*, 14. Auflage, Manz'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien, 2015, 140. o. 561. széljegyzet.
- 23 Ld. SÁNDOR István: *A bizalmi vagyonkezelés és a tröszt. Jogtörténeti és összehasonlító jogi elemzés.* Budapest, 2015; Uő: *A vagyonvédelem jogi eszközeinek legújabb nemzetközi tendenciái.* MTA doktori értekezés, Budapest, 2017, 14–25. o.; Uő: *The Hungarian Fiduciary Asset Management Contract from Comparative Law Analysis*, Budapest, 2015; Uő: *Business Law in Hungary, Patrocinium*, Budapest, 2016, 80–81. o., 240. o., 244. o., 406–421. o.; In uő: KISFALUDY András (szerk.): *Tanulmányok a bizalmi vagyonkezelés jogi szabályozásának elméleti alapjairól.* ELTE Eötvös Kiadó, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2015, 16–31. o.
- 24 Ld. pl. Karl LARENZ: *Lehrbuch des Schuldrechts, Band I., Allgemeiner Teil.* 1. Auflage, Verlag C. H. Beck, München, 1979, 479. o.
- 25 Ld. Ld. Guy VENANDET, Pasqual ANCEL, Xavier HENRY, Alice TISSERAND-MARTIN, Georges WIEDERKEHR, Pascale GUIOMARD: *Code civil.* 115. édition, Dalloz, Paris, 2016, 2599–2601. o.
- 26 Ld. Ld. Guy VENANDET, Pascal ANCEL, Xavier HENRY, Allice TISSERAND-MARTIN, Georges WIEDERKEHR, Pascale GUIOMARD: *Code civil.* 115. édition, Dalloz, Paris, 2016, 2599–2602. o.
- 27 V.ö.: Ambrois COLIN et Henri CAPITANT: *Traité de droit civil, tome II, Obligations.* Librairie Dalloz, Paris, 1962, 58. o.: Contrat consensuels, solennels et réels, 65. o.
- 28 Ld. ABGB, in: Kodex des österreichischen Rechts. Hrsg. Werner DORALT: *Bürgerliches Recht 2019/20, LexisNexis*, Wien, 2020, ABGB, 114. o.
- 29 Ld. SZALMA József: Gondolatok a letéti szerződés sajátosságairól – a római jogi hagyomány, valamint az európai és a magyar jogfejlődés fényében. *Glossa Iuridica*, V. évf. 1–2. sz. KRE ÁJK, Budapest, 2018, 63–94. o.
- 30 V.ö.: Ambrois COLIN et Henri CAPITANT: *Traité de droit civil, tome II, Obligations.* Librairie Dalloz, Paris, 1962, 58. o. 65. pont, 2. albekezdés.
- 31 Ld. SZALMA József: *A biztosítási szerződés – A biztosítói kárfelelősség az európai és a magyar magánjogban.* Budapest, 2020, KRE–L'Harmattan, 39. o.
- 32 Ld. József SZALMA: *Erfüllung und Haftung bei geldlichen Obligationen.* /Jahrbuch für Ostrecht/ C. H. Beck Verlag, München, Nr. 60/2020, 207–224. o.
- 33 Ld. pl. SZALMA József: *A jogtudományok kutatási módszerei (Kutatásmódszertan).* Budapest, 2016, Patrocinium, 58–59. o.
- 34 Ld. az európai és a magyar jogirodalmat, in: SZALMA József: *A jog változó és változatlan jegyei – a jogváltozás Pickler Gyula elméletében. Valóság*, 2017. 60. évf. 96. o. és 107. o.; Uő: *A jogváltozás Pickler Gyula elméletében – mai szemmel. Glossa Iuridica*, V. évf. 3–4. sz. 2019. 9–27. o.
- 35 Ld. MISKOLCZI BODNÁR Péter: A versenykorlátozó magatartások szabályozása 1999 és 2018 között. *Glossa Iuridica*, VI. évf. 1–2. sz. 2019. 127. és 150. o.; PUSZTAHELYI Réka: Tiszteletlen befolyásolás és kizsákmányoló ügylet. In (szerk.) JUHÁSZ Ágnes: *Elmélet és praktikum – Hagománytiszteltet és modernitás. Jubileumi tanulmánykötet /POT konferenciakötet/, Miskolci Egyetem ÁJK, Miskolc, 2022, 27–223. o.*
- 36 Ld. SZALMA József: *Sérelemdíj és a személyiségi jogok megsértésének magánjogi szankciói az európai és a magyar magánjogban.* Budapest, 2018, KRE ÁJK, monográfia; SZALMA József: *A személyiségi jogok köre és oltalma a Ptk. fényében, in (szerk.) MISKOLCZI BODNÁR Péter, KUN Attila, BOÓCZ Ádám: Gazdaság és Jog – húsz év jogalkotási fejleményei a civilisztika terén.* Budapest, 2019, KRE ÁJK, 99–120. o.
- 37 Ld. PRÜTTING, WEGEN, WEINREICH: *BGB Kommentar.* Luchterhand, Neuwied, 2007, 482. o, 488. o.
- 38 Ld. SZALMA József: *A tanácsadó, a tájékoztató és a szakértő kártérítési felelőssége, I. rész. Gazdaság és Jog*, 2016. 5. sz. 3–5. o.;

- II. rész.: *Gazdaság és Jog*, 2016. 6. sz. 3–7. o.; SZALMA József: *Haftung für Rat, Auskunft und Gutachten nach europäischem und ungarischem Privatrecht*. Annales, ELTE ÁJK, LV, Budapest, 2016, 352–362. o.; József SZALMA: *Haftung für Rat, Auskunft und Gutachten im ungarischen Privatrecht*. *WIRO – Wirtschaft und Recht in Osteuropa*, München, 2016. 3. sz. 65–70. o.; SZALMA József: *Orvosi mint professzionális (szakmai) polgári jogi felelősség*. In (szerk.) JUHÁSZ Ágnes: *Elmélet és praktikum – Hagománytisztelet és modernitás*. Jubileumi tanulmánykötet /POT konferenciakötet/, Miskolci Egyetem ÁJK, Miskolc, 2022, 224–273. o.
- 39 SZALMA József: Egyetemleges és osztott kártérítési felelősség a többes károkozás esetén, különös tekintettel az új Ptk. rendelkezéseire. *Magyar Jog*, 2016. 6. sz. 321–328. o.; József SZALMA: *Solidary and Divided Liability on Joint Tortfeasors – with special Regards to the Provisions of the new Hungarian Civil Code*. *Journal on European History of Law*, Brünn, The European Society of Law, STE Science Center, 2017. 8. No 1. 65–75 o. A francia jogban az orvosi felelősséget külön törvény szabályozza (Loi du 30. déc. 2002. sur la responsabilité médicale, ld. ennek 1147. szakaszát). Az orvosi felelősséget CHABAS, in: *Obligation de moyens, LPA* (Les petites affiches, 22. sept. 1999), eszközkötelelemnek minősíti. Az orvosi felelősségről mint cél- vagy eredménykötelemről, az esztétikai műtétéknél, ld. SARGOS: *Chirurgie esthétique*, D. (Requiel Dalloz), Paris, 2012, Chron. 2903.

50 év néptánc – Honnan hova?

(Táncművész- és táncpedagógus-képzés a Magyar Táncművészeti Egyetemen)

Hazánkban a *Magyar Táncművészeti Egyetem* jelenleg az egyetlen állami fenntartású intézmény, ahol felsőfokú táncművész- és pedagógusképzés folyik – mondhattam két évvel ezelőtt még a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézete által szervezett, *A magyar néptánc évtizedei* című konferencián.

Az előadás elhangzása – melynek e tanulmány annak írott változata – óta az Egyetem jogállásában változás állt be, jelenleg a *Magyar Táncművészeti Egyetemért Alapítvány* hatásköre alá tartozik. Az Alapítvány alapítója a MTE tv. 1. § (1) bekezdése alapján a Magyar Állam nevében eljárva Magyarország Kormánya. Az Alapítvány alapítói jogait az MTE tv. 1. § (4) bekezdése, valamint az Alapítvány Alapító Okiratának II.2.1. alpontja alapján 2021. augusztus 1. napjától kezdődően az Alapítvány kuratóriuma gyakorolja.

A Magyar Táncművészeti Egyetem jogelődjében, az Állami Balett Intézetben 1971-ben indult a középfokú néptáncművészképzés. Az első legendás néptánc tagozatot Györgyfalvy Katalin és Timár Sándor vezette. A képzést Lőrinc György, majd Rábai Miklós és Novák Ferenc kezdeményezte, hogy a hivatások együttesek számára biztosítsák a professzionális utánpótlást, és képzett táncosok kerüljenek a hivatásos néptáncegyüttesekbe. Az intézmény vezetői a két elismert szakember koreográfusi hitvallásának különbözőségében és módszerük magas szintű szakmai elismertségében látták a képzés sikerét. A *néptánc tagozat* a balettintézeti hagyományoknak megfelelően két műszakban dolgozott: délelőtt közismereti oktatás folyt, majd délután kettőtől fél hétig szakmai órák voltak a hét minden napján, hiszen a 70-es években még szombaton is volt iskola. A nap mindig klasszikus balettórával kezdődött, majd néptánc órákat tartottak, ezt a két főtárgyat egészítette ki eleinte a történelmi társastánc, az akrobatika, a népzene. A további tagozatok alaptantárgyai is ezek voltak, de idővel újabbak is beépültek, mint a modern tánctechnikák, modern társastánc, a sztepptechnika, a színészi játék alapjai, valamint a táncjelírás mint a néptánclejegyzés, -olvasás notációs abc-je. A képzési struktúra folyamatos fejlődése garancia a néptánc tagozatot elvégző művészjelöltek szakmai sokoldalúságára.

A későbbi *tagozatok oktatásakor* elsősorban Timár Sándor pedagógiai módszerét alkalmazta az *újabb pedagógusgeneráció*. Kiemelkedő képviselőiként tartjuk számon Zórándi Máriát, aki az első tagozaton végzett – és később az akkor még főiskola rektora lett –; Janek Józsefet, a Bartók együttes egykori táncosát; Molnár Lajos „Pubit”, a Budapest Együttes szólistáját; Briber Jánost, volt államis táncost; Horváth Mónikát, Béres Anikót, akik szintén itt végeztek, az Experidance és a Honvéd Táncszínház volt szólistáit, akik a korábbi években tanítottak a tagozaton.

A jelenlegi oktatógárda tagjai: Végső Miklós, aki az első tagozaton végzett, és az Állami Népi Együttes szólistája volt 29 éven keresztül; Ónodi Béla, aki szintén az Állami Népi Együttes táncosa volt; Rémi Tünde, Appelshoffer János, Juhász Zoltán, Harangozó-díjas művészek, akik mind itt tanultak és a Honvéd Táncszínház szólistái voltak; valamint jómagam, aki a második tagozaton végeztem. A folyamatos *oktatói utánpótlás* rendkívül fontos feladat. A jelenlegi gárda tagjai mind minősített tanárok. Akár a művész-, akár a pedagógusképzőn komoly tanulási folyamatnak kell megelőznie az új kollégák belépését, hiszen hiteles *Mester* és *Kiváló oktató* nem lesz egyik napról

a másokra senki. Meggyőződésem, hogy rögtön a művészképző elvégzése után (már az MA-tanulmányok alatt) kell elkezdni a pedagógiai ismeretek elsajátítását az iskolarendszerben, a tapasztalt mesterek, oktatók mellett, ahogy erre példát mutattak előtünk Zórándi Mária és Janek József kiváló pedagógusaink, akik asszisztensként kezdték tanári pályafutásukat Timár Sándor mellett. A jelenlegi mesterek is ezt az utat követték-követik, és így lehetnek-lehetnek a szakma legkiválóbb oktatói. E programunk keretében Gyetvai Júlia, a Magyar Állami Népi Együttes és Sáfrán Balázs, a Duna Művészegyüttes táncosai a következő generáció képviselői, akik 2017-ben végeztek a táncművész szakon, és utána a mesterképzésen szereztek pedagógus diplomát. Oláh Nóra a frissen diplomázott évfolyamból (2020) nemcsak a gyakorlati órákon asszisztens, hanem Fügedi János mellett is a táncjelírás-mozdulatelemzés tantárgynál, ami külön öröm és dicsőség a képzés sikerességét illetően.

Oktatóink folyamatosan képzik magukat. Az utóbbi két évben Ónodi Béla DLA- és Kovács Henrik PhD-fokozatot szerzett.

A *tagozatok* eleinte négy-, majd háromévente követték egymást. A néptáncművész-képzés 1992-ben színházi táncképzéssel bővült, majd 1998-ban főiskolai rangot kapott. 1992 és 2006 között 6 év volt a tanulmányi idő. Ebben a képzési formában az utolsó két évben csak elméleti órákon vettek részt a hallgatók az intézményben, a színházi gyakorlatot már a munkahelyükön végezték.

2007-től, a bolognai rendszer bevezetésével a szak neve is megváltozott: *táncművész szak – néptánc szakirány* lett a hivatalos megnevezés. A képzési idő kettő plusz három – azaz öt – évre módosult, ez két év felsőfokú előkészítő szakmai tanulmányt, majd három év főiskolai alapképzést jelent. Mivel a táncművészképzés a felsőoktatás hatályos rendelete szerint [felsőoktatási törvény, 144.§ (3) bekezdés] már a harmadik középiskolai évvel párhuzamosan megkezdődik, a táncművész BA szak felvételi vizsgája az egyetemen belül az előző tanév, vagyis az előkészítő szakmai képzés második év végi vizsgája. Azaz a felsőoktatási alapképzés első két éve párhuzamosan folyik a közoktatás harmadik-negyedik osztályával, majd a hallgatók egy évvel az érettségit követően befejezik tanulmányaikat. Megfelelő előképzettséggel természetesen bárki jelentkezhet e felsőoktatási alapképzésre. Az egyetem akkreditálta a kétéves mesterszakot a táncművészek számára néptánc, illetve klasszikus balett szakirányon, ami táncművészképzésen a legmagasabb végzettséget jelenti.

1971 óta a *tizenégy* évfolyamon 371 fő végzett néptáncművészként. Jelenleg a 15. tagozaton 26 fő tanul. Állandó feladat, hogy a kor kihívásának megfelelően a *legszínvonalasabb képzésben* részesítsük a művészképző tanulóit, hallgatóit. A kétéves, felsőfokú tanulmányokra előkészítő képzés táncanyagának fontos megalapozó szerepe van a főiskolai tananyag későbbi elsajátításában. Rendkívül felelősségteljes két év ez, hiszen gyermekek sorsa függ a képzés színvonalától, a pedagógiai módszerektől, a pedagógus-személyiségektől. A félévi és év végi vizsgákon nemcsak a diákok vizsgáznak, hanem az oktatók is. A rostavizsgákon született lelkiismeretes döntéseken múlik, hogy a bennmaradt növendék a felsőfokú képzésben teljesíteni tudja-e majd az előírt tananyagot, felkészítették-e a feladatra, azt oly mértékben tudja-e majd elsajátítani, hogy a képzés végén, a táncművész diploma átvétele után a munka világában is sikeres legyen.

Ennek érdekében kiemelt feladat a *tananyag állandó fejlesztése, aktualizálása*, hiszen akár a hivatásos együttesek repertoárját figyelve, akár a pedagógiai módszerek alakulását szem előtt tartva, az oktatás fő feladata naprakész, legmagasabb szintű tudást nyújtani az egyetem valamennyi hallgatójának.

A tanszék által eddig megvalósított képzés bizonyítottan helyes, hiszen a művészképző hallgatóinak előadóművészi megjelenései egyre magasabb elismerést váltanak ki a tánctudás, technikai előrelépés, a megjelenés, a kivitelezés, az előadói kvalitás fejlődése tekintetében, a műsor-összeállítástól és annak jellegétől függetlenül – legyen az betétszám, önálló est, képesítő vagy koncertvizsga.

A táncos életpályamodell szem előtt tartása mellett fokozott *figyelmet fordítunk a közismereti tárgyak oktatására* is. A Nádasi Ferenc Gimnázium tanári karával szorosan együttműködve folyamatosan követjük a növendékek tanulmányi eredményeit, továbbtanulási lehetőségeiket szem előtt tartjuk.

A Magyar Táncművészeti Egyetem legjobb tudása szerint felkészíti a végzősöket a kihívásokra. A képzés minőségének egyik legnyilvánvalóbb bizonyítéka, hogy *az utolsó négy tagozat szinte minden táncosa szerződést* kapott a koncertvizsgáját követően.

Az alapl diploma megszerzése és a sikeres felvételi vizsga után egyenes út vezethet a tánc tanári pályára felé is.

(Néptáncpedagógus, majd táncos és próbavezető alapszak, tánc tanár mesterszak)
Az Állami Balett Intézet 1977-ben adott ki először főiskolai táncpedagógus diplomát [4/1975 (IX. 14.) sz. rendelet, 6§ Művelődésügyi Minisztérium]. A már nevében is *néptáncpedagógus-képzés* 1980-ban indult el Timár Sándor tánc tanulási-tánc tanítási koncepciója alapján. Négy tanévet ölelt fel, s *vidéki* pedagógusképző intézményekben is folyt kihelyezett oktatás (Szombathely, Kecskemét, Sárospatak, Nyíregyháza).

A jogszabályi változások miatt (évekig nem engedélyezték a kihelyezett képzéseket) végül 2016-tól már csak a Nyíregyházi Egyetemen van – együttműködési szerződés értelmében – BA képzés, a helyi és a Magyar Táncművészeti Egyetem oktatóinak szoros kapcsolattartása mellett. A tananyag a budapesti intézmény, a Koreográfus-és Pedagógusképző Intézet táncos és próbavezető szakának anyagával azonos, az elméleti és gyakorlati törzsanyag nem térhet el egymástól. A 2019/2020-as tanévtől kihelyezett képzést indítottunk el az öt erdélyi hivatásos együttes táncosai részére Marosvásárhelyen: Maros Művészegyüttes (Marosvásárhely), Háromszék Táncegyüttes (Sepsiszentgyörgy), Udvarhely Táncműhely (Székelyudvarhely), Hargita Nemzeti Székely Népi Együttes (Csíkszereda). Az oktatógárda zömével egyetemünk munkatársaiból áll, de néhány elméleti tárgyra a Marosvásárhelyi Egyetem delegál tanerőt. A Nagyvárad Táncegyüttes táncosai a nyíregyházi képzésen vesznek részt ugyanennek a programnak a keretében.

A *pedagógusképzésben* is bevezetésre került a *bolognai rendszer*, ezért a struktúrája, tematikája is megváltozott, igazodott az új keretekhez. 2007 óta az *alapképzésen* táncos és próbavezető képzettséget lehet szerezni, melyre a kétéves, 120 kredites *tánc tanár mesterszak* épül. Az egyéves, 60 kredites tánc tanár mesterszak azoknak ad egyetemi végzettséget, akik a korábbi rendszerben a négy évfolyamos néptáncpedagógus-képzést végezték el.

Timár növendékei, akik ma az egyetem oktatógárdájának nagy részét képezik, a tanult, átvett módszer mentén, az új pedagógiai lehetőségeket kihasználva, újabb módszereket fejlesztenek ki és építenek be az intézmény alap- és mesterképzésébe. Ezen az irányon is a szakma elismert oktatói tanítanak, a teljesség igénye nélkül: Lévai Péter, Kovács Henrik, Fügedi János, Dóka Kriszta, Sándor Ildikó, Kővágó Zsuzsa, Héjja Bella, Végső Miklós, Ónodi Béla, Appelshoffer János, Rémi Tünde, Sáfrán Balázs, Gyetvai Júlia és jómagam.

Táncos végzettséget ad az *alapképzés*, amely során a gyakorlati oktatás kerül előtérbe, a módszertan elsősorban a próba levezetéséről, a rendező, koreográfus segítségével, illetve az asszisztensi feladatok elvégzéséről nyújt szakmai tudást. A képzésen tapasztaltak alapján folyamatosan vizsgáljuk, monitorozzuk az eredményeket. A fejlesztéskor mindenkor a minőségbiztosítás követelményei mellett mérlegeljük és vesszük figyelembe a hallgatói reflexiókat. Az akkreditáció adta lehetőségek mentén a *tananyag fejlesztése, bővítése, szűkítése, esetleg átértékelése*, az esti képzés szakmai színvonalának lehetséges emelése az állandó feladat.

Az alapszakok tantervi összehangolása elengedhetetlen. Fontos, hogy legyen továbblépési lehetőség a művészeti BA szakon tanulóknak, ezért a *táncművészképzés képzési programját, órahálóját kompatibilissé tettük a Koreográfus- és Pedagógusképző Intézetben folytatott TĒP-képzés (táncos és próbavezető szak) tantervi órahálójával*. A szabadon választható tárgyak keretében lehetőséget teremtettünk a pedagógiai-pszichológiai tárgyak felvételére, így a művészdiploma kézhezvétele után diákjaink közvetlenül jelentkezhetnek a 120 kredit MA tánctanárképzésekre akár néptánc, akár balett vagy modern szakirányon. Ezzel a lehetőséggel a képzés utolsó évében élhetnek a hallgatók. Az elmúlt négy évfolyamban sikeresen működött a kezdeményezés, mert több táncművész hallgatónk már végzett vagy jelenleg is hallgató a 120 kredit MA táncpedagógus balett- vagy néptánc szakirányon.

A Magyar Táncművészeti Egyetem táncművész szakos BA hallgatóinak életpályamodell előrevetítéseként, a mester szak MA 120 kredites képzése a megfelelő képzési forma, hogy a táncművész pálya befejezése után pedagógusként kezdhessék meg pályafutásukat.

A *mentor tanári képzés* 2011-ben indult el, amely a mester szakot végző hallgatók tanítási gyakorlata helyszíneinek, a partner iskolahálózat kiépítésének alapfeltétele. Ez utóbbiba csak olyan intézmények jelentkezhetnek, amelyeknek oktatói néptánc pedagógus és /vagy mester szak végzettséggel rendelkeznek. Célunk, hogy országos kiterjedésű hálózattá fejlődjön, és sikeres legyen. Jelenleg 61 partneriskolával van élő szerződése az egyetemnek.

A *néptáncoktatás* az alap-, közép- és felsőfokú intézményekben a *virágkorát* éli. A Magyar Táncművészeti Egyetem fő célkitűzése, hogy ez a virágzás hosszan tartson.

IRODALOM

- Bolvári-Takács Gábor (szerk.): *Magyar Táncművészeti Főiskola 1950–2000*. Bp., 2000, Studio 2000. Kreatív ügynökség.
- Bolvári-Takács Gábor (szerk.): *Magyar Táncművészeti Főiskola*. Bp., 2003, Studio 2000 Kreatív Ügynökség.
- Bolvári-Takács Gábor – Schanda Beáta – Zsámboki Marcell (szerk.): *Magyar Táncművészeti Főiskola*. Bp., 2010, Magyar Táncművészeti Főiskola.
- Bolvári-Takács Gábor: *Táncos tanévek*. Bp., 2017, Magyar Táncművészeti Egyetem.
- Fodor Antal (szerk.): *Mozaikok a Magyar Táncművészeti Főiskola első ötven évéről*. Bp., 2001, Planétás Kiadó.
- Horvátné Bánki Dóra (szerk.): *Állami Balett Intézet 1950–1985*. Bp., 1986, Állami Balett Intézet Titkársága.
- Schanda Beáta (szerk.): *Magyar Táncművészeti Főiskola/Egyetem évkönyve 2016/2017*. Bp., 2019, Magyar Táncművészeti Egyetem.
- Schanda Beáta (szerk.): *Magyar Táncművészeti Főiskola évkönyve 2015/2016*. Bp., 2018, Magyar Táncművészeti Főiskola.
- Schanda Beáta (szerk.): *Magyar Táncművészeti Főiskola. Tizenöt év története. 2000–2015*. Bp., 2016, Magyar Táncművészeti Főiskola.

<http://www.mte.eu>

A Balettintézettől a Magyar Nemzeti Táncgyűttesig

Írásomban szeretnék néhány gondolatot megosztani arról a kezdeti időszakról, amely nemcsak a saját művészi pályafutásom, de a magyar táncszakma szempontjából is nagyon fontos lehet, valamint rövid áttekintést adni erről az ötven évet felölelő időszakról, amely 1971-től 2021-ig tartott. Nem készült még részletes tanulmány róla, pedig figyelemre méltó évtizedekről beszélünk. Általában kevés szó esik a legendás évfolyamról, a Balettintézet első néptáncos évfolyamáról, amelynek én is tagja voltam. Érdemes ezeket a korszakokat jobban megvizsgálni.

1975-ben huszonöt éves lett a Balettintézet, koncertvizsgát tett júniusban az első néptáncos évfolyam. Erről az eseményről megemlékezett a *Táncművészet* folyóirat első főszerkesztője, Maác László és Dienes Gedeon is.

A Balettintézetben elindult a néptánc tagozat első évfolyama. Nagyon izgalmas háromnapos felvételi volt a '70-es évek tavaszán. Kétezer-négyszáz ember jelentkezett, negyvennégy embert választottak ki az évfolyamvezető tanárok: Timár Sándor a fiúknál, Györgyfalvy Katalin pedig a lányoknál. Ez fantasztikus találkozás volt mindkettőjünkkel, a mestereinkkel. Később vált nyilvánvalóvá számomra, hogy a háttérben olyan szellemi nagyságok figyelték az itt folyó munkát, mint Martin György és munkatársai, akik Timár Sándor mellett segítettek, hogy ez az első évfolyam valóban betöltse küldetését.

Az intézetben érdekes módon táncmestereknek hívják a tanárokat, tehát Timár Sándor „Mesti” neve ebből származik, mert ott lett igazán „Mesti”. Ez az egész évfolyam szinte együtt indult a táncműveléssel. Együtt „dobogta” végig magát a balettos környezetben. Komoly félévi és év végi vizsgák voltak, amelyeken az együttesvezetők megjelentek. Közülük Rábai Miklós nevét mindenképpen meg kell említeni, de rajtuk kívül a tánckoreográfusok is nagyon nagy érdeklődéssel tekintettek az első néptáncos évfolyamra. Ezen a vizsgákon bíralt még Náfrádi László, Simon Antal, Molnár Lajos (Pubi), Novák Ferenc, Vásárhelyi László, talán egyszer még belátogatott Molnár István is. Természetesen Timár Sándor Kallós Zoltánt is meghívta, s hosszú évtizedekre szóló barátságok alakultak ki Zoli bácsival és persze Martin Györggyel, aki szintén jelen volt ezeken a vizsgákon.

Szinte meg sem mertem kérdezni Martin Györgyöt – akkor még fiatal táncosként –, hogy mit szól a munkánkhoz, de 1975. szeptember 1-jén, a vizsgakoncert után, a Nemzetközi Vásár területén volt egy táncház, amikor vettem a bátorságot és megszólítottam; kértem a segítségét, hogy én is valahogy bekapcsolódhassam ebbe a társadalmi gyűjtőmunkába. Kértem, hogy irányítsa azt a szakmai munkát, amire az életemet szántam. A vele való kapcsolatomat meghatározta ez az időszak, s utána és azóta is szellemi mesteremnek tekintem, s nagyon becsülöm azt a páratlan munkát, amit végzett. (Későbbiekben az ő tiszteletére készítettem el az *Élő Martin Archívum* című sorozatot, amellyel az eredeti táncanyag színvonalát megfogalmazásában, úgy érzem, forradalmi eredményeket tudtam elérni.)

Nagyon fontos lenne felsorolni az „intézeti” tanárokat, a zongorakísérőket, különböző külföldi táncmestereket, atlétikatanárokat, azokat a személyeket, akik végigkövették ezt a munkát, mint például Som Gizella, Sterbinszky László, Macher László és a többiek.

Szakmai életem következő szakasza a Magyar Állami Népi Együttesben eltöltött nyolc év, valamint a vezetéssel ebben az időben megalakuló Párhuzamosport. Ezt követte a Kodály Együttes 1984-től a '90-es évekig. Majd 1991-ben lettem a Budapest Táncgyűttes, 2007-től, Novák Ferenc nyugdíjba vonulása után pedig a Honvéd Táncszínház művészeti vezetője. 2014-ben a nevét Magyar Nemzeti Táncgyűttesre változtattuk. Ez az időszak egészen mostanáig tart, nagyon izgalmas évtizedek hatalmas repertoárral. 2019-ben ünnepeltük az Erkel Színházban egy gálaműsorral az 1949-ben alakult Honvéd Együttes (amelynek része a Magyar Nemzeti Táncgyűttes) hetvenéves évfordulóját, 2021-ben pedig a Magyar Állami Népi Együttes lett hetvenéves.

1975-ben, a balettintézeti záróvizsgát követően hat pár került a Magyar Állami Népi Együttesbe (jómagam is), néhányan a Duna Együttesbe és a Honvéd Együttesbe, négyhat pár pedig a Budapest Táncgyűttesbe. Mindegyik helyen nagyon komoly munka szerveződött.

Egymást folyamatosan figyelemmel kísértük, és közben szerveztük a saját táncelőtűnket, amely akkor kezdődött. Még iskolai éveink alatt indult el nagyon erőteljesen a táncházmozgalom, amelynek fiatal táncosokként mozgatói, táncitanárai, táncgyűjtői voltunk. A Bartók Együttesben Timár Sándor munkája ekkor fordult igazán az eredeti néptánc felé, így az ő irányításával mi szintén komoly munkát végeztünk e téren is. Ez az időszak tulajdonképpen egy érlelődő időszak volt, mind a politikai, mind a kulturális életben. Kósa Ferenc, Sára Sándor, Csoóri Sándor, Nagy László, Illyés Gyula voltak azok a vezető gondolkodó emberek, akik mindannyian bekapcsolódtak a táncházmozgalomba Sebő Ferenc és Halmos Béla mellé. Akkor még „intézetis” diákként az Egyetemi Színpadon és vidéki helyszíneken népszerűsítettük a táncházmozgalmat, tanítottam és egyben koreográfiákat készítettem Jászberényben, Salgótarjánban, Pécsen, Miskolcon, Szegeden, Gyöngyösön, szinte mindenütt az országban a pesti táncházakon kívül is.

Így a hivatásos együttesi munka mellett elkezdődhetett az egyéni munka, a párhuzamos tanítások, az együttesi patronálások, táncházvezető-képző tanfolyamok, gyakorlatás Timár Sándor mellett a táncházban, az ottani tanítások. Nagyon komoly táncművészi munka alakult ki: Farkas Zoltán barátom a Molnár utcai táncházban, jómagam a Kassák Klubban, Vincze Zsuzsa (későbbi feleségem) Litkey Istvánnal az első Muzsikás táncházakban, az FMH-ban (Területi Művelődési Intézmények Fővárosi Művelődési Házában), a gyerektáncházakban tevékenykedett.

Már az intézetben megismerkedhettünk olyan kultúraszervező művészekkel, filmrendezőkkel, mint Jancsó Miklós, Szigeti Károly, Gyurkó László, Kósa Ferenc, Szomjas György, akiknek az első filmjeit nagy izgalommal néztük végig. Említhetem akár Sára Sándor induló alkotásait vagy Kósa Ferenc *Dózsa* című művét. Ez egy kicsit felnyitotta a szemünket a világra. Jelen voltunk továbbá a budapesti, fővárosi kulturális életben, részt vettünk vidéki fesztiválokon: a Dunamenti Folklorfesztivál, a Hagyományörző Veresegyházi Fesztivál, a Parádsasvári Hagyományörző Fesztivál programjain. Mind-mind olyan érdekes helyszínek voltak, ahol találkozhattunk az eredeti anyaggal és a lüktető kulturális élet szereplőivel.

1975. szeptember 1-jén elkezdődött a Magyar Állami Népi Együttesbe való betagozódásunk. Említettem, hat pár került oda, többek között Farkas Zoltán (Batyú), Végső Miklós, Zorándi Mária, Kovács Otília, Németh Ildikó. A repertoár főleg az *Ecseri lakodalmasra* épült ebben az időszakban. Két vezető volt: Létai Dezső és Váradi Gyula.

Rábai Miklós nagyon várta már a fiatal hivatásos néptáncosok érkezését az együttesbe, de ezt nem érthette meg, sajnos '74-es korai halála nem tette lehetővé. Örököltük azokat a vezetőket, akikkel együtt tudtunk dolgozni. Elindult az együttesi repertoár megtanulása,

például a *Magyar századok*, *Muzsikáló tájak*, de kiemelkedő érdekesség volt a *Katonanóta* vagy a *Kegyes történet* is. A '70-es években az Állami Népi Együttes komoly előadásokat tartott minden hétvégén délután háromkor az Erkel Színházban, így folyamatos kapcsolata volt a közönséggel.

Az együtteseknek nagyon fontos turnéi voltak. Annak idején a Budapest Táncegyüttes is sokat utazó csoportnak számított, akárcsak a Magyar Állami Népi Együttes. Eljutottunk az NDK-ba, Szlovákiába, Japánba, a Fülöp-szigetekre, Franciaországba, Németországba, Dél-Amerikába. Ez a töltekező időszak a fiatal művészeknek hallatlanul izgalmas volt.

Számomra 1980-ban volt a legfontosabb pillanata ennek az általam ott töltött nyolc évnek. Ekkor került Timár Sándor művészeti vezetőnk a Magyar Állami Népi Együttes élére. Én magam ekkor lettem az együttes táncegyüttes vezetője. Egy nagyon komoly táncpedagógiai korszak átalakítása kezdődött el akkor velem.

Emlékszem, szegedi lekötött műsoraink voltak, egy nagy méhkeréki szvit, Sárköz táncaiból kettő és a nagy szatmári szvit, amelyeket aztán a világ számos helyén bemutatattak. Timár Sándor ezeket a számokat még a Bartók Együttesben készítette el, és áthozta az Állami Népi Együttesbe. Ezalatt a Párhuzam elnevezésű saját együttesünkben saját művészi elképzeléseink kaptak teret és sok emlékezetes, nagy közönségsikert elért műsort tudtunk bemutatni.

1983-ban aztán elkerültem a Magyar Állami Együttesből. Szegeden a József Attila Tudományegyetem együttesének lettem a feje, majd párhuzamosan a Vidróczki Együttesben váltam művészeti vezetővé. Emellett elindult saját, hivatásos kamaragyüttesünk, a Kodály Kamara Táncegyüttes, amelyet Farkas Zoltánnal együtt irányítottam. Az ezt megelőző időszakban meghívtam Lányi Ágostont, hogy tanítson táncjelírást, mozdulatelemzést pedig Martin György tanított. Délutáni, kiegészítő foglalkozásokon Molnár Lajos (Pubi) és Hargitay Lucika az általuk jól ismert Molnár István-technikát tanította, hogy nekünk, fiataloknak is lehetőségünk legyen megtanulni. Ez már megalapozta a '80-as évek közepére a Kodály Együttesben töltött időszakot, amikor Nyikos István gazdasági vezetővel megalakítottuk a Kodály Kamara Táncegyüttest, ám a lelkesedés nem győzte le a gazdasági nehézségeket: egyévnyi kemény munka után, amikor is mindenki szinte mindenről lemondott, akár még bérekről és fizetésekről, előmenetelről is, Koltay Gábor került a Szabadtéri Színpad igazgatói székébe, és minden támogatást megszüntetett.

Ez annál is inkább érdekes volt, mert 1985-ben Farkas Zoltánnal (Batyúval) megkaptuk „Az év táncosai” címet. Furcsa helyzet volt, hogy Magyarország akkori kiváló táncosai sehogyan sem jutottak előre. Támogatás híján ez egy nagyon küzdelmes időszak volt a Kodály Együttes számára, természetesen néhány táncos el is hagyta a süllyedő hajót, ők szerettek volna visszatérni az Állami Népi Együttesbe, mert nem vállalták ezt a ridegtartást a Kodály Együttesben. A művészi munkába vetett hitünk töretlen maradt, megpróbáltunk Zoltánnal így is tovább dolgozni. Folytattuk a munkát, mellettünk maradt Vincze Zsuzsa, a párom, feleségem, és Tóth Ildikó is, csatlakozott hozzánk Balla Zoltán, Fehér Erika, akik *Ki mit tud?* győztesek lettek abban az évben. Bekapcsolódott a munkánkba Berta Tibor és Sára Ferenc, akit mint „óvóbácsit” hívtunk vissza a Kodály Együttesbe Gyuláról. Aztán ő később önálló útra tért, és Gyimesbe költözött, ami igazi küldetés volt számára.

Bár 1984. szeptember 29-én, az Operettszínházban a Kodály Együttes nagy sikerű műsort mutatott be, fellépett többek között a Vujicsics Együttes, Ökrös Csaba, Sebestyén Márti, „államis” táncos kollégák, Fekete Antal, Sztanó Hédi, Szakács Domi, de a nagy

siker sem hozott komoly támogatást. 1988-ban amerikai barátom, Magyar Kálmán segítségével két hónapos turnét szerveztünk Észak-Amerikába, kint óriási sikerünk volt, itthon annak se lett aztán nagy híre.

A '90-es években még az Interkoncert felkérésére csináltunk egy nagyszabású *Jeles napok* című műsort. Ebben az időszakban a Kodály Együttes repertoárjában Farkas Zoltán (Batyú) is intenzíven dolgozott többek között a *Párhuzam*, a *Magam sorsa felelől*, a *Hagyományaink* és a *Bartók* című műsorainkban. A Kodály Együttesre mindig is jellemző volt a folklór szeretete, annak megtanulása, és amikor már minden támogatásunk beszűkült, akkor megkaptuk a Magyar Művészetért Díjat. Markó Iván lemondott részünkre a Győri Balettnek ítélt díjról, mert azt remélte, hogy ez egy kicsit majd előre viszi a Kodály Együttest, ha már alig van támogatásunk.

1991-ben, amikor az új Antall-kormány megalakult, és Andrásfalvy Bertalan miniszter lett, a Budapest Táncegyüttes művészeti vezetője lettem, feleségem, Vincze Zsuzsa pedig azóta is közvetlen munkatársam és alkotótársam. Ekkor indulhatott el a Budapest Táncegyüttesben az a nagyon komoly professzionális munka, amit az addigi életben csak előkészítettem. Ez az időszak egy nagyon-nagyon küzdelmes, de nagyon jó időszak volt. Számtalan műsort készítettünk, minden évben öt-hat bemutatóval jelentkeztünk, mint például a *Szabadság, szerelem* vagy *A földből való ember*; és ekkor kezdődhettek el a szegedi nagy munkáim is a *Sámán tánccal*, a *Boldogasszony vendégséggel*, a *Benyovszkyval* a Szegedi Szabadtéri Játékokon.

Akkor még tizenegy párral működött a Budapest Táncegyüttes, de 2000–2002 között már elkezdtünk párhuzamosan dolgozni a Honvéd Táncszínházzal. Számtalan közös munkánk volt Novák Ferencsel, Foltin Jolánnal – ilyenek például a *Keleti táncvihar*, nagybemutatók, tavaszi gálák az Erkel Színházban. Ebben az időszakban el kellett költöznünk a Szentháromság térről, így egyértelművé vált, hogy a Honvéd Táncszínház lassan összefonódik a Budapest Táncegyüttesrel. Ács Tamás és Baán László segítségével százhatvan-százhatvan millió forintból építettek nekünk, a Budapest Táncegyüttesnek egy új próbatermet a Honvéd Együttes területén. A Honvéd Együttes igazgatója akkor Aranyos Károly volt, én pedig önállóan vezethettem tovább a Budapest Táncegyüttest. Rendkívül intenzív munka folyt, feleségem mint dramaturg írta az együttes minden műsorát és koreográfusként maximálisan segíti azóta is a munkámat. Novák Ferenc 2007-es nyugdíjba vonulása után, a két együttes egyesült, s így én lettem Magyarország egyik legnagyobb létszámú hivatásos néptáncegyüttesének művészeti vezetője. A húsz páros együttes ettől az évtől a Honvéd Együttes Művészeti Nonprofit Kft-n belül dolgozott, a Honvéd Táncszínház neve – mint említettem – 2014. július 1-jétől Magyar Nemzeti Táncegyüttesre változott. Az utóbbi név jól kifejezi a társulat hazai, európai és tengerentúli küldetését, a Kárpát-medencei magyar néptánckincs megismertetéséért és népszerűsítéséért végzett felelősségteljes és professzionális munkát. Immár a Magyar Nemzeti Táncegyüttes művészeti vezetőjeként irányítottam társulatunkat, s folytatódott a sokszínű művészi tevékenység a Nemzeti Színházzal közösen készített számos produkcióval (*Körhinta*, *Csiksomlyói Passió*, *Egri csillagok*), a Szegedi Szabadtéri Játékokon bemutatott *Dózsa* táncjátékkal vagy a *Drakula utolsó tánca*, a *Szegedi nemzet*, illetve a *Betyárvilág* – amelyet két éve mutattunk be – elnevezésű alkotásokkal. De jelen vagyunk a Nemzeti Táncszínházban, a Művészetek Palotájában, vidéken, külföldön, mindenütt, ahol hirdethetjük kultúránk szépségét és fontosságát.

A Magyar Nemzeti Táncegyüttes a Honvéd Együttes keretein belül dolgozik a nagy hírű Honvéd Férfikkal egyetemben.

Óriási repertoárunk van, eredeti autentikus folklór műsoraink mellett a már említett Martin György emlékére készített, monografikus összefoglaló előadások is – *Martin Archivum* néven. Ebből az eredeti anyagból készült a *Szatmár*, *Mezőség*, *Kalotaszeg*, *Gyimes* műsorsorozat. A gazdag repertoár részeként számos ifjúsági előadásunk van: gyerekdarabok, mesedarabok (pl. *Sárkánymese*; *Mátyás, a világ királya* stb.), szokásműsorok (*Táncoló Tavasz*, *Téli tánc*), amelyeket nagy sikerrel játszunk. Mindegyik bemutatónk több mint száz előadást ért meg. Történelmi táncjátékok (pl. *Kiegyezés*) éppúgy gazdagítják repertoárunkat, mint tánc-színjátékok, tematikus műsorok (*Sírnak a harangok*, *Ballare*, *Napszédítő* stb.). Mind Magyarországon, mind a Kárpát-medence kulturális életében részt veszünk előadásainkkal, említhetem a Nemzetpolitikai Államtitkársággal közösen szervezett tizennégy állomásos *Tenkes kapitánya* című táncjátékunkat, amellyel tavaly bejártuk Kassát, Kolozsvárt, Kárpátalját, Bécset, a Vajdaságot, a Felvidéket. Jelen vagyunk az ország minden területén és nagy-nagy sikerrel mennek műsoraink.

Egy óriási programot tűztem ki magam elé, és úgy érzem, hogy vágyam meghallgatásra került, mert soha nem látott támogatottsága van ma a magyar néptáncnak, úgy az amatőr együtteseknek, mint nekünk, hivatásosoknak. Mi, professzionális együttesvezetők elmondhatjuk, hogy nagyon jelentős a támogatottságunk a kormány részéről.

Most egy új fejezetet próbálunk nyitni a Magyar Nemzeti Táncegyüttes, a Honvéd Együttes életében: szeretnénk színházat építeni, hogy legyen olyan állandó helyünk, színházunk, ahol a közönség megtalál minket. Ez az első olyan nagy intézmény, amely a XXI. században épül, s amely a magyar kultúrában a néptáncművészetnek és kórusművészetnek biztosít állandó otthont és fellépési lehetőséget. Nagy várakozással nézünk az elkövetkező időszak elé, elindult a tervezés, teljes támogatottságot élvezünk az ország vezetése részéről. Remélem, hogy ez az épület sikerrel koronázza meg a mögöttünk álló évtizedeket.

A szeretet és a hűség szociológiája

Példa nélküli vállalkozásba fogott a magyar szociológusok doyenje, Gereben Ferenc, amikor középiskolai osztályának szociológiai alapú történetét írta meg. Ugyanis az „*Elszálltak már, hajh, az évek...*” messze túlmutat a szokásos iskola- és osztálytörténeti visszaemlékezéseken. Egyedivé teszi, hogy a szerző és közössége lényegében gimnáziumi éveik óta folyamatosan törekedett közösségi életük dokumentálására, ezért több ezer dokumentum (levelek, fotók, naplőbejegyzések visszaemlékezések) feldolgozására nyílt lehetőség. Elgondolkozhat ilyenkor az olvasó, hogy ma, amikor az információk bábeli zűrzavarában élünk és levelezésünk papírról elektronikusra vált, lesz-e még olyan, aki ilyen alaposan gyűjt össze írott anyagokat és főleg, hogy lesz-e mit összegyűjteni. Sokkal több levél érkezik és sokkal több fotó készül, de éppen ezért ezek el is vesztik egyediségüket és jelentőségüket. Arról nem is szólva, hogy a mobiltelefon elterjedésével a kommunikáció írott formái hogyan szorulnak háttérbe. De nem csak ez adja a kötet egyediségét. A szerző hamar kibontakozó szociológiai érdeklődésének megfelelően sokszor mérte fel az osztályát az eltelt évtizedekben és ezen felmérések érdekes adalékul szolgálnak, ráadásul sokszor segítik árnyalni a naplók és visszaemlékezések képét. A szerző ugyanakkor még a középiskolában kialakult hivatásának megfelelően valódi krónikássá vált, a sokfajta műfajú tartalmat kiváló érzékkel szerkesztette egybe. Úgy sikerült olvasmányos, sodró lendületű könyvet írnia, hogy a közösség kapcsolatain, egyéni és közösségi történeteiben túl a szűkebb és tágabb környezetről, mindenekelőtt az iskoláról vagy később a bencés rendről, a katolikusok helyzetéről és magáról a társadalomról is sokat megtudunk. Kincsként kell tekintenünk tehát erre a kötetre, már csak egyedisége miatt is, de ehhez társul még az is, hogy milyen különleges történelmi időszakban alakult ki az osztályközösség, amely tagjainak életét nyomon követhetjük. 1956 őszén, a forradalom előtt néhány héttel kezdik meg iskolájukat, majd erős világnézeti és tudományos alapokkal felvértezve, de egy olyan állam polgárjaiként kezdik meg felnőtt életüket, ahol a politikai hatalom az általuk vallott keresztény világnézet felszámolására törekszik, és hamar kinyilvánítja: potenciális ellenségként tekint rájuk. Mindezt persze már az iskolai éveik alatt is érezhették, bármennyire is adott védelmet a „Szent hegy”, de az egyetemi felvételik során személyesen is megtapasztalhatták. A közösség belső összetartozás-tudata és a külső világ meg nem értésének konfliktusa egészen a '90-es évekig meghatározója e munkának, és a korosztályból adódó problémák és személyes sorsok érdekessége mellett a legizgalmasabb feszültségét adja a könyvnek. Ráadásul a szerző nem csak saját osztályára koncentrál, az iskola bemutatása során a többi osztályról és tagjairól is sokat tudunk meg.

Az összetartozás erősségéből és az elköteleződésből kiindulva talán azt gondolhatnánk, hogy idealizálva jelennek meg az iskolai évek. Erről szó sincs. Megismerkedhetünk egy mai szemmel – főleg azoknak – akik nem jártak egyházi iskolába – spártainak tűnő nevelési renddel. A szigorú napirend a tanulásra és a lelki életre koncentrál, és reggel 6-tól este 10-ig állandó elfoglaltságot jelent, amit csak néha enyhít a mozi vagy más diákprogram, mindenekelőtt az önképzőkör. A diákok élethelyzete egyébként sem rózsás, nyolc közülük már iskolakezdekőskor félárva, édesapjuk odaveszett a háborúban, egyikőjük teljesen árva, de a többieknek is meg kell küzdeniük az elszakadással a szülőktől és a beilleszkedéssel ebbe a számukra idegen, semmihez sem hasonlítható világba. Nemsokára újabb sokként éri őket a forradalom, sok gyereket csak az igazgató határozott fellépése – aki csak a szülőknél adja ki a gyerekeket – akadályoz meg

abban, hogy tevőleges részesei legyenek a történelmi eseményeknek. A még ki sem alakult osztályközösségből távoznak a disszidálók és helyükre érkeznek újak, így a szerző is. Személyes sorsa tükrözi az iskola eredménycentrikusságát is, felveszik, de a többiek utoléréséhez szó szerint ájulásig kell tanulnia. A gazdag dokumentációból azt is megtudhatjuk, miről szóltak az iskolai lelkigyakorlatok: láthatjuk, hogy mindenekelőtt a hit és a tudás kapcsolatáról és fontosságáról, ami tükrözi a gimnáziumi évek programját. Természetesen a diákcsínyek sem maradnak el és ebben néha még a szigorú tanárok is partnerek, mikor egy koponyával sikerült rájuk ijeszteni, büntetés helyett arra biztatják a diákokat, hogy más tanárok ellen is vessék be „tudományukat”.

A szülőktől távol vagy éppen árván sok diák talál pótapát a szerzetesekben, ennek a kötődésnek szép példája a színész Kiss Ferenc, aki Söveges Dávid igazgató tiszteletére választja a Dávid Kiss Ferenc művésznevet. A kamaszkorba lépő diákok egyre több mindennel nem értenek ugyanakkor egyet. Az érettségi évében a szerző életén és a saját felvételijükön keresztül aztán megérkezik a tanári kárnál magát jóval erősebbnek érző hatalom jelzése arról, hogy milyen a helyzete az éppen felnőttkorba lépő diákoknak. A szerzőnek távoznia kell az iskolából, mivel pedagógus édesanyját állásvesztéssel fenyegetik. (Előrevetíti a későbbi időszak összetartozását, hogy néhány kivételtől eltekintve lényegében mindenkivel levelezik.) A keresztényellenes numerus clausus egyik jeleként az ország egyik legerősebb gimnáziumából a felvételi során pedig mindössze 3 embert vesznek fel az állami felsősoktatásba a 29 jelentkezőből, noha már nem is a Rákosi-rendszerben, hanem az enyhébb formát öltő kádári diktatúrában vagyunk.

Az elkövetkező években szinte közös élmény, hogy fizikai munkavállalás útján próbálják kicselezni a kommunista rendszer keresztényellenes felvételi módszerét és megtagasztalják, hogy amikor már nem kényszer, akkor is él bennük a vágy a kultúra iránt.

Különböző kerülő utakon, de a legtöbben végül bekerülnek a felsőoktatásba, és az érvényesülésért vívott küzdelem és az új kapcsolatok okán természetszerűleg lazulnak a kapcsolatok. A személyközi viszonyok viszont sok esetben formálisan is erősödnek, már-már családívá válnak, amikor házassági tanúnak, keresztszüllőnek kéri fel egymást, biztosítva ezzel a folyamatos találkozási alkalmakat. Kívülállónak, különösen, ha nem volt hasonlóan erős közösség tagja, talán meglepőnek tűnhet, amikor Gereben beszámol arról, hogy több esetben magánéleti ügyekben, házassági válságok esetén is számítanak és számíthatnak egymás tanácsára vagy akár egészen konkrét segítségére.

A közösség erejét jelzi, hogy bár talán arra számítana az olvasó, hogy az iskolaévektől távolodva a közösségi összetartozás csökken, éppen az ellenkezője történik. Az érettségi találkozási részvételi aránya végig magas (85–90%), de 1977-ben visszatér közéjük az utolsó olyan osztálytárs is, aki addig nem vett részt egyetlen osztálytalálkozón sem. A kapcsolatrendszer teljes lesz olyan értelemben, hogy nincs olyan, akiről nem tudnák, hogy mi történt vele. Ebben az időszakban növekszik a spontán találkozások aránya és érdekes adalék, hogy '81-ben a szerző kérdőívvel vizsgálja az egykori társak viszonyát az iskolához. A felmérés szerint a legnagyobb értéknek a közösségi szellemet, a tudást és a fegyelmet nevezik meg, míg a legtöbben a negatívumot tudakoló kérdésre azt válaszolják, hogy olyan nem volt, míg a kisebbség a merevséget és a való élettől való távolságot találja annak.

A kötetből képet kaphatunk a Kádár-rendszer mindennapjairól és viszonyáról a katolikusokhoz. Az egyéni sorsokat vizsgálva láthatjuk, a rezsím alapvető jellemvonása a kereszténygyűlölet volt, ami – szemben számos történész és publicista egyoldalú megállapításával – végig jellemezte a rendszert. A konkrét történetekben ez néhol „csak” az előmenetel akadályozásában jelenik meg, de olvashatunk konkrét zaklatásokról is.

Érdekesen alakul az osztály tagjainak viszonya a vallásossághoz. Hiába tartották fontosnak a Pannonhalmán kapott értékeket, de az egyéni vallásosság alacsony képet mutat, egészen addig, amíg családot alapítva és középkorúvá válva egyre többen járulnak a szentségekhez újra.

Nyomon követhetjük, hogy miként alakul az osztály kapcsolata osztályfőnökével, Cziráki Géza László atyával. Az osztályfőnök visszaemlékezései is a szerző birtokába kerültek, ezáltal egy teljes életutat tud felvázolni és nem csak a saját és osztálya élményeire támaszkodik. Megismerjük a tanár gondolkodásmódját, ami hű tükre az ideális szerzetestanárnak. Szigorúsága mögött rengeteg tépelődés áll, hogy hogyan tudna még többet átadni a diákoknak. Ezt végül tanítványai is felismerik, betegágyánál sokan felkeresik és az osztályfőnök utolsó üzenete is ez: „Érdemes volt értetek élni!”

Az osztályon belüli konszolidált viszonyokat a rendszerváltoztatás megbolygatja. A felgyorsult élet, az új körülményekhez való alkalmazkodás és a megnyíló lehetőségek, így az osztályfőnökük emlékét ápoló alapítvány körüli vita egyaránt a kapcsolatok átmeneti lazulását hozza. Azonban mindez a 2000-es évekre helyreáll, növekszik az év közbeni találkozások aránya is. A politikai viták is ekkor, mindenekelőtt 2010 után jelennek meg, de a csoportkohéziót nem tudják megtörni, ahogy az egyre több tragikus esemény is csak növeli együvé tartozásukat. Egy hányattatott korban olyan fordulatok állnak be emberek életében, amilyenre más korban esély se lett volna, de mindig ott marad a védőháló, ami megtartja őket, az iskola és az osztály közössége.

A tartalmas kötet tehát egyéni és közösségi sorsokon keresztül hű láttelepet ad a keresztény középosztály életéről a szocializmus, majd a rendszerváltoztatás éveiben, de mégis az élet- és emberközelsége a legmegkapóbb. A szerző azonosult hivatásával nem ítélkezik, nem szépit, valóban empátikus krónikása barátainak és közösségüknek. A sorsok őszinte, de korántsem hideg ábrázolása olvasmányossá és érdekessé teszi a kötetet, a több ezer dokumentum feldolgozása pedig igazolja annak valóságát. Közel hozza hozzánk a szereplőket és azt az eszmeiséget, hűséget és szeretetet, ami összetartja őket. Őszintének és tisztának érezzük egyikük megjegyzését: „Mi most már együtt maradunk mindhalálig!”

*

Gereben Ferenc: „Elszálltak már, hajh az évek” – Egy Pannonhalmi osztályközösség életútja 1956-tól 2021-ig. Gondolat Kiadó, Budapest, 2022, 530 oldal

April Nowell¹

A jégkorszak gyermekei

Új régészeti megközelítések segítségével ma már csodásan élénk képet nyerhetünk a kőkorszaki gyermekek életéről.

14 000 évvel ezelőtt felvirrad a kőkorszaki nap és lassan visszavonul az Európát egykoron elborító jégtakaró. Észak-Itáliában elindul egy család, hogy még világosan eljusson egy hegy aljában rejtőző barlangba a Ligur-tenger közelében. Rövid százaz fűfélékkel fedett sztyeppén és fenyőfák közt visz az útjuk. Előttük a barlang bejáratánál vadvirágok tengere díszlik: szúrós rózsaszín bogáncs, barnáspiros feketeüröm és kékeslila búzavirág.

Mielőtt azonban a vadászó-gyűjtögető család belépett volna a barlangba, megálltak, hogy összegyűjtsék egy fenyőfa vékony kis ágait. Ezek az összekötött, gyantával borított ágak meggyűjtva egyszerű fáklyaként szolgálnak majd a barlang sötét tereinek megvilágításához. A kis csapat mezítláb van, a puha föld és sár megőrizi lábnyomaikat a barlangba vezető ösvényen. A nyomok két felnőttre – egy férfire és egy nőre – és három gyerekre utalnak: egy hároméves totyogóra, egy hatévesre és egy kiskamaszra, aki nem lehetett több tizenegy évesnél. A mellettük talált kutyalábnyomok azt sejtetik, hogy háziállatok is kísérhették őket.

A család tagjai fenyőfáklyákkal a kezükben belépnek a hegy gyomrába. Körülbelül száz méter után egy hosszú, alacsony belmagasságú folyosóhoz érkeznek. Libasorban, a fal mellett tapogatózva próbálnak előbbre jutni az egyenetlen talajon az

épp csak pislákoló tűz fényében. Leghátul van a legkisebb, aki még csak totyog. A folyosó hamarosan egy alagútba torkollik, ahogy az alja felfelé kezd emelkedni, és alig marad nyolcvan centiméternyi hely, hogy négykézláb át lehessen mászni. Az agyag megőrizte térdeik nyomát. Pár méter után a mennyezet eléri legalacsonyabb pontját, és a felnőtt férfi megáll. Majd vár egy kicsit, mintha csak azt mérlegelné, hogy nem lesz-e a következő szakasz túl nehéz a csoport legkisebbjének. Aztán az út folytatása mellett dönt, és a család követi őt; minden tagja ugyanazon a helyen áll meg, mielőtt továbbmenne. Ahogy beljebb kerülnek a barlang belsejébe, állócseppköveket és nagy szikladarabokat kerülgetnek, megküzdenek egy meredek lejtővel, majd átkelnek egy kis föld alatti tavon, mély lábnyomokat hagyva a sárban. Végül egy zughoz érkeznek, egy olyan barlangréshez, amelyet egy eljövendő korszak régészei „Sala dei Misteri” (a ’Titkok kamrája’) néven emlegetnek majd.

Amíg a felnőttek faszenes kézlenyomatokat hagynak a mennyezeten, addig a fiatalabbak agyagot vájnak ki a földből, és azt egy állócseppköre kenik, miközben ujjuk nyomot hagy a puha üledékben. Minden otthagytott nyom megfelel az azt készítő gyermek életkorának és magasságának: a totyogó korú gyermek ujjai által hagyott legapróbb nyomok vannak legközelebb a földhöz.

Egy idő után a család végzett azzal a feladattal, amelyért odament, vagy egyszerűen elunta magát. Akárhogy is történt, rövidesen a kijárat felé vették útjukat a barlangból, kifelé az utolsó jégkorszak napfényébe.

Ez az i. e. 12 000-ben lezajlott családi kirándulás idillinek vagy akár hétköznapiak is hangozhat... Az antropológia és a régészet összefüggésébe helyezve azonban az ilyen apró pillanatok, mint ez, a múlt megértésének radikálisan új módját jelentik. Ennek a családi kirándulásnak a történetét 1950-től kezdték feltárni, amikor újra felfedezték a barlangot és „Bàsura” néven kezdték emlegetni. Évtizedekkel később olyan tudósok, mint Marco Avanzini olasz paleontológus és csapata lézerszkenneléssel,

1 April Nowell a kanadai Victoria Egyetem régésze és antropológusprofesszora. Kognitív régészetről, őskori művészetről, a gyermekekkel kapcsolatos régészetről, a tudomány, a popkultúra és a média viszonyáról szóló publikációiról ismert. April Nowell a szerzője a *Growing Up in the Ice Age* ('A jégkorszakban felnőve') című könyvnek (2021).

fotogrammetriával, geometriai morfológiával (alakelemzési technikákkal) és kriminalisztikai megközelítéssel tanulmányozták a barlangban fellelt lábnyomokat, ujj- és kézlenyomatokat. Ezek az apró nyomok egészen más őstörténeti képet festenek, mint amit általában ahhoz a 40 000 – 10 000 évvel ezelőtti élethez kötnek, amely az utolsó jégkorszak vége felé, a felső-paleolitikumként ismert prehisztórikus időszakban zajlott.

Ha arra kérnénk egy 20. századi régészt vagy antropológust, hogy képzelje el, hogyan nézett ki ebben a korszakban az emberek élete, valószínű, hogy a vadászatot és a gyűjtögetést kizárólag felnőttek által végzett tevékenységnek írná le, arra indítva ezáltal a kutatókat, hogy olyan című cikkeket jelentessenek meg, mint például, hogy „Miért nem kedvelik az antropológusok a gyerekeket?“, illetve „Hová tűnt a sok gyerek?“ Elfelejtjük, hogy a kőkorszaki felnőttek anyák, apák, nagynénik, nagybácsik és nagyszülők is voltak, akik körül a kicsiknek is helyük kellett, hogy legyen. Valójában a régmúltban a gyermekeknek jóval nagyobb tér juthatott, mint ma: a prehisztórikus társadalmakban a gyerekek számítottak a világnépesség körülbelül felének. Ma közel egynegyedét teszik ki. Miért van ilyen csend körülöttük a régészeti leletekből nyert információkban? Hogy szól az ő történetük?

A helyzet az, hogy bárki, aki őskövületek kiásásával foglalkozik, elmondhatja, hogy nehéz bizonyítékokat találni a jégkorszak gyermekeire vonatkozólag. Nemcsak arról van szó, hogy nem egykönnyen lehet fellelni törékeny kis csontjait. Ahhoz, hogy megértsük, miért feledkezünk meg róluk az őstörténet-rekonstrukcióinkban, a gyermekekről alkotott modern feltevéseinket is figyelembe kell vennünk. Miért képzeljük őket gondtalanul élő, „naiv“ alakoknak, akiknek „nem voltak kötelezettségeik“? Miért tételezzük fel, hogy a gyermekek nem tudtak érdemben hozzájárulni a társadalomhoz? Azok a kutatók, akik ezt tételezik fel a jelenben a gyermekekről, kisebb valószínűséggel keresnek bizonyítékot arra, hogy a múltban másképp alakultak volna a dolgok.

Új technikák és új feltételezések felhasználásával azonban szóra bírhatók a jégkorszak gyermekei. Amit elmondanak, az pedig

meglepetésünkre szolgál: másról szólnak, nemcsak a múltban betöltött szerepeikről, hanem magának az emberi kultúrának a fejlődéséről is.

Az emberi csontok törékeny dolgok, némelyik azonban törékenyebb, mint a másik. A felnőttek nagyobb, sűrűbb csontjai többnyire jobban megőrződtek a régészeti emlékekben, mint a gyerekeké, akiknek a csontjai inkább egy madáréra, semmint egy felnőtt emberére emlékeztetnek: kisebbek, porózusabbak és kevesebb bennük az ásványi anyag, nincs szakító- és nyomószilárdságuk, és lehet, hogy nem forrottak össze teljesen a szárukkal (hosszú csontok esetében). Ezek a csontok sokkal érzékenyebben reagálnak az üledék nyomására (amikor a föld alá kerülnek), illetve a savas talaj és a lebomló szerves anyagok is kikezdi a porhüvelyeket. Ez az egyik fő oka annak, hogy ennyire nehéz mesélni az őskori gyermekekről.

Nem csak az a probléma, hogy a gyerekek maradványai rosszul őrződtek meg. Némelyik túl apró méretű ahhoz, hogy könnyen észrevehető legyen. Ezt akkor figyeltem meg, amikor Dél-Afrikában dolgoztam egy Drimolen nevű régészeti lelőhelyen 40 kilométerre Johannesburgtól. Az itt dolgozó régészek 1,5–2 millió évesnek becsülték a lelőhelyet, és több mint 80 olyan ember maradványait tárták fel, akik a *Homo* nemzetség és a *Paranthropus robustus* faj (egy másik ősi emberi származási vonal) korai tagjai voltak. A feltárt maradványok közül 50 százaléka tíz év alatti gyerek – ez messze több, mint ami a térség hasonló lelőhelyein felszínre került (a számadat azonban jócskán összevág a jégkorszakról szóló demográfiai becslésekkel). A különbség egyik oka a projekten dolgozó csapat által követett szigorú szűrési protokoll. A Drimolennél kiásott föld minden egyes köbcentiméterét szárazon átszitálják, hogy kiválogassák a nagyobb darabokat, majd közepes vagy finom szemméretű hálóra helyezik, és folyó vízzel átmoszák. A megmaradó üledéket szétterítik egy asztalon, és már lehet is válogatni belőle. A Drimolenben töltött idő alatt számtalan órát töltöttem azzal, hogy megtaláljam a kövek, a rácsálók és más kis állatok csontvázmaradványai között rejtőző, akár a legapróbb emberi fogat is.

A temetkezési mód is felelős azért, hogy a gyerekek nincsenek jelen a régészeti leletek közt. Az idők során gyakran temették őket félreeső helyekre vagy sekélyen ásott sírokba, illetve sírjel nélkül. Ezek a szokások a társadalmaknak a halottakhoz való különböző viszonyulási módjait tükrözik életkor, nem, társadalmi állás és egyéb tényezők szerint. Ez nem jelenti azt, hogy ezeket a gyerekeket nem szerették, vagy hogy nem okozott bánatot elvesztésük, a régészek számára viszont nehézséget jelent végső nyugvóhelyük megtalálása.

Ugyanakkor nem minden gyereket temettek jelöletlen sírokba. Néhányuknak különleges temetése volt, és ezek a kivételek tovább segítenek bennünk a múltban élt gyerekek életének megismerésében. A szóban forgó eset körülbelül tízezer éves, sziklakiszögellés alatti menedékhely Franciaországban (Abri de la Madeleine). Itt egy körülbelül három-hét év között lévő gyereket helyeztek nyugalomra három mészköztáblával körbevéve, amelyek védelmet nyújtottak felette. A gyermek fejénél, könyökénél, csuklójánál, térdénél és bokájánál, illetve a nyaka körül fehér kagylógyöngyök százait találták, amelyek körülbelül 6–7 milliméter hosszú, agyar formájú dentáliumkagylók kifaragásával (vagy pattintásával) készültek. Francesco d’Errico és Marian Vanhaeren régészek szerint egy teljes kagylóhéjból körülbelül két apró, cső alakú gyöngyöt lehetett készíteni, ami azt jelenti, hogy valószínűleg 15–20 órát vett igénybe a gyermek ruhájára – amely persze már régen az enyészeté lett – hímzett kilencméternyi gyöngysor elkészítése. D’Errico és Vanhaeren úgy véli, hogy a készítő ügyességétől függően a ruhadarab 30–50 óra alatt készülhetett el. A közösség bánatáról árulkodik, hogy a gyermekeket olyan ruhában temették el, amelynek az elkészítése ennyi ideig tartott.

Húsz éven keresztül gyerekeket kutató régészetet tanítottam a kanadai Victoria Egyetem antropológia-tanszékén. Minden szemesztert azzal kezdtem, hogy megkérdeztem a hallgatókat, hogy mi jut eszükbe, amikor a *gyermek* és a *gyermekkor* szavakat hallják. Ők rendszerint olyasmiket választottak, mint *naiiv*, *játékos*, *vidám* és *gondtalan*. Nem vagyok biztos benne, hogy ezek a szavak vajon a gyereklétről alkotott tényleges tapasztalatot

(az emlékek gyakran csalókéak), vagy egy elképzelt gyerekkor utáni vágyakozásukat tükrözik, de a nyugati régészek gyakran ezeket az elképzeléseket társítják hozzájuk, amikor régészeti leleteket tanulmányoznak. Ha azt tételezzük fel, hogy jelen korunkban a gyerekek nem tudnak, vagy nem kellene nekik – gazdasági, politikai vagy kulturális szempontból – hozzájárulni a társadalomhoz, akkor még kisebb valószínűséggel keresünk ugyanerre bizonyítékot a múltban.

Ezek a feltételezések változóban vannak. Egyre több néprajzi és régészeti kutatás tárja fel, hogy ezek az elfeledett emberpalánták hogyan járultak hozzá minden korban közösségeik és saját maguk jólétéhez: őrizték a nyájat, vizet hordtak, betakarították a zöldségféléket, árultak a piacon, tűzifát gyűjtöttek, gondozták az állatokat, takarították és söprögettek, muzsikáltak, háborús időkben katonáskodtak, gondoskodtak a fiatalabb testvérekről – ez mind megannyi általánosan ismert példa a gyermekek által a világ minden táján és mindenkor vállalt feladatokra. Ezek a feladatok otthagyják nyomukat a régészeti leletekben.

A kőszerszámkészítést tanuló gyerekek a paleolitik korszak idején több százezer kőszilánkot „termeltek”, és ezáltal folyamatosan egyre ügyesebbek lettek. Ezek a szilánkok világszerte túltengenek a szakértő szerszámkészítők eszközei mellett a régészeti lelőhelyeken. A régészek felismerik az újoncok munkáját, mert a kőszerszámok készítését tanuló emberek hasonló hibákat követnek el. A kőeszközök készítéséhez, azaz a „pattintáshoz” szükség van egy darab anyagra, például tűzkőre vagy obszidiánra, amelyet „magkőnek” neveznek, és egy szerszámra, amellyel ezt ütni lehet, és amelyet „kalapácskőnek” hívnak. A cél az, hogy a magkőről szilánkokat pattintsunk le, és egy olyan pengét vagy valamilyen más szerszámot készítünk belőle, amelynek éle van. Ennek során a mag élét a kalapácskővel kell ütögetni, méghozzá lehasító ütésekkel. A kezdők azonban, akik gyakran gyerekek vagy serdülők voltak, néha túlságosan a magkő közepe felé ütöttek, és minden egyes szakszerűtlen ütésnek ott maradt az eredménye a szilánkok lepattintására tett hiábavaló és egyre kétségbeesettebb kísérleteik után. Máskor a bizonyítékok azt mutatják, hogy

eltalálták a helyes szöveget, de túl nagy (vagy nem elég nagy) erővel ütöttek, aminek következtében a szilánk vagy túl rövid lett, vagy nem vált le a magkőről.

Egy körülbelül 15 000 éves lelőhelyen a franciaországi Solvieux-ban Linda Grimm régész bizonyítékot fedezett fel egy szerszámot készítő kezdő kőfaragóval kapcsolatban, aki valószínűleg gyerek vagy kamasz lehetett. Az újonc kezdő a lelőhely szélén kezdett a magkő ütögetésébe egy kalapácskövel. Miután némi nehézsége támadt, a magkövet, amelyen dolgozott, egy tapasztaltabb kőfaragóhoz vitte, aki a lelőhely közepén, a tűz közelében üldögélt. Ezt onnan tudni, hogy a kezdő és a szakértő által készített kovaköszilánkokat vegyesen elszórva találni a földön. Miután a tanonc segítséget kapott, itt középen dolgozott tovább, míg a magkő végül el nem fogyott, és el nem hajította. Míg a gyakorlott pattintó által készített eszközöket elvitték, hogy felhasználják valamilyen feladatra, addig a kezdő által készítettet hátrahagyták. Más helyszíneken az újoncok a tapasztalt szerszámkészítők közelében ültek, amikor gyakoroltak, feltehetően azért, hogy kérdezhessenek és megfigyelhessék a szakértőket munka közben vagy hogy csak együtt meséljenek és énekeljenek.

Természetesen nem minden kezdő volt kisgyerek. De a paleolit korban, amikor az emberek pusztá túlélése attól függött, hogy tudnak-e vadászni és állatot levágni, növényeket feldolgozni, zsineget készíteni, gyökereket és gumókat kiásva, a kőszerszámok készítése alapvető fontosságú volt. Mindenkinél már fiatal korától kezdve meg kellett tanulnia pattintani, és mire az újoncok nyolc-kilenc évesek lettek, kifejlesztették a legtöbb olyan kognitív és testi képességet, amelyek összetettebb munkákhoz kellettek, és a kamaszkorba lépve tovább tökéletesítették azokat. A kőszerszámok készítésével a gyerekek nemcsak önmagukról, hanem fiatalabb testvéreikről is gondoskodtak, egész közösségük sikeréhez hozzájárulva ezzel.

És vajon mindig csak a munka, és semmi játék? Szó sem volt ilyesmiről. Más, lábnyomokat vizsgáló kutatások – ezúttal 13 000 éves olaszországi és franciaországi lelőhelyekről – olyan gyerekekről és kamaszokról számolnak be, akik fogócskáznak, „tökéletes” lábnyomokat

próbálnak maguk után hagyni, ahogy a mai gyerekek is játszanak a homokos partokon, agyalabdákkal dobálták egymást vagy vették célba az állóceppköveket – némelyik kis agyaggolyó célt tévesztett, és a barlang alján maradt. A játék más módon is fejlesztette az ügyességet: oroszországi paleolit lelőhelyeken a kutatók 29 olyan agyagtárgyat találtak, amelyekről az ujjlenyomatok elemzése alapján megállapították, hogy hat és tíz év közötti gyermekek, illetve tíz és tizenöt év közötti serdülők készítették azokat. A néprajz azt tanítja, hogy a gyerekek gyakran úgy kezdenek el megismerkedni az agyagművészettel, hogy először csak játszanak az agyaggal, majd játékkátlakat és tálat készítenek. A kőkorszaki gyerekeket egy másik módon is láthatjuk játszani, ha olyan eldugott vagy kis helyeken keressük őket, amelyek túl szűkek egy felnőtt teste számára. Az észak-franciaországi Étiolles közelében a régészek egy paleolit települést tártak fel. Ettől a lakott területtől lejjebb, a kevésbé gyakorlott kezek által készített kőszerszámokat, valamint állati csontokat is találtak. Ez egy paleolit kori „játzóház” lehetett, ahol minden volt, amire egy jégkorszaki kisgyereknek szüksége lehetett: magában lehetett, volt mit játszania és uzsonna is volt. A spanyolországi Las Chimeneas barlangban pedig Leslie Van Gelder régész, miközben gyermekekre utaló nyomokat keresett, olyan vonalakat dokumentált, amelyeket gyermekujjak rajzoltak a puha üledékbe, egy kinyúló szikla alatti kis keskeny résben.

A sors fintora, hogy bár ez a játék közbeni viselkedés betekintést engedett a paleolit kori gyermekek életébe, ez volt a másik oka annak, hogy a régészek eddig nem foglalkoztak kellőképpen a gyermekekkel. Egyes régészek számára ez a viselkedés annyira esetlegesnek és kiszámíthatatlannak tűnik, hogy emiatt a jégkorszaki gyermekei nemcsak hogy ismeretlenek maradnak, de nem is lehet őket megismerni. Van egy régészek által emlegetett tréfás megfogalmazás, miszerint „szertartási célúnak” bélyegzünk egy leletet, ha nem egykönnyen ismerhető fel a rendeltetése. Hasonlóképpen, egy szokatlan helyen talált leletet gyakran pusztán csak azzal magyaráznak, hogy valamiféle gyermekjáték maradványa lehet. A múltbeli gyerekekről [szakmai körökben] azt tartják, hogy játéktevékenységükkel „eltorzítják”

a régészeti leleteket. Ebből kifolyólag gyakran intő példaként használják a néprajzi adatokat és a személyes anekdotákat.

Vegyük például Gawain Hammond és Norman Hammond cikkét, amely az *American Antiquity* című folyóiratban, az egyik kiemelt szakfolyóiratban jelent meg. A cikk címe: „A játszó gyerek mint torzító tényező a régészeti eloszlásban” (1981). A bökkenő az, hogy az első szerző, Gawain akkoriban alig volt több egyévesnél. Édesapja, Norman egy Közép-Amerikára szakosodott brit régész, úgy döntött, hogy kísérleti régésszel fog foglalkozni. Norman egy üres füves területen mesterséges szemétkupacot hozott létre, amely biológiailag le nem bomló anyagokból állt, többek között kétliteres boros- és egyéb alkoholosüvegekből, valamint gyümölcsleves dobozokból, sörösüvegből és alumínium sörösdobozokból – némelyik kicsit összehérszélve.

A következő három napon keresztül az akkor 14 hónapos Gawain összesen három félórás időszak erejéig a szemétkupacnál, illetve körülötte foglalatostkodott; nehéz volt egyszerre félóránál hosszabb ideig összpontosítania a feladatra, bár a kísérletvezető apa jól tudta, hogy a gyermektől nem idegen az egyedül foglalatostkodás. A kísérlet alatt minden helyváltoztatás négykézláb vagy három végtag segítségével történt (amikor a gyermek egyik kezével egy lelelet helyezett odébb).

Gawain ezután elkezdte a palackokat gurítani, a konzervdobozokat pedig „véletlenül” levegőbe dobálni, a nyitófüleket leszedni és általában a szemetet szétszórni a területen. Norman a második 30 perces időszak után levont néhány előzetes következtetést. A foglalatostkodás során a gyermek az egyik, korábban elgurult üveget ismét felvette, a csavaros kupakot eltávolította, és a földről felszedett kéregdarabokat és ágakat rakosgatott bele. Az edényekben felfedezett ilyen váratlan tartalmakat sok régészeti kontextusban strukturált „rituális” viselkedés eredményének tekintenek; a jelen megfigyelés azt mutatja, hogy a strukturálatlan „gyermekjáték” is hasonló módon olyan következményekkel járhat, amelyekben nem kell logikát keresni.

Egyre több régész azonban azzal érvel egy ideje, hogy a gyerekek csak akkor torzítják el a régészeti eredményeket, ha tudósokként azt tekintjük

feladatunknak, hogy a felnőttek viselkedését rekonstruáljuk. Ha az a cél lebeg a szemünk előtt, hogy a tágabb értelemben vett emberi viselkedést modellezzük újra, akkor az, ahogy a gyerekek használták a tárgyakat és változtattak rajtuk, egyszerűen hozzátesz a leletek (életének) gazdag történetéhez.

A régészek több mint 200 éven át gyakorlatilag figyelmen kívül hagyták a gyerekeket. A régészeti értelmezésekben tudományági elfogultság volt érezhető a felnőtt férfiak irányában. Ez az 1970-es és 1980-as években kezdett el változni a feminista és a gender régészet megjelenésével, amelyben a kaliforniai Berkeley Egyetem régészei jeleskedtek, mint például Margaret Conkey, Ruth Tringham és Rosemary Joyce. Azok a megközelítési módok, amelyekkel ezek a női tudósok éltek, kritikus szemmel vizsgálták a nők szerepét a múltban, majd tágult a kép, és a gyerekek is kezdtek „láthatóvá” válni. Ugyanakkor csak a legutóbbi években kezdtek ténylegesen előtűnni a fiatalok a múlt homályából. Ez a láttatási folyamat egy olyan terjedő mozgalom részeként történik a régészetben belül, amely a múlt hangjainak elkülönítését célozza az életkor, a gender, a szexualitás és az identitás által létrehozott kulturális felépítmények vizsgálatával (igaz, meg kell jegyezni, hogy az idősnek továbbra sem szentelnek elég figyelmet).

A gyermekekről és még pontosabban a gyermekkorról szóló régészetet leggyakrabban Grete Lillehammer norvég régész úttörő munkájához vezetik vissza, aki 1989-ben felhívást tett közzé. Arra szólította fel a régészeket, hogy vonják be kutatásaikba nagyobb mértékben a gyerekeket oly módon, hogy kérdéseket tesznek fel a gyerekek környezethez, felnőttekhez és egymáshoz való viszonyáról. Olyan kutatók fogtak a kérdések megválaszolásába, mint Traci Ardren, akinek legutóbbi projektje a maja gyermekkirályokra épül; Kathryn Kamp, aki azt tanulmányozza, hogy Arizóna északi részén a Sinagua gyerekek (i. sz. 1100–1250) hogyan tanultak bele az agyagművészségbe; s végül Jane Eva Baxter, aki 19. századi gyermekgraffitit vizsgált a Bahamákon. Sok más kutató tanulmányoz jelenleg gyerekeket, kezdve az őskortól az ókori Egyiptomig, Görögorszáig és azon túl.

Utólag visszatekintve, olyan nyilvánvalónak tűnik, hogy a régészeknek a gyerekeket is kell tanulmányozniuk, főleg az őskor tekintetében. Amennyiben a gyerekek alkották a prehisztórikus népesség mintegy felét (vagy még többet), és ha az őskor az emberiségnek a Földön eltöltött idejének 99,83 százalékát teszi ki, akkor a gyerekek közreműködésének figyelmen kívül hagyása azt jelenti, hogy a rendelkezésre álló adatok nagy részét nem veszik figyelembe a múltbeli életmód rekonstrukciója során. Bár már ez a tény önmagában elégséges ok lenne a gyermekek tanulmányozására, van egy másik ok is, amely talán még fontosabb. Ezeknek az őskorban élt – barlangokat felfedező, kőszerszámfaragó, játékkészítő – fiataloknak az élete mind egy sokkal nagyobb történetnek a része, amely arról szól, hogy az őskori gyerekek hogyan tanultak a világról, és hogyan osztották meg ezt a tudást. A kognitív tudományok, a fejlődéslélektan és a néprajzi termpunka adataira támaszkodva, a gyermekeket tanulmányozó régészek elméletet alkotnak az emberi kultúra fejlődéséről, továbbá arról, hogy a tanult viselkedés miként tette lehetővé fajunk elterjedését a Földön.

A gyerekeknek sok tanulásra van szükségük, amíg a közösség teljes értékű tagjaivá válnak, miközben a szakértelem birtokában lévő (rendszerint felnőttek) segítik őket a kulturálisan megfelelő magatartás elsajátításában. A pszichológusok által „naivan tanulók”-nak nevezett tanoncoknak nehéz lehet kideríteni, hogy milyen fajta magatartás és tudás a legfontosabb. Minden szülő tudja, hogy ezek a naivan tanulók nem viselkednek passzívan a folyamat során. Először vertikális módon történik a tudás átadása (szülőtől a gyermek felé), ahogy azonban a gyermekek idősebbek, egyre nagyobb befolyásra tesznek szert a kortársaik, és így fontosabbá válik a horizontális tanulás (gyermektől a gyermek felé). Mire a gyerekek elérik a kamaszkort, a mindkét irányból zajló tanulási folyamat válik uralkodóvá, és a tudás átadójává válhat a közösség minden felnőttje, nem csak a szülők.

Sheina Lew-Levy kultúranropológusnak és kollégáinak ezt közelről volt alkalmuk megfigyelni, amikor az eszközökkel kapcsolatos innovációt tanulmányozták a mai gyűjtögető

társadalmak gyerekei és tizenévesei körében. Az „eszközinnováció” azt jelenti, hogy új eszközöket használunk, vagy pedig régi eszközöket használunk fel újszerű módon a problémák megoldására. A kutatócsoport megfigyelte, hogy a serdülők az általuk újítónak tartott felnőtteket keresik fel, hogy tőlük megtanuljanak olyan feladatokat, mint a kosárfonás, a bőr kikészítése és a vadászat. Továbbá ezek a serdülők az innovációk fő befogadói és továbbadói. Akik közülünk elértek már egy bizonyos életkort, emlékezhetnek arra, hogy miként segítettünk szüleinknek beprogramozni azok első videófelvevőit, vagy hogy a mai tinédzserek miként vezetik be szüleiket a legmodernebb *appok* világába.

Ahogy a kőkorszak idején emberi fajunk elterjedt bolygónkon, az a mód, ahogy a gyerekek és a kamaszok átvették az innovációkat, kulcsfontosságú kellett, hogy legyen abban a tekintetben, hogy milyen jól oldotta meg fajunk a problémákat, miközben alkalmazkodott egy-egy új környezethez. Sok kőkorszaki lelőhelyen találtak gyermekek kezébe való kis eszközöket, sőt még felnőtt méretű lándzsák is voltak oroszországi gyereksírokban.

Az eszközök fontosak, de az emberi viszonylatok is. A gyermekek és serdülők tanulásának társadalmi kontextusa – a régészek szavával élve – a „kumulatív kultúra” [a kulturális információk egymásra épülésének] középpontjában áll, és ez az egyik fő oka annak, hogy miért olyan fontos a kőkorszak fiataljainak az életére összpontosítani. Az, hogy miként lehet túlélni ebben a kihívásokkal teli környezetben – megtanulni, hogy mely növények mérgezők, hogyan kell elkerülni a veszélyes állatokat, hol találni élelmet szárazság idején, és hogyan kell fenntartani a szövetséget a szomszédokkal –, meghaladta volna bármelyik magányos elme képességeit. Ehelyett sok elme együttes tudására volt szükség, amelyek együttműködtek és idővel gyarapodtak, hogy felvirágozzék az emberi társadalom. Az őskor gyermekei központi szerepet tölthettek be ebben a virágzásban.

A kumulatív kultúrával kapcsolatban a kutatók gyakran használják a *racsni* metaforáját. A *racsni* egy olyan eszköz, amelynek apró, szögletes fogai csak egy irányba engedik

a mozgást. Ez megfelelő metafora a kumulatív kultúrára, mivel minden generáció az előző generáció tudására épül.

Michelle Scalise Sugiyama evolúciós pszichológus szerint a kumulatív kultúra egyik leghatékonyabb eszköze a szájhagyomány. Az az emberi képességünk, hogy mások tapasztalatain keresztül – másodkézből – éljük meg életünket, különösen fontos a veszélyes vagy ritkán előforduló helyzetekben. Amikor például 2004-ben az Indiai-óceánon cunami sújtotta az indonéziai Simeulue szigetét, a 75 000 lakosból csak heten haltak meg, mert túlnyomó többségük magasabban fekvő helyekre menekült, mivel még emlékeztek a történetekre, amelyeket nagyszüleik meséltek nekik gyerekkorukban egy 1907-es szököőről.

Az őskori művészetben ábrázolt jelenetek valószínűleg a szóbeli történetek látványelemei voltak, amelyek nemzedékről nemzedékre szálltak, és az őskori gyerekek tanulhattak az őket körülvevő képekből. Délnyugat-Franciaországban és Észak-Spanyolországban több mint 300 barlangban találtak 40 000 – 10 000 évvel ezelőtt keletkezett festményeket és falba vésett ábrázolásokat. Gondoljunk csak a franciaországi Chauvet-barlang falán látható 35 000 éves festményre, amelyen egy mamutra vadászó oroszánfalka látható, vagy a 17 000 évvel ezelőtti furcsa alkotásokra – egy bikára, amelynek kilógnak a belei, egy madárcú emberre, egy épp ürítő orrszarvúra vagy a lándzsa-dobó alakra – a Lascaux-i barlangban.

A Rouffignac-barlangban a régészek két, ház alakú formát – *tectiformát*– figyeltek meg. Ezek csak egyike a barlangrajzokban található számos szimbólumnak, amelyek alakja nagyjából egy felfelé mutató nyílra hasonlít, s alul vízszintes vonal húzódik. Bár egyes kutatók szerint ez valamiféle menedékhelyet jelképezhet, az igazság az, hogy most már nem igazán tudjuk meg, valójában mit jelenthetett. Mindazonáltal a Rouffignac-ban talált kettő forma különlegessége az, hogy az egyiket nagy, felnőtt méretű ujjakkal rajzolták, egy felnőtt magasságában, míg a másik forma pedig kisebb, gyermekujjak alkotása, és sokkal közelebb helyezkedik el a talajhoz. Tudjuk, hogy a kisebb forma készült másodikként, mert vonalai keresztezik a nagyobb szimbólum vonalait. A barlang számos más része tele van apró kezecskék húzta

vonalakkal. Ez nem pusztán azt jelenti, hogy itt gyerekek „játszottak” – példa arra is, ahogyan egy fiatal tag bekapcsolódik a közösségében élő felnőttek jelképekkel teli világába.

Életmódunkat az a megosztott tudás és a kumulatív kultúra tette lehetővé, amely komplex technológiákon, kulturális intézményeken és szimbólumrendszereken keresztül fejeződik ki. Például jégkorszaki körülmények között a növények és állatok generációkon keresztül folyamatosan dél felé húzódnak. Az együtt dolgozó és tudásukat egyesítő emberek szintén képesek dél felé vándorolni, de emellett képesek változtatni vadászati módszereiken, tüzet csiholni, meleg ruhát készíteni és menedéket építeni. Ezek az alkalmazkodási technikák, amelyek egy életen belül is bekövetkezhetnek, továbbadhatók a következő nemzedékeknek, és azután további tanulási lehetőségekhez lehet igazítani őket. A gyakran a gyermekek által vezérelt kumulatív kultúra tette lehetővé, hogy az emberek átalakítsák a tájakat, és a bolygó gyakorlatilag minden kontinensét belakják.

A gyermekek fontos és meghatározó (bár gyakran alábecsült) hatással voltak arra, hogy hogyan fejlődött és fejlődik továbbra is az emberi kultúra. Mivel ők azok, akik továbbviszik a kultúra felhalmozott javait a következő nemzedék felé, ők emberi kultúránk fejlődésének elsődleges mozgatórugói. Nemcsak ők azok, akik elsőként alkalmazzák az innovációkat, de ők felelősek azért, ha valami kiveszik a kumulatív kultúrából, vagy ha az szegényebbé válik – nem minden technológia, módszer vagy akár történet őrzi meg fontosságát vagy meggyőző erejét.

A múlt tanulmányozásának jövője talán abban rejlik, hogy továbbra is arra törekszünk, hogy rekonstruáljuk a jégkorszaki „influenzerek” életét. Gyerekek voltak, és akiket szerettek a szülei, és akik szerették a szüleiket; akik ismerték az éhséget és a fájdalmat, de megtapasztalták az örömet is; akik játszottak, művészetet hoztak létre és „rejtekhelyeik” voltak; akik történeteket hallgattak és zenéltek; akik vadászni, gyűjtögetni és halászni tanultak; és akik kerámiákat és kőeszközöket készítettek, néha pedig otthagyták apró kis lábnyomaikat a puha sárban.

(Aeon)

 Adrian Pabst

 A balgaság egyetemei

Az irányításért folyó harc átalakítja és szétrombolja felsőoktatásunk egykori nemes fellegvárait.

Háború zajlik az egyetemek ellen. Nem a mindig lecsapni kész tanári szakszervezetek vívják, és nem is a „woke-harcosok”, akik non-konformista nézeteket akarnak cenzúrázni. A tudományos világot most politikusok és tudományos menedzserek vették tűz alá, könyvelők és könyvvizsgálók hadával megtámogatva.

Úgy tekintenek az egyetemre, mint a piacalapú állam kiterjesztésére, amelyet mikroszinten központi kormány irányít („mikromenedzsel”), miközben dolgozókért és diákokért verseng a világgazdaságban. Ez az irányító osztály az egyetemeket lélektelen, Nagy-Britannia többi részétől elszakadt nagyvállalatokká változtatja. Nyárspolgári szemléletük pedig piaci használhatósága alapján méri a tudást, és olyan diplomások kinevelésére köteleződnek el, akik majd a londoni cégek és az ipari méretekben működő non-profit szervezetek (NGO-k) érdekeit fogják kiszolgálni.

Mindez értelmiségellenes nézeteket tükröz, ami aláássa azt a rendeltetést, amelyet az egyetemek töltenek be mint önkormányzattal rendelkező cégek, amelyek az igazság keresésére, a jellem pallérozására és a demokráciánk alapját jelentő polgári kötelességeknek az előmozdítására hivatottak. Az egyetem hagyományos fogalma elleni háború kikezdte azt a csapatszellemet, amely egykoron meghatározta a brit felsőoktatást.

Hogyan történhetett ez? A huszadik század nem volt aranykor, de túlnyomó részében csodálattal adóztak a brit egyetemeknek, bel- és külföldön egyaránt. A nagyszabású viták és szigorú tudományosság mintaképeként a tudós világ tiszteletet vívott ki és utánzásra ösztönzött. Nemcsak az olyan, a középkor óta fennálló egyetemek, mint Oxford és Cambridge [ahol e tanulmány szerzője is tanult], hanem az olyan 19. századi intézmények is, mint Nottingham és az 1960-as évek után létrejött intézmények is, mint Kent [ahol Adrian Pabst oktatóként kezdte, majd tanszékvezető lett].

Az a kiváltság, hogy szemérmetlenül intellektuális egyetemi oktatásban részesülhettem, készítette arra elsősorban, hogy tudományos pályára lépjek. Ha E. M. Forster ma írná A leghosszabb utazás című művét, valószínűleg nem Cambridge idillinek ható bemutatásával kezdené.

Valamikor az egyetemek mint valódi polgári intézmények tűntek ki, azokat sem az állam, sem a piac nem irányította, hanem „az iskolák iskolája” volt, céhes tagsággal és elköteleződést jelentett a kollegialitás irányába. A közösen folytatott tanulást társadalmi sikerrel ötvözte. Ez a polgári ethosz még mindig tükröződik az egyetemnek mint olyan bejegyzett jótékonyági intézménynek a jogi státuszában, amelynek küldetése a közjóhoz való hozzájárulás.

Az egymást követő kormányok tönkretették a felsőoktatás örökségét. Az 1980-as években Margaret Thatcher arra kényszerítette a felsőoktatási intézményeket, hogy versenyezzenek a forrásokért. 1990-ben eltörölték az egyetemi ösztöndíjakat, és a diákkölcsönök léptek a helyükre. Attól fogva arra kényszerültek az egyetemisták, hogy hozzájáruljanak diplomájuk költségeihez.

John Major kormánya alatt a politechnikumokat egyetemekké nevezték ki, és létrehozták a munkaügyi miniszter, Margaret Hodge által csak „Mickey Mouse”-nak emlegetett diplomákat a „divat pszichológiájától” kezdve a „szőrfölés tudományáig”. A kormány nyomás alá helyezett régi és új egyetemeket egyaránt, hogy hozzanak létre új szakokat. Ezek nem nyújtottak sem szigorú értelemben vett intellektuális nevelést, sem rendes szakképzést.

A lebutítás egybeesett a politechnikumok nyújtotta műszaki oktatás elvesztegetésével, ami szakemberhiányt okozott a létfontosságú iparágakban; az építőipar, a feldolgozóipar, az egészségügy és a szociális ellátás egyaránt megsínylette. A szakképzettséget igénylő állások megbecsültsége csökkent az egyetemi diplomát megkövetelő állásokéhoz képest. S miközben az építőiparban a tanulószervezős gyakorlati képzésben részt vevő fiatalok száma a 2020–2021-ben mért mintegy 13 000-ról 2021–2022-ben valamivel több mint 20 000-re emelkedett, Londonban az építőiparban dolgozók fele külföldről érkezik.

Amikor az új Munkáspárt (New Labour) bevezette a tandíjakat, ez egybeesett azzal, hogy 1997 és 2010 között csaknem megduplázódott az egyetemisták száma, azt a Tony Blair által önkényesen kitűzött célt szolgálva, hogy a [közép] iskolát befejezett diákok nagy részét egyetemre kell küldeni. A mindenki számára elérhető tömeges felsőoktatásról szóló kitűzött célt mantaraként ismételtgették. A „haladók”, függetlenül a politikai palettán elfoglalt helyüktől, elvesztették realitásérzéküket azzal kapcsolatban, hogy ez a kiterjesztés – Theresa May egykori tanácsadójának, Nick Timothynek a szavaival élve – a „Ponzi-rendszerhez” (piramisjátékhoz) hasonlított. A több egyetemistától nem nőtt a gazdaság termelékenység; ehelyett a diákok adósságai növekedtek, amelyeket 2012-ben tovább fokozott a koalíciós kormány a 9000 fontra emelt tandíjakkal.

Ezeknek a díjaknak a megjelenése azt szolgálta, hogy az egyetemek finanszírozása kedvezőbb legyen az adófizetők számára. Mindazonáltal a diplomások háromnegyede soha nem fogja visszafizetni ezeket a hiteleket. Az arra irányuló tervek, melyek szerint az egyetemet végzett emberek inkább 40, semmint 30 éven keresztül fizessék vissza kölcsöneiket, azt okozták majd, hogy sokan nyugdíjba vonulásukig fogják törleszteni diplomájuk árát.

A hátrányos helyzetű diákok járnak a legrosszabbul. Azok, akiknek elvben jól kellett volna járnuk a „résztevők körének kiszélesítésével”, körülbelül 50 000 fontnyi (több mint 21 millió forintnyi) adósságot vesznek a nyakukba, amelyből 28 000 font (12 millió forint) diákhitel lesz, 6,5 százalékos kamattal.

A tandíjkérdés nem az egyetlen terület volt, ahol a jobb- és a baloldali nézetei összetalálkoztak. A New Labour és a koalíció egyaránt üdvözölte a piacosságnak a bürokráciával való összefonódását. A központi kormányzat megnyirbálta a pénzalapokat, csakúgy, mint ahogy ez a politika más területein is történt, miközben kiterjesztette a szabályozási előírásokat és a színvonal mikromenedzselését a kutatás és az oktatás terén.

Ezeknek a szabványoknak a központi előírása nyomasztóan hat a tudósokra, újabb bürokratikus terhekkel jár, és erősíti a menedzserréteg uralmát az egyetemeken felett. Mind a kutatási,

mind a tanítási kiválóság keretrendszere (Research and the Teaching Excellence Framework, REF és TEF) a fentről lefelé végzett menedzseri ellenőrzés gyakorlatát tükrözi, amely meghatározza, hogy az intézmények milyen helyet foglalnak el az egyetemeken rangsorában, és hogy mekkora lesz majd a részesedésük az évi kétmillió font értékű, kutatásra szánt kormányzati pénzekből.

Ugyanakkor a tudományos kiválóságról zengedező retorika nem tudja elleplezni annak valóságát, amit egyetemeink ténylegesen létrehoznak. Nevetséges az az állítás, hogy a legrangosabb folyóiratokban leközölt cikkek többsége „világ-színvonalú” kutatást képvisel (egy REF-terminust használva értékelési kritériumként). Ezek a folyóiratok rendszerint az egész világot uraló kiadók kezében vannak. Közös bennük a vállalati szemlélet: a kiválóságot azon az alapon mérik, hogy hányszor töltik le vagy idézik az adott munkát. Magának a munkának a minősége másodlagos. A kiválóság alig több mint népszerűségi verseny, ahol menedzseri mérőszámok alapján döntenek.

A néhai Mark Fisher [filozófus] az iménti gyakorlatokat úgy írta le, mint amikor „a teljesítmény szimbólumait értékeljük a tényleges teljesítménnyel szemben”. A hagyományos nézeteket megkérdőjelező munkát gyakran „különcnek” minősítve utasítják el, sőt cenzúrázzák. Állandóan a középszerűség és a közhelyes eszmevilág. Akárcsak a politikai *újbeszél* mesterséges nyelv Orwell disztópiájában, az 1984-ben, eufemisztikus és az egyformaság betartására lett kitalálva. A REF és TEF nyelve igazán orwelliánusan hangzik, éppúgy, mint ahogy az egyetemisták szabadon választó fogyasztóként való kezelése is Milton Friedman szabadpiaci fundamentalizmusát tükrözi.

A háború más területeken is zajlik. Az új Munkáspárt különösképpen kiterjesztette a vállalati ellenőrzést az egyetemeken felett azáltal, hogy vezetési tanácsadókat és könyvvizsgálókat vetett be a kitűzött célok, tesztelések, minőségbiztosítás és kulcsteljesítmény-indikátorok kikényszerítésére. Az egyetemi felsővezetés – az egyetemeken átalakításától a diáktoborzás fellendítéséig – az elemzőmunka mindenféle formáját kiszervezi, még ha ez az oktatók fizetésének és nyugdíjának a kárára történik is.

Az intellektuális tisztánlátás helyét az excel-táblázatok foglalták el. Az egyetemi ügyintézők gyakran büntetik a tudósokat a kítűzött célok elmulasztásáért. Ezek a mérőszámok képtelen helyzeteket idézhetnek elő, ahol a tudósoknak kell magyarázkodniuk, hogy különböző egyetemi kohorszok miért teljesítenek másképp, amikor ugyanazt a vizsgát írják meg.

A menedzseri szemlélet rutinszerűvé tette és lefokozta a tudományos munkát, amely jelenséget Phillip Brown és Hugh Lauder tudósok „digitális taylorizmus”-ként írták le, kiemelve, hogy a korábban ítélőképességet és gondolkodást megkívánó szellemi munka rutinszerűvé vált. Mindez hozzájárul ahhoz, hogy a felsőoktatás a vállalati kapitalizmus képére formálódjon át.

Peter Mandelson a Brit Ipsarszövetség (CBI) 1998-as konferenciáján tartott beszédében fogadalmat tett, hogy az új Munkáspárt „az egyetemeket elefántcsonttornyokból üzleti partnerekké” fogja átalakítani. Kormányá vezette be a kapitalizmus alapjául szolgáló árucikké válás logikáját – a tudást, a kutatókat és diákokat pénzügyileg csereberélhető árucikkekkel tette egyenlővé az „eszmék világpiacon”. Ez a logika két téves elképzelésen alapul. Először is azon, hogy a bővülő „tudásalapú gazdaság” mind több és több egyetemi diplomával rendelkező embert kíván. Másrészt azon, hogy az emberi tőkébe való beruházás beágyazódás nélkül, magától értetődően fellendíti a növekedést és a produktivitást.

Az új Munkáspárt azt hitte, hogy mindez szükségszerű. „A tudásalapú gazdaság – mondta Tony Blair 2000-ben – az üzleti élet működésének elválaszthatatlan részévé vált.” Nagy-Britannia ipari teljesítőképességének a Thatcher-kormány alatt megkezdett szétrombolása és kiszervezése folytatódott Blair és Gordon Brown miniszterelnöksége alatt. Bár égető hiányok mutatkoztak az ipari kapacitás terén a 2008-as pénzügyi válság beütésekor, a konzervatív toryknak mégsem sikerült irányt változtatniuk. A gyártóipari termelésnek még mindig nem sikerült visszakapaszkodnia a 2008 előtti szintre.

Az Egyesült Királyság más fejlett gazdaságoknál érzékenyebb az olyan sokkhatásokra, mint a Covid-19 és a megélhetési válság. Ennek

az az alapvető oka, hogy kevesebb élelmiszert, energiát és létfontosságú orvosi eszközt állít elő, mint más nagyhatalmak. Nagy-Britanniának nem annyira több diplomásra van szüksége, mint inkább az ebben az országban kiképzett mérnökökre, gépészekre, építőmesterekre, nővérekre és gondozókra.

A menedzseri réteg azonban ragaszkodik ahhoz az elképzeléshez, hogy a törekedni vágyás azt jelenti, hogy egyetemre kell menni, majd utána a szolgáltató szektorban elhelyezkedni. Nem meglepő, hogy ez a felső tízezer – Michael Lind amerikai esszéista szavával élve – saját maga is a globális tudásalapú gazdaság terméke. Legtöbben nagy szervezeteknél dolgoznak – nagyvállalatoknál, kormányzatnál, kvangóknál [vagyis a kormány által finanszírozott köztestületeknél], civil szervezeteknél és a tudományos életben. Ahogy Michael Young írta *A meritokrácia felemelkedése* című művében (1985), elitünkben kisebb a kötelességtudat a kevesebb kognitív képességgel és iskolai végzettséggel rendelkező emberek iránt, mint ahogy gazdagokban a szegények iránt.

A vezető felső tízezer átalakította az egész oktatási rendszert, hogy túlértékelje a mindenre kiterjedő minimális szakértelmet, és alulértékelje a szaktárgyi kiválóságot. Ez okból kifolyólag a brit egyetemek és középiskolák nagy hangsúlyt fektetnek az átadható készségekre – a problémamegoldásra, határidők betartására, az adatelemzésre és prezentációk tartására.

A szigorú értelemben vett kutatás háttérbe szorult a bürokrácia nyomása alatt. A túlzott szakosodás és ugyanannak az anyagnak az unos-untalan ismételtetése sok tudományos munkát olvashatatlaná tesz még az ugyanazt a tudományágat művelő tudósok számára is. A bölcsészettudományok terén a megjelent cikkek mintegy 82 százalékát nem idézik, és a munkák felét csak a szerző, a szakmai bírálók és a szerkesztők olvasták. A pedagógiában sem rózsásabb a helyzet. A tanítás az egyéni jelleg és kreativitás tevékeny elnyomását jelenti. Mindezeket felváltották a jól „kigyomlált” tantervek, az átadható készségek tanításának tesztelése, valamint a csakis funkcionáriusok számára érthető „tanulási eredmények”.

Az el nem olvasott kutatási anyag és a leegyszerűsített tanítás mutatja, hogy mi történik akkor, amikor az egyetemeket eszköz jellegű megfontolások alapján irányítják. A tudósok szakmai boldogulásuk feltételeként egyfolytában ontják a tanulmányokat, ahogy az egyetemista fogyasztónak is rövid távú érdekeit szolgálja a foglalkoztathatóságra törekvés. Tragikus ellentmondás rejlik abban, hogy az egyetemek hozzáértőbbé, de kevésbé képzetté tesznek bennünket.

A legtöbb egyetem „jövőképről szóló nyilatkozatokban” teszi közzé értékeit. Nemes egyszerűséggel azt állítják, hogy fejlesztik az oktatást, tudást teremtenek, ösztönzik a sokféleséget, toleráns társadalmakat építenek és így tovább. A felsőoktatás mögötti filozófia azonban haszonelvű és pozitívista. A cél az érték maximalizálása az egyén számára – „a legnagyobb számú ember legnagyobb boldogsága”. Ez a számítás elvonatkoztat a megélt tapasztalatnak – az emberek tehetségének és hivatásának – az összetettségétől. Azáltal, hogy egyenlőségjelet tett az oktatás értéke és a képesítés piaci értéke közé, az embereket – a viszonyokba és intézményekbe beágyazott társadalmi és politikai lényeket – méltóságuktól és cselekvőképességüktől megfosztott „puszta egyénekké” degradálta.

Az embereknek a gazdasági hasznosság nevében való felhasználása az értelmükkel és a lelkükkel való törődést pótolja. Emiatt mély boldogtalanság tölti el a diákokat és a tanárokat. A Nemzeti Statisztikai Hivatal felmérése szerint 2022 novemberében a diákok 45 százaléka állította, hogy mentális egészségük kissé vagy sokkal rosszabb az őszi félév kezdete óta, nagy részük pedig arról számolt be, hogy határozott hanyatlást érez a jóléte és általános mentális egészsége szempontjából. Hasonlóképpen, egyre több egyetemi dolgozó tapasztal kiégést vagy más mentális problémákat. Fizetéscsökkenés, növekvő számú alkalmi munkák, továbbá a nyugdíjak miatti bizonytalanság a személyzet létszámának jelentős csökkenéséhez vezetett az Egyesült Királyságban, ideértve a

növekvő számban külföldre távozó tudósok számát. A haszonelvűség a boldogságot túzi ki célul, és végül depressziót szül.

Ez azt is jelenti, hogy túl sok vezető egyetem növeli a hallgatói létszámot, miközben nem tudnak megfelelő oktatást vagy lakhatást biztosítani nekik. A tanév kezdetén a manchesteri egyetemistákat Liverpoolban szállásolták el, a bristoli hallgatókat pedig Newportban. Az élvonalbeli kutatóegyetemeket tömörítő Russel Group csoport számos tagjának akár 30–40 000 diákja is van.

Ezek az egyetemek az eladósodott bankokra emlékeztetnek, amelyek „túl nagyok voltak ahhoz, hogy tönkremenjenek” a pénzügyi összeomlás alatt. Ha a másodlagos jelzáloghitel csak a bölcsesség jelének számítottak volna a Lehmann-testvérek ügyét tárgyaló teremben, akkor egy olyan tudományos munkát, mint a „The Pedophile as a Human Being: An Autoethnography for the Recognition of a Marginalized Sexual Orientation” („A pedofil mint emberi lény: egy a társadalom peremére szorult szexuális irányultság elismerését célzó auto-etnográfia”), amely a *Journal of Controversial Ideas* (*Vitatott eszmék folyóirata*) nevű kiadványban látott napvilágot, s a brit tudományos élet hasonlóan szürreális világában írhatták, szerkeszthették és jelentethették meg, azt határozottan elutasították volna. Egyetemeink elvesztették a kapcsolatot a valósággal.

A brit felsőoktatás túlnötte önmagát. Mint ahogy David Goodhart szerző is rámutatott, a diploma megszerzése után öt évvel a diplomásoknak több mint egyharmada diplomát nem igénylő állásokat tölt be. Eközben erős hanyatlásnak indult a diplomások bértámogatása egy időben azzal, hogy számos állás esetében kizáró ok a diploma hiánya.

Túl sok egyetem okoz csodálást diplomásoknak és diplomával nem rendelkezőknek egyaránt. „Olyan diplomásokkal árasztották el a munkaerőpiacot, akiknek alapvető problémát jelent anyanyelvük használata. Az emberek nem tudják írásban kifejezni magukat – mondta pár éve David Abulafia történész. – Felhőborító a nyelvtani, központosítási és a

helyesírási ismeretek hiánya.” A történést Cambridge-ben tanuló egyetemistákról írja mindezt.

Ha vissza akarjuk fordítani a tudományos élet hanyatlását, akkor emelnünk kell a tudományos színvonalat. Ez megköveteli az egyetemen tanulható tantárgyak újra-intellektuallizálását, főként a bölcsészettudományi tárgyakat érintő relativizmus, de a természet- és társadalomtudományt átható pozitívizmus megkérdőjelezésével is. Van tennivaló az ügyben is, hogy pótoljuk a diplomások hiányát a STEM-tantárgyak (Science, Technology, Engineering, Mathematics, azaz természettudomány, technika, mérnöki tudományok, matematika) terén. Az idő múltával az egyetemeknek a kiválóságra kell összpontosítaniuk egyes alaptárgyakban, semmint a mindenre kiterjedő közepszerűsége.

A tudósoknak újra fel kell fedezniük elveszett vezetői képességeiket. Ahogy Juan Pueblo-Guerra rámutatott a *The Quantified Scholar* ('A számszerűsített tudós', 2022) című könyvében, az Egyesült Királyságban a társadalomtudományok „sok kis szigetekcskből álló világot” képviseltek, amelyeket helyi sajátosságok jellemeztek. Szellemi hagyományaik világviszonylatban is élen jártak. Az Oxford School of Economics segített megalkotni Németország [második világ]háború utáni gazdasági modelljét. A Warwickban folyó ipari kapcsolatrendszeri kutatások kulcsfontosságúak voltak a Blair-kormány idején a minimumberről szóló törvényjavaslat megtervezésében. Vissza kell fordítanunk a Pardo-Guerra által „szerkezeti homogenitásnak” nevezett jelenségnek – vagyis az olyan kutatásnak és oktatásnak – a hatását, amely mindenfélét csinál, de igazából semmivel sem foglalkozik [komolyan].

Ugyanilyen fontos a szakképzés és a műszaki képzés megerősítése. Az egyetemi diplomák csaknem fele hibrid – részben tudományos, részben pedig szakmai. Az egyetemeknek együtt kell működniük a munkaadókkal, hogy jobb eséllyel lehessen belépni a szakmai munkaerőpiacra; a felsőfokú szakképzés egy lépést jelent ebben az irányban. Az Egyesült Királyság hátrányos helyzetű részein működő vegyes felsőoktatási/továbbképzési intézményeknek több

forrásra és hatáskörre van szükségük ahhoz, hogy a helyi hatóságokkal, a munkaadókkal és a szakszervezetekkel együttműködve alakítsák ki a képzéseket.

Az egyetemek és főiskolák – vonzerejüket és horgonyintézeti szerepüket felhasználva – segíthetnek a társadalmi partnerség kiépítésében, hogy összebékítsék a térségek egymástól eltávolodott érdekeit. Ez küldetésük megújítására is képessé tenné az egyetemeket, hogy szociális állampolgáriságra – polgári szerepvállalásra és a hátrányos közösségekkel való együttes munkára – neveljék hallgatóikat.

Ez egy nemzedékeken átívelő feladat, amely hosszú távú gondolkodást és jelentős forrásfordítást kíván. Jelenleg mindkettő hiányzik a brit politikából és az irányelvekből. A szintlépés azonban kapukat nyit meg, mivel az egyetemek és a főiskolák horgonyintézmények lehetnek az Egyesült Királyság azon részeiben, amelyeket tönkretett a globális szabadkereskedelem. A felsőoktatást és a felsőfokú továbbképzést részben a diplomásokra, illetve a képzettségekkel rendelkezőkre kivetett adókkal kellene finanszírozni, de amíg ez nem lesz pénzügyileg járható út, a kormánynak kellene több erőforrást erre szánnia. Egy intellektuális oktatást és szakképzést biztosító rendszer a mindenkori legnagyobb értékű javakba – egy ország polgárai és közösségeibe – való befektetést jelenti.

Az egyetemek a nyugati civilizáció vívmányai közé tartoztak mint olyan tudásközpontok, amelyek a hatalom szemébe mondták az igazságot, a politikai vezetőket magasabb eszményekre sarkallták és bővítették az ismereteket.

A vállalati szemlélet térnyerése nem csak intézményi hanyatlást okozott: óriási kulturális veszteség érezhető. Elveszítjük azt az érzést, hogy a tudás és a tanulás közös örökség, nem pedig árucikk. Harminc, a tudományos életben töltött év után nem vagyok teljességgel derülátó a szellemi és intézményi megújulás kilátásait illetően, mégis próbálok bizakodó maradni. Az egyetem ellen zajló háború nincs elveszve addig, amíg folytatódik a lelke feletti küzdelem.

(*New Statesman*)

Zanny Minton Beddoes

A kövérek földjén

A keresztény kaliforniaiak megoldást kínálhatnak az elhízott Amerikának – a hosszú élet titka a hetednap Adventistáknál rejlik.

Paul Damazo 96 évesen még mindig napi kilenc órát dolgozik, heti hat napon át. Állandó szereplője egy rádióműsornak és alkalmanként a televízióban is feltűnik. Még megvan neki a második világháborúból származó katonai egyenruhája. Hét éven keresztül, 94 éves koráig ételt hordott ki nyugdíjasoknak a Meals on Wheels ételszállító szolgáltatás keretében. Hogy tud Damazo ilyen fűrge maradni? Némelyek azt mondanák, hogy Isten üzenetével kezdődött a dolog.

Damazo hetednap Adventista; ez a protestáns felekezet szombaton ünnepli Isten szent napját, és Krisztus közelgő második eljövételében reménykedik. A 19. század közepén egyik prófétajuknak és alapítójuknak, Ellen White-nak látomása volt. A látomás úgy szólt, hogy ő és hitestvérei csak olyan élelmiszert ehetnek, amely a földből nő ki. Óvatosan kell fogyasztaniuk az állati termékeket is, illetve tartózkodniuk kell a dohányzástól és az alkoholtól.

„A hetednap Adventisták abban hisznek, hogy az Isten a testet a lélek templomának alkotta meg – mondja Hans Diehl, az egészségről és táplálkozásról szóló sikerkönyvek szerzője, aki maga is egész életében Adventista volt. Diehl úr 77 évesen még mindig workshopokat tart az egészséges életmódról. „Úgy gondoljuk, hogy helyes, ha gondot fordítunk a testünkre. Ezáltal Istent tiszteljük meg”. A mélyen hívők többnyire csak növényeket esznek – zöldséget, gyümölcsöt, dióféléket, hüvelyeseket és teljes értékű gabonákat. Némelyek esznek állati eredetű élelmiszereket is, ám közülük is a legtöbben csak mértékkel teszik ezt.

Egyes vélemények szerint a hetednap Adventisták a legegészségesebb emberek Amerikában. Alacsonyabb a rákos megbetegedések előfordulása, hosszabb a várható élettartamuk, és egész életükben jobb fizikai és mentális egészséggel élnek. Ez felkeltette a kutatók érdeklődését.

Két kutató, Michel Poulain és Giovanni Mario Pess, valamint Dan Buettner szerző „Kék Zónának” nevezte az egyik hetednap Adventista közösséget, a kaliforniai Loma Lindát: ezek olyan részei a világnak, ahol a legnagyobb a százévesek aránya. A másik négy kék zóna Okinawa Japánban, Szardínia Olaszországban, a Nicoya-félsziget Costa Ricában és Ikaria Görögországban (noha a tanulmány nem említi meg, de idesorolható a Transzhimalája Hunza területe és népe is – a szerk.). Egy több mint húsz évvel ezelőtt készült tanulmány szerint a vallás egészséges életmódját követő Adventisták tíz évvel hosszabb élettartamra számíthatnak, mint azok, akik nem így élnek. A kutatás azt is kiderítette, hogy a kaliforniai Adventista nők négy évvel tovább élnek, mint más kaliforniai nők, a férfiak pedig hét évvel lekörözték a nem Adventistákat.

A csoport közel egyharmadát kitevő fekete hívők is egészségesebbek. Amerikában a fehér bőrű emberek rendszerint tovább élnek, mint a fekete bőrűek, a kaliforniai fekete bőrű Adventisták azonban tovább élnek, mint a nem Adventista fehér férfiak. A nők is körülbelül öt évvel tovább élnek a férfiaknál, ez a különbség azonban a vegetáriánus Adventisták körében mindössze két évre csökken.

Mindenképpen vallási lelkesedés kell, hogy eltoltsön bennünket ahhoz, hogy hosszú életet élhessünk? Talán nem. Az 1970-es évek óta a szövetségi kormány több mint 30 millió dollárt adott az egészségtudományokra szakosodott Loma Linda Egyetemnek az egészséges Adventista életmód tanulmányozására; 96 000 amerikai és kanadai Adventista körében végeztek felmérést, hogy megértsék, miért élnek olyan sokáig. A tanulmány szerint azoknál az embereknél, akik rendszeresen fogyasztanak vörös és feldolgozott húst, 18 százalékkal magasabb volt a halálozás kockázata egy adott évben.

Az Adventizmus elveti az „ultra-feldolgozott élelmiszereket”, mint például a fehér kenyert. Azoknak az embereknek, akik teljes kalóriabevitelüknek a felét ezekkel az élelmiszerekkel fedezik, 14 százalékos emelkedést mutat a halálozási aránya azokhoz képest, akik étrendjének csak egy részét teszik ki az effajta ételek. „Voltaképpen elég szembetűnő a különbségek [a vegetáriánusok és a nem vegetáriánusok

között], és sokkal nagyobbak, mint 30 vagy 40 évvel ezelőtt gondoltuk volna, mielőtt elkezdtük ezt a munkát” – mondja Gary Fraser kutatószervező.

Szükséges az isteni rész? Némelyek szerint igen. Az amerikaiak minden bizonnyal nem találták még ki, hogyan maradjanak karcsúak nélküle. Amerika a legkövérebb ország az OECD-ben, azaz a gazdag országok Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet nevű klubjában. Minden ötödik gyerek és a felnőttek 42 százaléka túlsúlyos. 2019 óta majdnem három évvel csökkent az amerikaiak várható élettartama. Ez a csökkenés nagyrészt a Covid-19 járványnak tudható be. Nem kevés amerikai került veszélybe a testsúlya miatt.

„Az Egyesült Államok étkezési kultúrája hajlamossá tesz az elhízásra – mondja Frank Hu, a Harvard Egyetem egyik közegészség-kutatója. – Ha összevetjük bizonyos étel- és italadagok méretét, kiderül, hogy jóval nagyobbak az USA-ban, mint az európai vagy ázsiai országokban.” Más akadályokra is rámutat, mint például a tápláló ételekhez és az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférésre, továbbá a megtévesztő ételmisszereimkékre. Az amerikaiak által elfogyasztott kalóriák mintegy 58 százaléka ultrafeldolgozott élelmiszerekből származik, és az emberek legalább 75 százaléka fogyaszt vörös vagy feldolgozott húsokat napi szinten. A gazdagabb országok pedig egyre kövérebbek lesznek. A lakosságot egészséges életmódra buzdító üzenetek ellenére az amerikaiak egyre több kilót szednek magukra.

Az amerikai emberek egészségét szem előtt tartva, Dan Buettner, a Kék Zónákat népszerűsítő író létrehozta a Kék Zóna projektet, amely a Kék Zóna elveit próbálja alkalmazni amerikai városokra. 2009 óta több mint hetven amerikai közösség csatlakozott a programhoz. Az eredmények ígéretesek. Az első közösségekben – a Minnesota Államban lévő Albert Lea-ban – 2010 és 2016 között 35 százalékkal csökkent a dohányzók aránya. A pennsylvaniai kisváros, Corry 2013-ban csatlakozott a projekthez. A magas koleszterinszintről beszámoló lakosok száma 27 százalékról 12 százalékra csökkent. A *British Medical Journal*-ban közzétett tanulmány szerint a program hatására megnőtt az elégedettség és az optimizmus az ún. kaliforniai Beach Cities – parti városok: Hermosa Beach, Manhattan Beach és Redondo Beach – lakosainak körében.

A kezdeményezés kilenc alapelvet tartalmaz, amelyek az egészséges táplálkozásra, a testmozgásra, az emberi kapcsolatokra és a helyes életszemléletre összpontosítanak. „Az este öt-kor megivott pohár bor után jóleshet még egy” – mondja Deb Logan, a délnyugat-floridai Blue Zones projekt igazgatója, arra az alapelvre utalva, hogy nyugodtan elfogyaszthatunk naponta egy-két pohár alkoholt. (A hetednap adventistákkal ellentétben, a másik négy Kék Zóna területén mérsékelten fogyasztott alkoholtól is jókedvük támad.) Buettner úr széles körű támogatást kér a helyi vezetőktől, mielőtt egy közösséggel kezdene együtt dolgozni. Kezdeményezésére az éttermek növényi alapú ételeket is feltüntetnek kínálatukban. Az iskolák vállalják, hogy egészséges ételeket szolgálnak fel ebédre, és hogy a diákokat táplálkozással kapcsolatos ismeretekre tanítják. A munkahelyek próbálnak javítani az étkezdek választékán és eltüntetni a gyorskajákat – *junkfood*ot – árusító automatákat. Kiszélesítik a járdákat, és kerékpársávokat építenek, hogy gyaloglásra és kerékpározásra ösztönözzék a lakosságot.

Kék rapszódia? A Kék Zóna projekt is számos akadályba ütközött. Délnyugat-Floridában váratlan vitákat váltottak ki egyes intézkedések. Zúrzavar támadt a forgalom lelassítását és a gyalogosok biztonságát célzó körforgalmak miatt. A gyerekek körül is politikai viták alakultak ki. Az egyik iskolaszék kezdetben akadályokat gördített az egészséges étkezés iskolai programja elé. „Az emberek azt gondolták, hogy 'majd jön a Kék Zóna', és előírja, mit tegyünk az uzsonnádobozba” – mesélte Logan, a projekt igazgatója. Jelenleg egy olyan tervezet ellen ágállnak, amely egy régi vasútvonalat szeretne bicikliúttá átalakítani. Az elhagyott sínek mellett lakók attól félnek, hogy a beinduló forgalom a bűnözést is magával hozza majd.

A bökkenők ellenére is látványos eredményeket hozott a program. A délnyugat-floridai Kék Zóna-régió nemrégiben arról számolt be, hogy csökkent az elhízottak aránya; jelenleg majdnem 25 százalékkal alacsonyabb, mint az állam többi részében. Egy kis keresztény felekezet tanításainak követése nem pusztán az egyetlen módja annak, hogy hosszú, egészséges életet éljünk Amerikában. De úgy látszik, járható út.

(*The Economist*)

A tőzsdézés alapjai

A tőzsdei kereskedés ugyan többszáz éves hagyományra tekint vissza, a mai napig egy olyan befektetési forma, amelytől sokan idegenkednek, elsősorban összetettsége miatt. A tőzsdézés ugyanakkor rendkívül jövedelmező lehet, amennyiben valaki rendelkezik a megfelelő ismeretekkel – a tudásbővítést érdemes az alapfogalmaknál és az egyes tőzsdei termékeknél kezdeni!

A tőzsde egy központosított piac, ahol meghatározott termékekkel lehet kereskedni, szigorú szabályrendszerek keretében, illetve amelyen a vásárlási és eladási ajánlatok, valamint a végrehajtott ügyletek adatai nyilvánosan közzétételre kerülnek. A terméktípusok alapján két fajta tőzsdét különböztetünk meg: az árutőzsdén a fizikai áruk és nemesfémek adásvétele, míg az értéktőzsdén az értékpapírok kereskedése zajlik.

Az alapok: ügyletek, árfolyam, tőzsdeindexek

Az ügyletek esedékessége alapján megkülönböztethetünk azonnali és határidős ügyleteket. Az azonnali, más néven prompt ügyletek esetén mindkét fél néhány nappal az ügylet megkötése után teljesíti a kötelezettségét, és megtörténik az értékpapír, áru vagy pénz átadása. A határidős, más néven származékos vagy termin ügyletek esetében viszont a kötelezettség teljesítése időben eltolódik az ügylet megkötéséhez képest, vagyis a csere egy szerződésben előre meghatározott, későbbi időpontban valósul meg.

A tőzsdei kifejezések közül a leggyakrabban az árfolyammal találkozhatunk a híradásokban. Míg a nyitó árfolyam a napi első megkötött ügylet(ek) árfolyama, a záróárfolyam a napi utolsó megkötött ügylet(ek) árfolyama. Az átlag a napi kötések árfolyamainak forgalommal súlyozott átlaga.

Szintén frekvenciát fogalom az index mint a tőzsdén kereskedett főbb értékpapírok árfolyammozgásainak egyik legfontosabb mérőeszköze, amely egyúttal az adott tőzsdeindexben szereplő értékpapírok értékének változását mutatja. Magyarország egyetlen értéktőzsdéje, a Budapesti Értéktőzsde elsődleges részvényindexe a BUX index, amely a legnagyobb kapitalizációjú részvényeket foglalja magában.

Milyen termékcsoportok tartoznak az azonnali ügyletekhez?

Az egyes ügyletfajtákhoz számos, különböző tulajdonságokkal rendelkező, ebből adódóan különböző befektetési célok elérésére alkalmas termékcsoport tartozik. Az azonnali ügyletek közé tartoznak a tulajdonviszonyt, valamint a hitelviszonyt megtestesítő értékpapírok. Az előbbi csoport többek között magában foglalja a részvényeket: ezek vállalati tulajdonjogot megtestesítő értékpapírok, amelyeket vállalatok bocsátanak ki. Megvásárlásukkal a befektetők tulajdonjogot szereznek a kibocsátó társaságban. Szintén tulajdonviszonyt megtestesítő értékpapírok a befektetési alapok által kibocsátott befektetési jegyek, amelyek kibocsátásával az alapkezelő a befektetők megtakarításait gyűjti össze, befekteti és a teljesítménytől függően a befektetők részesülnek a hozamból. A harmadik jellemző termék egyúttal napjaink egyik legnépszerűbb befektetési formája, az ETF (Exchange Traded Fund), amely egy speciális, indexek vagy más termékek ármozgását követő befektetési alap. Megvásárlásával a befektető egyszerűen és hatékonyan részesedhet az alap által követett indexben vagy termékben. Szintén a tulajdonviszonyt megtestesítő értékpapírok közé tartoznak a certifikátok: olyan értékpapírosított származékos termékek, amelyek értékpapírokra, indexekre, devizapiaci termékekre, árupiaci termékekre és származékos ügyletekre vagy ezek tetszőleges kombinációjára hozhatók létre.

A hitelviszonyt megtestesítő értékpapírok az előzőkkel szemben nem egy tulajdonrész biztosítanak egy vállalatban vagy alában. Jellemzői, hogy a kibocsátó a kötvény-feltételekben meghatározott kamatokkal együtt, meghatározott időben visszafizeti. A termékcsoport zászlóshajói az államok által kibocsátott, állami kezességvállalással garantált értékpapírok, az állampapírok, az ingatlanokra megállapított, jelzáloggal fedezett jelzáloglevelek, illetve a vállalatok nyilvánosan kibocsátott kötvényei.

A származékos ügyletek típusai

A származékos ügyletek értéke és teljesítése más pénzügyi eszköz, áru vagy referencia-érték alapján kerül meghatározásra. Ez a szegmens jellemzően határidős és opciós ügyletekre bontható: a határidős kereskedés során olyan piaci ügyletek valósulnak meg, ahol előre meghatározott áron és mennyiségben történik a termék jövőbeli vásárlása vagy eladása. Ez egy rendszerint magas hozamú kereskedési forma, azonban jelentős kockázatot is rejt magában. A határidős piac lehetőséget nyújt a tőkeáttétel alkalmazására, amely segítségével a befektető kis tőkebefektetés ellenére is nagy értékű pozíciókat mozgathat meg. Fontos azonban megérteni, hogy a tőkeáttétel miatt a befektető nemcsak a befektetett összeget, hanem akár annak többszörösét is kockáztathatja. Az opciós termékek esetén az opció tulajdonosának lehetősége van arra, hogy később döntsön arról, hogy kihasználja a vételi vagy eladási jogát, vagy sem. Az opciós termékek is tőkeáttételes, magas kockázatú termékek.

Az értéktőzsdén túl

Az árualapú termékekkel való kereskedés – mind a nemzetközi piacokon, mind Magyarországon – még jelentősebb hagyományokra tekint vissza, mint az értékpapírokkal való kereskedés. Az árualapú termékek azok a befektetési eszközök, amelyek például nyersanyagokkal és árucikkkel kapcsolatosak. A Budapesti Értéktőzsdén elsősorban gabonatermékekkel, többek között kukoricával, búzával, napraforgómaggal és árpával lehet kereskedni határidős ügyletek formájában, ahol a tranzakció végrehajtása fizikai szállítással történik.

A tőzsdei ügyletkötésre, kereskedési szabályokra vonatkozó részletes információkért érdemes ellátogatni a BÉT honlapjára, befektetésekkel kapcsolatban pedig további széles körű tájékoztatás érhető el a Magyar Nemzeti Bank lakossági edukációs honlapján, a Pénzügyi Navigátoron.

E SZÁMUNK SZERZŐI

<i>Dr. Bruckner Éva</i> történész, ny. egyetemi docens, Budapest	<i>Renaud, Jean</i> kanadai francia filozófus, író, újságíró, szerkesztő
<i>Jakabffy Éva Zoé</i> filozófus, pszichológus, tudományos publicista, műfordító, Budapest	<i>Somorjai Ádám OSB</i> pannonhalmi bencés, emeritus vatikáni levéltáros, Pannonhalma
<i>dr. Jakabffy Imre</i> (Lugos 1915 – Budapest 2006) történész, térképész, bibliográfus, a Teleki Intézet munkatársa	<i>Szabó Kinga</i> oktatásért és szakmai kapcsolatokért felelős vezető, PADME Alapítvány, Budapest
<i>Hortobágyi Gyöngyvér</i> főiskolai tanár, Magyar Táncművészeti Egyetem Néptánc Tanszék, Budapest	<i>Prof. Dr. Szalma József</i> , DSc (MTA) egyetemi tanár (emeritus) Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék, Budapest
<i>Huber Szebastján</i> történész, kommunikációs vezető, Budapest	<i>Zsuráfszky Zoltán</i> Kossuth-díjas táncművész, koreográfus, a Nemzet művésze, a Magyar Nemzeti Táncegyüttes művészeti igazgatója
<i>S. Király Béla</i> politológus, szerkesztő, műfordító, Budapest	

TARTALOMJEGYZÉK

Búcsú Károlyi Andrástól. 1

Jean Renaud: Egalitarizmus és rejtett bosszúvágy 2

SZÁZADOK

Jakabffy Imre: Egy fiatal térképész szemén keresztül

Az 1946-os párizsi béketárgyalások (napló) 1. rész 17

Somorjai Ádám OSB: A visegrádi népek közös vonásairól 38

MŰHELY

Szabó Kinga: A közösségi gazdaság

mint a fenntartható fejlődés egyik alternatívája 48

Bruckner Éva: Ecseri, a mindent túlélő informális piac 61

Szalma József: A piactárgyalás (szerződési szabadság)

és az intervenció (a szerződési szabadság magán- és közjogi korlátai)
az európai és a magyar magánjogban 79

Hortobágyi Gyöngyvér: 50 év néptánc – Honnan hova? 101

Zsuráfszky Zoltán: A Balettintézetől a Magyar Nemzeti Táncgyűttesig 105

NAPLÓ ÉS KRITIKA

Huber Szabaszián: A szeretet és a hűség szociológiája 110

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

April Nowell: A jégkorszak gyermekei (113) *Adrian Pabst*: A balgaság egyetemei (120) *Zanny Minton Beddoes*: A kövérek földjén (125)

A tőzsdézés alapjai 127

KÉPEK

Károlyi András grafikái (16, 47, 78, 100)

Figyelmébe ajánljuk!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat lapjai, az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság hagyományosan a könyvtárak helyben olvasható lapkínálatában a legkeresettebb folyóiratok és hetilapok között szerepelnek. Kiadónk és szerkesztőseink érdeke, hogy tudománynpszerűsítő lapjaink minél zökkenőmentesebben jussanak el az Olvasóinkhoz.

Az ország több régiójából érkezett könyvtári megkeresésekre válaszul ezért szeretnénk felhívni a könyvtárak, a folyóiratok beszerzésével foglalkozó könyvtári szakemberek figyelmét, hogy amennyiben korábban a KELLO Könyvtárellátó Nonprofit Kft előfizetése révén jutottak a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat kiadványaihoz, s idén ezen előfizetésben fennakadást tapasztalnak, akkor a folyamatos könyvtári lapellátás biztosítása érdekében, kérjük, forduljanak közvetlenül Kiadónkhoz a lapok megrendelésének lehetőségével kapcsolatos felvilágosításért!

E-mail címünk: titlap@titnet.hu

Szerkesztőség

A 2020. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 250 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 2000 Ft • Előfizetéssel: 1650 Ft

